

Za Adrijo . . .

Povest iz uskoško-benečanskih bojev. Spisala Lea Fatur.

(Konec.)

XXXII.

Do golih obronkih Velebita se gubi spev kamenega kosa. Solnce zatone, ptica zleti raz sivo pečino, Velebit se zavije v mrak. Nad njim zatrepeče zvezda. In ko zasije svetla, se oglasi po pečinah in dragah, doni iz skritih Velebitovih jam . . . Potnik na strmi stezi, mornar na krovu dvigneta glavo: Vila z Velebita kliče . . . Kaj se bo zgodilo?

Tiho, pošastno drči šest enojambornic pod Velebitom. Proti Hvaru. Uskokova roka tišči nož, objemlje puško, oko strmi v temino. Včasih so pele vile, je rekla Zora. Zdaj molče, in junaki umirajo. Kje si vila naših gora, naše slave? . . . „Ha! Čuj, Vinko! To kliče, to poje . . . Zagonetni glas se ovija naših jader . . . Vila z Velebita! Srečen nam bo pot!“ — „Srečen,“ stisne Hreljanovič Juriševo roko. „Niko, brat mojega srca — nocoj še ti zakurim grmado . . . Svetila bo do Dunaja, do Benetk.“ — „Zora, duša moja duše! Nocoj te maščujem . . . Sprejmi nas, bodri nas, Velebitova vila! Tiho pri-

plavamo v mandrinsko lukco, se skrijemo na obali. Venier ima goste. Dolgo bodo čuli, se hvalili Benečani. Proti jutru jih obvlada sen. Naj jih vodi v peklo! Ko se zdani — prisveti Venieru poslednji dan. Od obeh strani udarimo na galejo . . . — — —“

Goste ima Venier. Ž njimi in s častniki večerja na krovu. Dva brata Gravisio, njun bratranec, Pavla Strassoldova, žena Lukrecija Gravisio, in njena teta. Koprski plemiči so Gravisiovi, bogati plemiči. Na galeji je nakrcano njihovo blago, mlada Pavla se sveti v draguljih. „To bi bil plen za Uskoke!“ se šali Venier. „A ne bojte se, donna Pavla! Zdaj so stisnili psi rep med noge. Dali so jim popra naši Arbanasi! Zdaj žalujejo razbojniki po svojem poganskem običaju — a da se pokažejo na morju, pobijemo pasje sinove. Juriševo glavo prinesem natknjeno na kol v Benetke, naši mulariji v zasmeh.“

Izrekel je Venier in prebledel. Na morju je šumelo kot udar vesel, po zraku je odmeval čuden klic, na otoku se je zasmejala pošastno. „Sova,“ je menil mlad častnik. Pogledali so se vsi in postali čudno

bledi... Strah gre po životu mlade Pavle. „Brez strahu, draga,“ jo bodri Lukrecij. „Varni smo. Pag je naš. Galeja visoka, številno moštvo.“ — Pavla molči, motri Veniera: kaj molči, strmi v noč? Tak je, kot bi bil obsojen na smrt... O! Vsi so taki! Beživa, Lukrecij! Črno, preteče visi nad nami... Pag je naš, toda Bag, uskoško pristanišče, ni daleč...

Tiho, temno je na krovu. Potniki in častniki so zaspali v kabinah. Zadremala je straža, zadremal galjot. Pozabi psovka, udarcev. Na kamnite drage gore mu hiti duša — tam ga sprejme siva mati s sladko besedo: Sine moj. — Korak, nagel, oblasten, prebudi galjota. Venier! Kam ga nosi vrag? Boji se. Česa, generale moj? Visoka je galeja, številno moštvo, in sova je neumna ptica. — Venier leta po krovu, stresa stražo, gleda po jamborih, po oknici. Kaj ni slišal odtam šepeta? Kaj se ne vozijo po morju pošasti v rdečih bundah, kaj ne grmi iz sto grl: „Čuvaj se senjske roke!“ In oni orjaški, ponosni, kaj ni rekel: „Pod mojo streho mi bodi drag gost, a da te dobim na morju, varuj se me!“ — Saj nič ni, generale, vse tiho, vse mirno! Pa zakaj bi bil tako rad doma! Kaj se mi prikazuješ, Alma — kaj hočeš, Foscari? Domov naj grem? Hej, krmar! Častniki! Ne — ne! Ostanemo. Ni varno ponoči. Benečan bo plačal Hreljanovičevo smrt... Uskoki se ne brigajo za dunajski dogovor, poznajo samo pravo krvi. Kaj se glasiš, tenjevka? Kaj joče pes na otoku? Vidiš smrt? Prokleta žival! Streljaj, straža! Vražja žival ne umolkne. Streljaj, pasji sin — prokleta — puško sèm!

Blisk ugasne v noči. Strel prebudi pošasti noči. Kot bi se podila divja vojska po bregu... Venierju se ježe lasje, vrže puško od sebe, beži, se zaklene v kabino. Pa za njim je teklo neslišno... Gleda skozi okno vanj, se vije pri ključavnici — raste... O dož, svak moj!... So — so pošasti!... Glej Foscarija... krvavega čela, smehljaj na dekliških ustih... Venier se križa. Kam ubeži strahovom noči? Iz temine goré za Foscarijem Klarine ostre oči. Kot jo je videl dan po Foscarijevi smrti, tako jo vidi Venier zdaj... Lase razmršene po suhem obrazu, obleka v neredu. Dvignjena roka kliče prokletstvo... Uboga Klara! Noževa ost se je obrnila proti njej — strastna duša ni prenesla teže očitania... „Ti si kriv!“ mu je rekla Cecilija. „Nepopisno bedo si poklical na nas...“ Nepopisno bedo... Mogočni dož je nesrečnejši od berača pred sv. Markom, dožinja je zamenila svetle dvorane s celico. O, nisem jaz kriv, Cecilija, Klara! Kriv je Senjanin, Zora. Zato naj plačata! Ne bom miroval, pri svetem Marku! dokler ne popravim Venecijine sramote, dokler ne zapusti Senjanka ob beraški palici svojega doma, dokler ne pride Juriša v pest našega rablja; kolo in šibe,

bič in klešče, španski škorenj in natezalnico — vse naj poizkusi Senjanin. Rabelj razčetrta orjaško telo, zažge, vrže pepel vetrovom, da premine sled in spomin na gusarja. In na senjskem kastelu veje zastava sv. Marka, po Vratniku poje benečanska sekira, naše je hrvaško Primorje... — Prokleta! Kaj poješ, berač! Poznam te slepec — molči! „Večna bo pamet Juriša Senjanina! Spominjajo se ga junaki, ko potujejo v goro, deklice, ko gredo po vodo...“ Molči, slepi bedak! Vse gusarje pobesim — vse. Ne smeji se, Cecilija! Solze ti plačajo prevzetni smeh... Kaj hočeš, Foscari — pusti me... Kaj šepečeš?

„Kesaj se, Venier! Vstal bo vzhodni veter in kasno bo. Kesaj se! V deželi, iz katere prihajam, v katero greš ti, ni sovraštva, Venier. Da ne trpiš muke večnega hrepenenja, kesaj se, Venier!“ — Venier strmi v senco. Pogled, prazni pogled Foscarijev se mu zabada kot dvorezni nož v srce. Bliskoma premotri svoje življenje. Kako prazno! Lov za čast in imetje, zavist, sovraštvo — vse to ga je oddaljilo veliki svetlobi, ki je obzarjala dušo mladeniču.

„Venier — grešil si.“ — „Sem, Foscari! V puščino pojdem, se spokorim. Da umirim tvojo, svojo dušo. Ženi, otrokom pustim premoženje. Krvav in potan počakam dne, da mi prineseš veselo vest odpuščanja.“

„Venier — Gospodu ni treba let kesanja. Ena sama solza izbriše tvoje grehe...“

Redkejši postaja Foscari — izgine. Mrak, mladi dan, gleda v kabino, podi pošasti. Ni, svetli dož, duhov! Samo sence lastnih očitanih so utvori noči. Kdo živi in ni grešil — kdo je grešil in se ne bori nočne ure s pošastmi kesanja? Ni, svetli dož, duhov! Pokora je za stara leta — zdaj je treba pogubiti Uskoke.

Sveti Marka! Krik... Uskoki! Na noge!... — Prekasno! S kopnega, z morja, udarjajo razbesneli vrage na galejo. „Za Nika Hreljanoviča!“ grmi orjaški kastelan Nehajgrada. „Sekaj! Bij!“ — „Za Adrijo! Za Klis! Za prodano vero in dušo!“ grmi Juriša Senjanin, udarja s krivo sabljo, škriplje z zobmi. Plamen mu seva izpod gostih obrvi, strastna žalost in jeza sta mu spačili obraz, krvavi obronek gori. Strašan je Juriša, strašan je dan osvete, Venier!... Častniki, vojaki padajo — njih trupla lete v morje... Slišiš tenki glas Pavle Strassoldove? Prevpije krik umirajočih, rjojenje napadajočih. Ubožica! Da bi ji oslepele črne oči, preden je videla grozote tega dne... Mož, svak, bratranec, pobiti pred njo, vrženi v morje. Naj trgajo dragulje raz nje — milost, milost za Lukrecija! Milost?! Grozen smeh gre po krovu. Hvali Boga, da si ženska... Kje je Venier? Kot lovski pes, ko zasleduje plen, leta Juriša, krvav, openjen, po krovu, kriči: „Kje je Venier, kje? pasja duša!“

Trepetajočega potegnejo iz kabine; „Evo ga! Vojvoda, solncece naše, hočeš, da mu iztaknemo pasje oči, mu izderemo volčje srce?“

„Ne tu, bratje!“ grmi Juriša. „Pred Senjem, katerega hoče kupiti z uskoško krvjo in poštenjem — pred uskoško sirotčadjo, katero hoče pregnati z doma, pred venturini, katere hoče izročiti rablju, tam naj pogine.“

„Ne ti, brat! Ne ti!“ kriči Hreljanovič. „Moj je danes račun. Privežite psa k velikemu jamborju. Odvežite jadra...“ Ladja se giblje... Proti Senju, Venier!... Grozeč gleda goli orjak Velebit nanjo, jate črnih ptic letijo nad njo... Venier stoče, se zvija v uskoških vezeh, prosi duhovnika, kliče vse svetnike na pomoč. „Idi k vragu!“ ga sune Vinko Hreljanovič z nogo. „Ne kliči svetnikov, opravimo že sami!“ Venier moli s klepetajočimi ustmi, glava mu visi na prsi, srage mu oblivajo čelo. To je bahaški admiral, ki je umoril najplemenitejšega Benečana, ki je obešal Uskoke po jarbolah... S studom se odvrne Juriša od žalne podobe. Zaklical bi mu ime Milanšiča, Cecilije, ga spomnil povešenih, poklanih Uskokov — pa ni vreden uničeni hvastač junakove besede. Ej, nebo in zemlja! Taki so, ki hočejo gospodariti Adriji! Glej zdaj, pasja vera benečanska! Vidiš solnce na nebu? Mlado jutranje solnce. Vidiš stolpe? To je Senj, dom starega junaštva. To je Senj, ki je kljuboval odnekdaj slavni, mogočni ljudovladi. Čuj, benečanska, kramarska duša! Mali smo, ubogi. Pregarja nas ljudovlada, Nemec, Turek. Mogoče, da se posrečijo serenissimi nakane, da nas ugonobi. A tako mi Boga! Ne bo zasedla teh bregov! Iz naše krvi vzklije rod, ki bo vladal Adriji, ko bo umrla že davno slava Benetk.

„Štedi svojo sapo, Juriša,“ se oglasi Daničič, „čas je, vrag čaka težko na benečansko dušo. V čolne! Na breg! Na senjski zemlji, na hrvaškem bregu, naj umrje benečanski admiral. Kot pes je stražil Kvarner. Naj se mu zaleta senca v naše brodove, ne videla mu duša svetega raja!“

Pred senjsko lukco, pred Artom, se usidra galeja. Jutro je sveže, krasno. Kako se preliva Adrija v zlatem modrilu, kako divno vstaja Krk iz voda... O pota po Adriji, po zrcalu večne lepote! Ti je žal po njih, Venier? Se oziraš na Krk — po pomoč? Ne. Več ne prosi Venier rabljev, ne kolne, se ne trese. „Alma! Cecilija!“ hiti rahel vzdih žrtve uskoškega maščevanja v mlado jutro, oko pogleda polno upanja, na cerkvico na Artu. Veliko in svetlo se odpira pred Venierovo dušo: „Ena sama beseda,“ je rekel Foscari. „Ena sama solza... Gospodu ni treba let kesanja.“ Ena sama solza... Grenka teče po upadlem licu Benečana: „Vzemi, Gospod, žrtev življenja za pokoro za moje grehe...“ — — —

Srebrokrili galebi poletavajo nad morjem, se spuščajo na srebrno zibel. Jutro je sveže, krasno, polno obetov, nad. Veselo hite čolni iz luke, razpenjajo se jadra na daljšo pot. Ponosno moli Senj svoje stolpe in zvonike v zrak, ponosno hodi Senjan, veselo šume Senjanke pri vodnjaku, na cilnici. Pisane gruče se zbirajo, se krečejo po strmi stezi pod Nehajgradom, se spuščajo v čolne. Po senjski Dragi, ob Adriji, se slišijo vzkliki veselja: „Oprana je čast Nika Hreljanoviča, maščevana Zorina sramota!“ Cela galeja, nakrcana blaga, je plen junakov. In topovi, puške, smodnik!... Na bregu, v lice Senja in Adrije, so obglavili Veniera, uskoško krvopijo. Zdaj kurijo in peko, zdaj se radujejo ob bregu junaki... Venierjevo truplo čaka zasmeha Senjank, glava je na sedminski mizi... Tak glas prebudi sivo mater Hreljanovičev, prebudi blede Zoro. Siva mati vzame palico, se giblje po strmi stezi, da objame mlajšega sina, ki je maščeval starejšega. Zora posluša, gleda hiteče, ne doume, stopi na kulo sv. Save. Govore, da se je vrnil brat. Zakaj ne pride? Kaj delajo tam pred Artom? Plah bega dekliški pogled po zeleni gladini morja, po kamnitem bregu. Jutro je sveže, krasno. S skal se priklanja kovilje, iz drag dehti rožmarin, v zboru pojo ptice, poje deček v čolnu pod kulo. A v skladno naravno pesem grmi uskoška davorija, v mehkem pomladnem vzduhu se trese odmev človeških strasti... Kaj gledaš tako plaho, Zora? Senjanka si, sestra glasovitega Uskoka. Kaj mižiš? Radovati se moraš ob takem pogledu: Pestra je slika maščevanja pijanih Uskokov. Ob bregu velika ponosna galeja — okrog nje male uskoške enojambornice, na bregu ognji, miza... Uskoki vrte različne, peko jance, nalivajo vino — nazdravljajo nečemu na mizi... V črnih krilih se zbirajo žene vdove ob nečem pri velikem kamnu... Pljujejo — psujejo... Kaj mižiš, Zora? Senjanka ni rahločutna benečanska donna. Žene so to, ki so raztrgale Rabatovo truplo... Vdove, zapuščene matere. Kaj mižiš, Zora? Poglej in raduj se: kar psujejo žene, je Venierovo truplo, kar zasmehujejo Uskoki pri svoji pojedini, je Venierova glava — — —

Močan je Juriša, premagal je Benečana. Bodi tudi ti močna, Zora, bodi nekdanja Senjaninova sestra. Padel je Venier, pada megla, ki ti zastira dušo, Zora. Vse minulo je kot sen — ti si Senjaninova sestra. Z vriskom in petjem prijadrajo v lukco. Hitel bo ves Senj junakom v pozdrav. Nadiči se, Zora, maščevana je tvoja sramota, maščevan Foscari. Naj miruje zdaj krvava senca, zadnjo solzo spominu! Pozabljeno bodi! Uskoška nevesta, hči, sestra, hrani solze za prihodnost, ki zgrne novo benečansko maščevanje na uskoško. O krasna je pesem, uskoška pesem... A žalosten je njen konec, Zora... Nadiči

se! Hiti, kot nekdej, bratu naproti, maščevalca tvoje časti razveseli. Kratko je življenje — večer, slaven spomin... Da si doživela, mati, današnji dan! Toda saj ti slišiš — in dvigaš glavo v rakvi. Dvigajo glave slavni dedje, vojvodi... Zbuja jih krik, ki odmeva od Strmca, hiti do Čresa:

„Zdrav, Juriša, solnčece naše! Zdrav, naša dika, naš zeleni lavor!“

O solnčen je dan maščevanja!

XXXIII.

Poletavajo galebi... Lete s krikom preko jate črnih galej ob Reki, ob Senju. Oj ti Adrija! Benečanska sužnja si! Ne drči po tebi sv. Juri, ne plapola sv. Vid. Plaho beži ribiški čoln ob bregu, raz sv. Marka na Čresu groze topovi. Oj ti Adrija! Uskoška zibel in pot! Žarela je grmada Nika Hreljanoviča, svetila do Dunaja, do Benetk... Zato leži oblak preteče vojne nad Primorjem. Zdaj se ogiblje Uskok vabljive gladine. Za kramp in kladivo je prijel Primorec. Po nezložni poti gorovja stopajo natovorjene mule in osličji. Nosijo Senjanom, Rečanom, žito, blago, olje. Po trdnjavah se vse giblje. Nastavljeni so topovi, urne roke popravljajo sled zadnjih benečanskih napadov. Na hrbtu nosijo žene težke lodrice po strmi stezi. Zalivajo apno, si brišejo pot. Oj vroče je! Boga mi! A svetli knez je ukazal pripraviti se. Na gori Triglavi, na Učki in Velebitu se oglašajo vile. Stiskajo se pesti po Goriškem, Kranjskem. Uskok brusi nož, sabljo, drgne dolgocevko. Pridite, Benečani, po uskoška jabolka, po dobro jutro... Često jašeta v spremstvu oboroženih slug po Primorju senjski stotnik in karlovski podgeneral. Pregledujeta trdnjave, bodrita delavce. Na strmini Trsata se zagleda junaški Volk Frankopan v Adrijo, v Čres. Spomin moči prednikov, up prihodnje slave mu polnita ponosno dušo. Vrta se kolo časa, vrte se dogodki. Kaj ni potreba Hrvaški domačega vladarja? Kaj ni treba, da se združi ves slovanski svet v opori zoper Turka, Nemca in nenasitnega Benečana? Ali je daleč, ali je visoko Frankopanu do žezla in venca? Ne bi branil njegov meč v železni roki te pokrajine, ne bi užival bedni narod miru, blagostanja? Izbrisal bi madež Evrope... Ni previsoko, ni predaleč Frankopanu do prestola, do pravice. Toda... Usoda, ki nas vleče neustavljeno, nas svari v našem pogubnem delu. Ciganka je bila, ki je ustvarila ponosnega junaka, ki mu je prerokovala v licu Adrije, pred svetlo družbo plemičev:

„Plen drznih misli si, knez Frankopan. Kar snuje oče, udejstvi sin... Zadnji Frankopan svetel blisk... Blisk posveti naglo in premine. Zadnji Frankopan osvetli z drzno nakano slavni rod in — premine...“

Ne vprašaj, kako, svetli knez... Visok je lavor, trnjev kraljevi venec. Ovijata rabljevo sekuro... —“

Poskočil je konj pod zamahom ponosnega jezdeca. „Prokleta nesramnica, rabelj naj ji izdere jezik!“ so vpili plemiči. S pasjimi biči, z ostrozobimi psi so se bližali slugi. A Frankopanov mig je ustavil srdite. Kot je prirastla nagloma iz tal, tako je izginila ciganka, a njen svareči glas opominja večkrat Frankopana. V ime božje! Nihče ne premore Boga! Toda rabljeva sekira... Predrzna beseda, ki ga moti, ga bo motila ob urah, ko slavi Frankopan zmago nad sovražniki... Zadnji Frankopan... Kateri? Njegov sin? V ime božje! Nezdržno je zvezano svetišče na Trsatu, cerkve po Primorju, z dušo Primorca, nezdržno je zvezano hrvaško svetišče z imenom Frankopan. Dokler stoji blaženi Trsat, dokler deli Marija milosti, dokler roma pobožen romar na sveto goro, dokler živi Hrvat, bo živelo ime Frankopanov. Da padeta z Nikolajem v drugi benečanski vojni, bo slavil ribič njuno ime v pesmi, kot proslavlja Ivana, Bernardina... Ej mletačke galeje, težka usoda bednega Primorca, Hrvata!... Težko postaja Volku. Z bratom Nikolajem stopita v Marijino svetišče, sklonita glavi: Ti Sveta, Prečista! Kraljica Adrije, Morska zvezda! Ohrabri našo roko, da steremo sovražnike, da čuvamo Primorje!

* * *

Trta ovija Orlovičevo hišo, na balaturi žare klinčki, na stenah dvorane se leskeče orožje, na mizi se peni bakarska vodica. V nizke glasove junakov se meša tenko škripanje vezanih opančičev, ob vsaki kretnji Senjaninove Zore se zasvetijo dragulji, zazvene upletnjaki. Živo žari deklici obrazek, ko streže bratovim dragim gostom: Frankolu, Daničiču, Hreljanoviču, senjskemu podstotniku in reškemu stotniku, ko gleda draga brata. Poleg skromnega redovnika sedi Juriša. Obril se je, oblekel hastjo, si nadel dragoceno orožje, se pokril s sobolovko, si zateknil mošnjo zlata za pas. Drzen usmev na ponosnih ustnih, posluša Juriša goste, posega s krepko besedo v govorjenje, sledi sestri z ljubečim izrazom v modrem očesu.

„Na zdravje ti bilo, Vinko!“ vstane Frankol. „Žarela je tvoja grmada do Dunaja, do Benetk. Njen plamen je prebudil benečanske sove in skovirje, da vičejo po vsej Evropi o našem barbarstvu. Nad Senj se pa ne upajo... Priplule so galeje. Primorec kaže Pasqualigu osle. Vse dobimo po suhem, dragi don Filippo... Ha, Benečani, naučimo vas, po čem je mast — diše vam naše soline, naše šume, naše morje... Mi zidamo, se pripravljamo. Boga mi! Radujem se te vojne kot svatbe. Zorica moja, po vojski ti radi izpuste ženina.“

„Tako moje grešne duše! Še enkrat stopim pred senat, povem škiljavemu dožu resnico, zahtevam Milanšiča.“

„Molči, Štefan! Ne kolni po svoji poganski navadi, pusti kraške hudiče doma, pij vodico in povej, zakaj sečeš oljčnike in drevje po reški okolici?“

„Strela božja! Star vojak vpraša tako neumno! Da se ne skrije med drevje prokleta benečanska zalega.“

„Krščansko govoriš, Štefan. A vidi se, da imaš slabo vest. Gotovo si povedal predebele dožu in senatu. In Jurišu si pomagal! Zmaščujejo se nad teboj in nad Frankopanom. Hej, Frankopan! Na zdravje mu! Krasno šalo je naredil.“

„Da,“ se nasmehne de Leo. „Vedel sem. Ko ste prišli junaki z benečansko galejo, ko ste jo privezali na mostišče, postavili benečanske topove na obzidje, Venierovo glavo na Mala vrata, češ: straži Adrijo, admiral! — tedaj sem rekel sam sebi: Nasmehne se Frankopan tej vragoliji. In res. Veste kak hrup je vstal na Benečanskem: Admiralova glava na kolu, galeja zaplenjena, oropana, moštvo pobito. Le krvavo maščevanje opere to sramoto! so prisekali. Nad Senj! so klicali na trgu. Nad Senj! v senatu. In dož je Venierov svak. Nad Senj! je zahteval dož in njegovi prijatelji. Branila sta Pompej Giustiniani, ki ima sicer samo eno roko, a več pameti kot deset tistih jezičnikov, branil je Barbarigo. Opozarjal je, da so začeli že vojno s Španijo.“

„Saj sklepajo že mir na vseh koncih, da morejo lažje nad nas,“ se vtakne Frankol vmes. „Da je najbolje potožiti se v Gradcu, zapretiti nadvojvodu z vojno, ako noče kaznovati Uskokov.“

„Aha! Uskoke raz breg — to jim diši! Pa v Gradcu so pokazali hudičem osle . . .“

„Molči, Štefan,“ posvari Frankol. „Pusti, da govori dični naš de Leo, ki ni pozabil med pogani krščanske govorice.“

„Hodi k vragu, Frankol, pisker se roga loncu . . .“

„Bembo je ropotal na graškem dvoru. A tam je bil naš dični Nikolaj, da poroča nadvojvodu o benečanski nasilnosti, uskoški bedi. Tam je bil karlovški general Volk Eggenberg, kateremu je pojasnil naš položaj podgeneral Volk Frankopan. Velikaša sta svetovala vojno. Natančna poročila naj pošlje Ferdinand zborom treh vojvodin. Ivan Sforza, grof od Porcije, da se pregleda nemudoma goriška trdnjava. Na Trsat sta prišla dva puškarska mojstra. Tolmin je dobil vozove streliva, Gorica dvesto mušketirjev, petdeset meščanov orožje. Kranjska je poslala nekaj strelcev in petdeset najemnikov z dvojno plačo v Gorico. Zbor grofije mora preskrbeti tritisoč goldinarjev za zaostalo plačo vojakom na Furlanskem.“ — „In Trst? Dovolil je po tisoč goldinarjev

skoz dvajset let za zidanje trdnjave“ — se ponese Frankol. — „Vem,“ nadaljuje de Leo. „Nadvojvoda piše dolge referate za stanove, našteva praske, ki se ponavljajo že več kot dvajset let; našteva zločine: Soča naj bo meja, Palmanovo so sezidali Avstriji v zasmeh. Pravijo, da nima Avstrija moči, da brani svojo obalo pred zunanjimi sovražniki. Zato naj proda Goriško, Istro s Trstom in Senjem.“ — „Naj pridejo ponje!“ zagrmí Juriša. „Težko jih čakamo!“ udari Frankol; de Leo nadaljuje: „Na tak odgovor Ferdinandov so zaprli Benečani vse prelaze, je priplul Pasqualigo pred Senj. In ko se je vrnil naš Frankopan v Senj, mu je poslal don Filippo nemudoma pismo. Vrne naj mu galejo, blago, posebno topove. A naš Nikolaj mu pošlje po istem poslancu pismo in skrinjico z Venierovo glavo. Piše, da obžaluje ves dogodek, toda galeje ne more vrniti brez nadvojvodovega ukaza. Tri topove pa postavi na svoj grad Novi . . .“ „Strela! Dobra je ta!“ udari Juriša. „Na slavo Frankopana!“ „In še tisti dan,“ se ponese Vinko, „sem potopil galejo pod kulo sv. Save.“ — „To je zijal Benečan!“ se nasmeji Zora. „In še tisti dan,“ reče Daničič, „je zaprl Pasqualigo morje pri Reki. Nad Senj se ni upal. Boje se nas — hahaha . . . Kaj molčiš tako, reverendissime? Razderi vendar katero, Ivo . . .“

Mladi pater upre oko v junake v svetlem orožju, pogleda skoz okno na Adrijo in vzdihne: „Vse je uredil Frankopan. A skrbi me, da ne podležemo nazadnje vendarle. Težko je slabemu, ki se bori s silnim! Šarijo in mrcvarijo na Dunaju. Mož je Ferdinand — toda Matija . . . Klessl gori za Benečane, piha cesarju na dušo . . . Klessl pravi, da ni vredno toliko komedij zarad par Uskokov, rojenih razbojnikov! Ferdinand zahteva, da odpro morje, ne da bi kaznoval on Uskoke. A večkratne pritožbe kramarjev so imele vendar uspeh, da je poslal cesar komisijo, feldmaršala Adolfa grofa Althana, barona Marka Becka in Bouhoma. Ukazal je, da kaznujejo krivce in prestavijo druge Uskoke iz Senja. Dobro za nas, dokler brani Ferdinandova volja, da se uresniči to. Saj je on prihodnji cesar — komisarji hočejo ustreči tudi njemu. Ustavili so se na Reki, ker se je izjavil Frankopan, da ne mara nikogar v Senj, dokler stotnikuje in deli pravico on. Zato so povabili komisarji vojvode senjskih Uskokov — vas tri — na Reko, zato pijemo razhodnico . . . Frankopan je svetoval, da zahtevate sprevodno pismo. Dobili ste ga. Razhodnico pijemo. Čujte: ko pridete na Trsat, ustavite se v samostanu, zahtevajte novo sprevodno pismo — in vrnite se srečno . . .“

„Ne bodi baba!“ udari orjaški brat otožnega po plečih. „Ne kali Zorinih oči. Ta komisija je le navidezna. Pogledali smo v škrinje . . . Graški sve-

tovalci, komisarji, prisežejo na našo nedolžnost. Vršili smo le pravo maščevanja. Drugo je seveda, če . . . V slučaju, da bi dosegli vendar Benečani kaznitev Venierovih ubijalcev — me skrbi največ“ — Juriša pokaže na svoj vrat. „Umrli bi rad poštene smrti in upam v Majko Trsaško, četudi sem nevreden grešnik. Ne plakaj, Zora . . . Mojo voljo poznaš. Pijte šentjanževca, bratje! Konji pekečejo — hajd na Reko!“

* * *

Eno noč, en dan sta trepetala pater Ivo, Zora. Ves dan se je ozirala, poslušala plaha deklica. Že je padal mrak na Čres in Vratnik, že je vstajala iz njega tesnoba srca. Kar udarijo kopita, zagrmi Jurišev glas: „Hej, Pero! Mijo! Zora! Mara! Gospodar prihaja. Vina v dvorano! Z menoj, Vinko, Daničič! Teci, Mijo, do patrov, do podstotnika . . .“ — Kmalu je polna dvorana radovednih lic. Vse poslušna napeto. Juriša si gladi lice, pravi: „Ljubeznivo so sprejeli komisarji vojvode. Seveda . . . Niso prišli prazni in ta komisija je bila le pesek v cesarjeve in benečanske oči. Komisarji so izprašali natančno o dogodkih pred Hvarom, o osvojenju galeje. Vojvodi niso tajili. Osveta je dolžnost, branili so tudi s tem cesarsko last, nadvojvodovo čast. Dubrovčanom pa je treba vrniti o priliki . . . Ko so slišali o komisiji, so poslali gostobesednega Ahila Pucića na Reko. Ta je našteval naše zločine! Komisarji se niso ozirali na Dubrovčane. Svobodna vam je, junaki, pot, so rekli, pozdravite grofa Frankopana. Za sedaj —“ Juriša pokaže na svoje grlo — „ni nevarnosti. Graški svetovalci dolže ljudovlado, da je samo ona kriva vseh zmešnjav, ker ni poslala komisarja na Reko. Zdaj bodo zahtevali svobodno pot po Adriji in pojasnili nadvojvodu, kar je sporočil tržaški škof: Benečani se pripravljajo resno na kopnem in na morju. Napadi na goriške meje so se ponovili — bojimo se še hujših. — Sitno je samo to, da se je priklatil na cesarski dvor v Pragi Medici, ki nabira po vsej priliki skrivoma vojake. Prepričal se bo, da hoče cesar mir, da se brani samo nadvojvoda naši premetitvi. Stavil bo zopet vse njihove premetene pogoje: Da se proda Senj, senjske šume, da nas ne more plačevati naš knez. In tako naprej — po starem . . . Potem dovolijo kramarji svobodno pot po njihovi Adriji — toda le tako, da se prizna njihova nadvlast. Ej, kače benečanske! Modri ste! Vendar uvidi tudi cesar, da ni dobre moke iz plesnivega žita . . .“

XXXIV.

Valovi, belogrivi konji, skačejo visoko, mečejo črne galeje pred lukco, dvigajo vetrnjače ob mostišču, butajo v mestno obzidje. Kot bi se jezila Adrija, da

jo straži Benečan, da straži Nemeč Senj. Plahe se stiskajo senjske hišice druga k drugi, prazne so ulice. Le korak nemške straže odmeva po njih. In okrog kastela se poigrava burja s sivimi lasmi sključene starke. In okrog kastela zavihrajo kite, zafri pisan trak, padajo biseri, svetle solze . . . Gorje slabemu, ki se bori s silnim! Hreljanovička in Zora se objameta, naslonita na železna trdna vrata kastela. O, solnčen je bil dan, dan maščevanja! A zdaj je pregnala temina svetlobo, zdaj umira za debelim zidom življenje matere, sestre. Gorje! Vinko Hreljanovič, Juriša Senjanin! Junaka brez primere, vredna slavne smrti v boju. Zdaj vama plete rabelj vrv. Oj sramota! Beda! Čujte, volkovi v gori! Čujte, vesle! Senjski plemiči v ječi . . . Dolgo se je upiral svetli knez Primorja, Ferdinand. Pripravljal je Benečanom jabolka, ni hotel izročiti Uskokov, ne v kazen, ne v premeščenje. Majnika leta 1613. je padel Venier od Vinkove roke. Zdaj so zadnji dnovi listopada 1614. Zdaj čakajo krivci kazni. Strogo je zapretil cesar, da hoče imeti mir. Nadvojvoda naj uredi enkrat uskoško vprašanje. Težko leto 1614. za Senj! Težko slabemu, ki se bori s silnim. Ljudovlada hoče pokazati svojo moč . . . Po novem letu so postali hujši benečanski napadi. Hoteli so osvojiti Lovrano, opatijo sv. Jakoba, Bag. V Červinjanu so naredili pristanišče, da ne bi plačevali več nadvojvodu tržnine in mitnine. Pred senjsko lukco so postavili stolpe, da branijo plovitev in ribarjenje, zaprli so Reko, Trst, požgali zaloge žita v okolici samo zato, da ne bi dobili Senjani hrane. Uskoki so si poiskali hrane preko gora. Začetkom leta so zaplenili na dalmatinski obali dve ladji sukna, platna, svilene tkanine in brod dišav in sladkorja. Po gorah so pritovorili plen v Senj in kazali Benečanom osle. Zdaj je zaprl Pasqualigo najstrože tržaško lukco, češ da prodajajo tu uskoški plen in pošiljajo najdražje stvari na Dunaj in v Gradec. Napadal in rušil je tržaške soline, ustavljal ladje s soljo, metal mornarje v vodo. — Uskoki so si osvojili trdnjavo sv. Mihaela na strmi pečini nasproti Zadru in postavili tja svojo stražo. Odtod so napadali Turke in Benečane. Nato je zaprl Pasqualigo vso morsko obalo ob nadvojvodovi zemlji in branil še trgovino po suhem. Pri Gradu so pomaknili Benečani državni mejnik tri milje naprej, mitničarju v Červinjanu so pobrali denar in mu grozili s Palmarnovo, če bi še pobiral mitnino. Še sodno oblast na avstrijski zemlji si prisvajajo Benečani. Ličanskih Vlahov so odpeljali 1200 duš iz cesarske zemlje, krščanske begunce silijo nazaj pod turški jarem, zločincem in izdajalcem dajejo zavetja. Posebno trpi Senj, Istra. Reka pošilja nujne prošnje za strelivo, Frankopan utrjuje Novi, Trsat. Benečane srbe njihovi topovi na novijskem obzidju . . . Koroški stanovi so

se pritožili, kaj trpi dežela od benečanske objesti; vendar so pristavili, da ni treba pričeti vojske, ker izpeča Koroška največ železa in rudnin na Benečansko. Upravitelj Koroške, nadvojvoda Maksimilijan Ernest, se je bridko pritožil pri cesarju. Konec tem nadlogam, je menil, bi naredila samo vojska. Kaj ko niso okoliščine ugodne. Treba je poslati zazdaj odlično poslanstvo v Benetke, ki mora povedati ljudovladi resnobno cesarjevo mnenje. Potem se ne bodo upali napovedati vojske. Na prvem državnem zboru pa je treba prositi pomoči za vojsko; zapovedniki trdnjav pa morajo biti vedno pripravljene. Stanovi menijo, da je treba oskrbeti posadke na Jadranskem morju dobro s hrano, ter jih plačati bolje in točneje, da ne bodo prisiljene vzdržavati se s plenom iz sosednih krajev. — Za očitno vojsko je odločno zavzet Volk Eggenberg. Svetoval je Ferdinandu, da zahteva po samem cesarju svobodo Adrije. Sicer da se bo zvezal s Španci, Tirolci in papežem proti njim. Popustili bodo Benečani, ker so ravno v hudi stiski. Vsled nemirov na Laškem je ljudovlada oslabela in se nahaja v hudih denarnih zadregah. Boji se Turkov. Savojska bo pomagala rada Ferdinandu. — Nadvojvoda je pisal vse to cesarju, omenil tudi, da izgube Habsburžani svoje pravice na morju, če se ne upro enkrat odločno benečanski lakomnosti. — A Matija se ne more ogreti za vojsko. Mir s Turki, pravi, je nezanesljiv. Imeti vojsko na dveh straneh, ne kaže. Matija se je pritožil pri Soranzu, kako da pokončujejo Benečani šumo okrog Morane in vozijo ladje najlepšega lesa v Benetke, kako da ustavljajo benečanski nadzorniki tržaške ladje, ki vozijo les in železo v cerkveno državo in odtam nazaj olje. Silijo Tržičane, da plačujejo mitnino, one, ki se branijo, odpravijo na galejo. Vse Ferdinandove in Maksimilijanove pritožbe je navedel cesar. Ferdinandu je sporočil Soranzovo izjavo, da ne misli ljudovlada na vojno. Samo proti Uskokom se bori, napada samo uskoške lesove in mesta. Razbojniki naj se odstranijo, to zahteva tudi sultan, ki se je zagrozil, da očisti sam Adrijo. Cesar ne veruje Benečanom. Vendar svetuje, da se zabrani uskoško rogoviljenje zaradi ljubega miru. — Ker nagovarja sultanov poslanik senat na vojsko radi škode, ki jo trpita obe državi od Uskokov, naj bodo primorski stotniki oprezni. Bovec naj se preskrbi obilno s strelivom... Kmalu so pokončali Benečani večkrat zaporedoma pazinska polja. Nato je prepovedal nadvojvoda izvoz konj in zapovedal, da se čuva najstrože grofija pazinska, preskrbe na Koroškem vojaki. Vse leto se je mešala štrena. Papežev nuncij je posredoval pri cesarju, španski poslanik v Benetkah. Soranzu so očitali na dvoru, da ovirajo Benečani svobodo brodarstva. Najprej naj

odpro Benečani morje, potem rešijo uskoško vprašanje. Soranzo je zahteval nasprotno. Sklicuje se, da je priznal cesar z dunajsko pogodbo, da se reši najprej uskoško vprašanje. Temu so se uprli Ferdinandovi svetovalci. Rekli so, da vznemirjajo Benečani brez povoda avstrijske podložnike, love trgovske ladje in jih pokončujejo. Če store Senjani Benečanom krivico, naj se pritožijo, kot je prav, in oblasti bodo kaznovale Uskoke. — Soranzo je zahteval, da odstranijo Albance in vso plačano sodrgo od Adrijske obali. Da poskrbe predstojniki za red pri vojaki, da iztrebijo razbojnike iz šum, da postavijo nemške vojake v Senj, če bi jih tudi plačali laški knezi.

Ferdinandovi svetovalci pa nočejo nikakor, da se razpravlja obenem o svobodnem brodarstvu in premestitvi Uskokov. Pogajanja se vlečejo, napadi ponavljajo. Tudi na državnem zboru v Lincu niso dosegli sporazuma — niti niso hoteli dati stanovi Ferdinandu pomoči za vojsko. Že je tolika benečanska sila, da se podajajo Avstrijci rajši pod benečansko oblast, kot da bi prenašali večne plenitve. Radi zaprtije se je podražilo vse, Avstrijci beže na vse strani, da si rešijo življenje... Koncem poletja je opomnil španski poslanik senat, naj pazi vendar na red, ker stoje ob mejah vojaki vseh vrst in krajev. — Kasno v jeseni je zapovedal senat, da se ne sme oddaljiti brodovje od obali. Mahoma so se prikazali Senjani na Adriji... Sv. Juri je podil po navadi sv. Marka... Na Soranzovo pritožbo se ozlovolji cesar. Na njegov ukaz je moral poslati nadvojvoda komisarja, da poišče Venierove morilce. Meseca oktobra je prišel Eggenberg z močno četo arkebuzirjev. Zdaj je strah v Senju. Zdaj se vračajo Rabatovi časi. Venturini so izgnani! Devetintrideset vojvodov je v ječi! Stroga preiskava jih odvede v smrt. Bedna nam majka! Šarili in pisarili so Benečani... A poizkusimo, brate, staro mazilo... Ni komisarju do uskoških glav, sam sovraži Benečane. Cesarjev ukaz je svet — ali cesar je daleč... Dragulji, zlato, pisane turške vezenine utolažijo komisarjevo jezo, potolažijo njegovo vest... — — —

Divja burja. Ali udarja ona po vratih očetov frančiškanov, ali išče obupana duša pomoči? Naglo odpre vratar. Vsa iz sebe stoji Zora Senjaninova pred njim. Ni treba besede. Vrtar hiti. „Ivo! Ivo!“ klikne obupno Zora in se vrže bratu na ramo. „Na smrt, Ivo! Na vislice! Štiri vojvode na vislice — drugi čakajo še! O, nosili so, mitili, a meni je prepovedal Juriša. Da ostane meni, je rekel. Smrt je tako blizu Uskokom... Da ostane meni! Hiše obsojenih podro... Juriša mi je sporočil, naj skrijem zaklade. Ivo! Kaj meni za blago! Vse dam za bratovo rešitev... Mule naložim karlovskemu generalu z zlatom in dragimi tkaninami, s palico grem od kraja

BOGINJA SREČE
(Rim, Vatikanski muzej rimskih starin)

do kraja, da se mi reši samo brat sramote. Ivo — hiti — hiti do Frankopana . . .“

Divja burja. Ustavlja, a ne ustavi mladega redovnika. Teško je konju, težko je jezdecu, slaba je pot po skalovju v Novi. A morje je viharno. Pasqualigo preži na Uskoke, na komisarja. Čim bodo kaznovani krivci Venierove smrti, odpre beneški admiral pota . . . Z Bogom, bratove predrzne poti, z Bogom, uskoška slava. Za Evropin mir se je bojeval Uskok. Zdaj ga žrtvuje Dunaj Benečanom . . . Mrzla je burja, iztisne redovniku solzo . . . Huda je burja, se zapleta v haljo, meče konju pesek v oči. Težavna je pot, ustavlja se konj. Naprej, zlatogrivec, naprej! gladi premrla roka konjev vrat, oko redovnikovo se ozira proti Trsatu, posinele ustnice šepečejo: „Prečista, Sveta, reši nas sramote . . .“

V Novi je odšel Frankopan. Benečani groze z napadom njegovemu mestu. Hrvaški velikaš ne more gledati, kako gospodari Nemeč z Uskoki. Cesarjevo poročilo o pritožbah Benečanov zoper njega je ujezilo Frankopana, da je pustil stotniško službo. Kaj bo branil Senj, ko mu jemljejo najboljšo stražo, hočejo obešati Uskoke Benečanom na ljubo. Naj si poišče cesar boljšega stotnika, Frankopan ima dovolj dela z obrambo svojih gradov. Težki časi so tu . . . Zato bi trebalo varčevati z uskoško krvjo — zato bi trebalo postaviti se kot en mož nasproti Benečanom. A cesar, država imajo druge posle in skrbi . . . Ubogo Primorje

* * *

Buči morje, šumi burja, razburjen hiti senjski potok po kameniti strugi mimo kastela. Potok pripoveduje bledemu jetniku o nekdanjih dneh, ko je bila prišumela Benečanka v svili in kadifi, ko so živele nekje na dnu trdega srca sladke sanje. Oj Adrija! Oj ljubljene divni bregovi! Bi mogel prodati Uskok vas, svojo čast? Ugasnile so solnčne oči, umolknil veseli smeh — ni usojeno, Cecilija . . . Benečan in Uskok se ne moreta družiti, Foscari . . . Bodi ponosna Senjanka, Zora, hči Orlovičke . . .

Zajetih rok hodi Juriša po okrogli sobi. Gleda na Vratnik, gleda na Adrijo. In ježe se obrvi, stiska pest: Po gozdu prihaja Turčin, Adrijo straži Benečan. A vojvoda Juriša so obsodili na vislice. Jutri naj bode slavnemu življenju sramotni konec . . . Hišo mu podere komisar — sestra ostane sirota. Jutri — ali še nocoj umrje. Ni mu žal življenja. A žal mu je junačevanja. Kdo bo sekal turške glave, kdo nagajal Benečanu? — Dovolj — dovolj, Juriša. Slavno stopiš pred senco očetovo. Gorel je Karin, Pulj, Trebinje. Gorele so turške vasi. So dali radi Turki hčere? blago? O, radi . . . Drčala je Morana po Adriji . . . Za Adrijo! Za Klis! Za Senj! So dali radi Benečani mošnje zlata? zaloge sukna? O, radi . . . Hej, Se-

njanin! Slaven ti bo spomin. Tresla se je Turčija in Benečija pred tvojim imenom, tresel se je mogočni dož. A najlepša Benečanka, kneginja slavne ljudovlade, je trepetala zate . . .

Smrt . . . Nikdar se je ni bal Senjanin. Junaka ni strah. Predrzo jo je iskal, ušel ji premnogokrat. A zdaj je konec junaške pesmi, trsaški pevec . . . Svaril si me pred vislicami . . . Ko se zgrne pobožni narod na Trsat, se ustavi žarnooko dekle, se upokonči primorski fant: Slepec poje smrt Juriša Senjanina. Trikrat je zapadel rablju. Prvič ga je rešila dožinja, drugič Uskoki, tretjič ga je odpeljala vila z Velebita, zazibala ga je Adrija. Poj, slepec! Budi kamenje in trnje, da pojo mladeniču o junaštvu, ki ne mine . . . Lepa je bila pesem, slepec. Pesem o uskoški bedi. Krasna pesem. Da bi se razjokal, zaklel. Zdaj je konec . . . Mrzlo je obsenčilo v spanju junaka. Mati je stala pred njim. Odpirala je ustni. A ni rekla: Moj sin, zelen lavor mojega upanja. — Ni vprašala: Kje si bil, ko je umirala najboljša mati? — Samo premaknila je bolestno ustni, samo mignila je z roko . . . Vem, mati — razumem. Pridem. Umejem tvoj klic, burja, morje. Pridem. Na smrt sem obsojen. Na vislice. A slava Majki Trsaški! Ni prevarjen, kdor upa v Njo. Sestrina nežna duša, zvesti brat, delata zame. Ubežim. Jutri bo ječa prazna. Eggenberg ve za to. Bežim k Frankopanu v Novi. Ne boji se on, ne boji se Zrinjski cesarja. V Novi, v Selcah se zbirajo prognani Senjani. Udarili bi na Senj. Pa velika je moč nadvojvodove volje. Hej, brate — umiraj in poj! Hej, bratje, ko zaplešete svatbeni ples, bo stal Senjanin za vami in vas bodril . . . Zora, Ivo! S solzami vama plačujem trud. Iztekla je ura, poravnani račun. Slava Bogu in Majki božji — vragu zasmeh!

Zlatotkano obleko, najlepše orožje, je naročil, naj mu prinese Zora. Kot na svatbo hoče Senjanin v smrt. Mimo nemške straže, mimo benečanskih galej pojde. Drago je plačala sestra to šalo . . . Rožlja. Kdo prihaja? „Sestrica moja, dušica moja! Brat Ivo! Enkrat še, da se vaju nagledam. Ni časa praviš, Ivo? Ni časa za solze, Zora? Tako te vidim rad. Mirno, vdano, Uskoška plemkinja! Ugasniti je moral vir tvoj grenkih solza. Oledeneti mora srce Senjaninove sestre. Hitro! O kako se vama mudi odpraviti me. In zunaj je burja . . . Nikdar še ni bila tako mrzla, tako kruta . . . Na, opaši mi Zora očetovo sabljo, daj mi puško, Ivo . . . Tako, vse v redu. Drugo moje orožje?“

„Je v samostanu.“

„Tvoji dragulji, Zora?“

„So v samostanu.“

„Drugó blago?“

„Vzame komisar.“

„In za Juriševo sestro skrbi samostan, dokler se ne vrne Milanšič. O, dobro nas je plačal Dunaj, Gradec! Bošnjaki, ki so prodali čast in vero, žive v slasteh. Uskoku, potomcu bosanskih knezov, pišejo vislice. O, dobro nas plačujejo! — Grem naj — grem? Tisoč vezi me drži tukaj. Pa ne grem daleč od materinega groba, ne od doma stare slave. Senj, kameniti junak! Kako te ljubi Uskok! Ti kličeš, Adrija — in težko me podita od sebe sestra, brat. Tako mehak — si ti to, Juriša Senjanin?! Še enkrat, Zora, sestra edinica... Blagoslavljam te z materinim, z očetovim blagoslovom. Bodi žena, kot ti je bila mati. Vzgajaj sinove, dedom enake — v bran veri, Adriji...

Ivo, brat moj! Ne stori sablja, ne puška junaka. Nosi ponosno redovniško haljo, sin reda, ki je edina uteha naše bedne Bosne. Bodrite, patri, učite Primorce! Da bo pripravljen narod, kadar zakliče vila... Konj me čaka? Duše moje, slaba je pot po bregu. Ne-počakna škriplje veterinjača, kliče Adrija. Z Bogom, duše zlate! Mimo Pasqualigovih galej in stolpov odjadra Juriša Senjanin!“

XXXV.

Umiril se je valov besneči boj, umolknila je burja. V čisto modrino neba moli Vratnik zeleno glavo. Skalovje in bršljan, rdeči brinj — užare v jesenskem solncu. Zdaj letaj, brinjevka, od grma do grma, zapoj, kos, pesem solncu, zaziblji se, galeb srebrokrili! Pokojna, krasna je Adrija. Odplujete, sovražne galeje, težko čakajo veterinjače v luki. Potolažila se je burja, potolažite se še vi, Benečani. Žrtev izbriše krivdo... Ob senjsko obrežje mečejo valovi ostanke razbitega broda, pod senjskim kastelom se zibljejo v zraku trupla treh uskoških vojvodov... Razrušene so njihove hiše, zaplenjeno njih bogastvo... Šumljaje poje Adrija o dragem sinu, ki počiva globoko v temnem dnu. V zlatotkani dolami, v dragocenem orožju, glavo ovenčano z večno slavo. Ne togujte, Senjani, ne stoj okamenela ob bratovem brodu, Zora, mlada, krasna! Ni umrl Juriša Senjanin — ne umrje. Večno bo stražil drage bregove, večno se pogovarjal z vilo v gori, bodril narod... Šumlja Adrija, nosi tožbe in kletve Senjanov do galej, nosi admiralu komisarjevo poročilo: Kaznovani so krivci Venierove smrti. Komisar je opravil, gre v Gradec, da poroča. Izpolnjene so želje Benečanov, umrl je Juriša Senjanin, zaprt je Hreljanovič — odpluj od senjske, od reške obali, Filippo Pasqualigo.

Žvenkljajo kembliči. Težko natovorjene stopajo mule po skalnati poti na Trsat. Zadovoljnega obraza jaše za njimi Volk Eggenberg, karlovski general. Kaj bi ne bil zadovoljen. Uskoško afero je uredil

tako, da je njemu prav in drugim ni napak. Je li treba Uskokom zlata, blaga! Gredo nad Turka, dobe drugo. Je li treba obešati Uskoke? Izbruhne vojska, potreboval jih bo. Pesek Benečanom in cesarju v oči — tri je obesil, devetintrideset jih zaprl, petintrideset izpustil... Nerodno je bilo izpustiti Hreljanoviča, ki je priznal, da je umoril Veniera. Osveta je dolžnost, komisar razume to... Zato pobegne Vinko kmalu... Do Novija. Pomaga braniti Frankopanu grad. Le piši, don Filippo! Govori na mulah prepričajo ministre, Ferdinanda prepriča Eggenbergova beseda. Povem, da ne mislite, pasje vere, na mir. Povem, da ne upostavita miru ne nadvojvoda, ne cesar, dokler vabijo Benečani naše pod svojo oblast, dokler prejemljejo in plačujejo dobro naše vojaške begunce. Najstarejši Senjani trde, da jim je bilo vedno na voljo napadati turške dežele. Zdaj so jim zaprli brezbožni kramarji vsa pota, zdaj trde, da imajo samo oni pravico bojevati se ob mejah. Čakajte, pasje duše! Naj le piha Soranzo Matiju na dušo, dva volka Karlovčana vam pokažeta zobe. Nikolaja Frankopana črnite? Že piše Nikolaj cesarju ogorčen odgovor. Naštevava vaša nasilstva proti bednim Senjanom. Tolovaji! Sam je doživel Frankopan, da ste ulovili senjske otroke, jih mučili, žgali. Sam je doživel, da ste dvakrat ulovili po petindvajset mož in jih uklenili na galeje. Stotnika in posadko ste izmamili iz trdnjave na galejo, jih obesili, mož za možem na jarbol. Stolpe ste postavili pred Senj. Če pride do pregovorov, piše Frankopan cesarju, naj podro Benečani prej stolpe, naj vrnejo dvanajststo ličanskih Vlahov, naj izpuste vse jetnike. Če ni Benečanom kaj prav, naj se pritožijo, kot se spodobi. Tako se ukrote sčasoma tudi senjski Uskoki.

Žvenkljajo kembliči, težko natovorjene stopajo mule. S krvjo pridobljeno uskoško blago odkupi uskoško kri. Zadovoljen je Frankopan s komisarjevim uspehom, zadovoljni bodo ministri, najbolj zadovoljen je Volk Eggenberg. — A nezadovoljen je Pasqualigo, nezadovoljen je senat z admiralovim poročilom: Kot vse, je tudi ta avstrijska komisija sama sleparija. Res je zaprl komisar devetintrideset vojvodov. Toda po nepotrebno dolgi preiskavi je obsodil le štiri od njih na smrt — usmrtil pa je samo tri. Venierov morilec je ostal v ječi, je ušel... Znani tolovaj in bogataš Juriša Senjanin je ušel... V viharini mračni noči je krmaril mimo naših galej. Divjalo je, šumelo. Morski div je iztezal zelene kremplje, hohotalo in klicalo je v gorah. Praznoverno posadko je prevzel strah pred orjakom, ki je rastel v mraku, se rogal. Namerili so top... Gorostasen, grozen se je upokončil Senjanin v ladji, dvignil pest, zagrmel: „Čuvajte se...“ Zagrmil ga je val. A praznoverni narod ne veruje, da je umrl gusar. Vrne

se, pravijo. Naši vojaki so iskali, željni plena, gusarjevega trupla. Zaman. Morda se vrne res... — Tako je kaznoval komisar Uskoke. Hvali se, da je pregnal venturine. Do Selc in Novija. Poznamo to pesem. Nemško stražo je postavil komisar v Senj. Dolgo ne bo stradala! Hiše razbojnikov je podrl. Da jih je preiskal natančneje! Dvanajst mul je spremljalo pravičnega Ferdinandovega komisarja... Na dveh samo srebro in zlato — na drugih svilene tkanine in take iz velblodje dlake, dragocene preproge. Samo gotovine do 15.000 gld. Kdo je dal? Plačali so to oni, katerih ni zaprl, plačali še več oni, katere je izpustil. Še plen zadnjega napada Uskokov na Lošinj in Kolano si je prisvojil. Zdaj bodo delili v Gradcu, branili Uskoke, črnili Benečane.

Na tako poročilo naroči senat admiralu, da ostane pred Senjem in Reko, da zapre pot vsakemu avstrijskemu brodu, dokler ne prestavijo vseh razbojniških Uskokov iz Senja. Podstotnik Senja, Jakob de Leo, se nasmehne tej zahtevi: Prav je sodil Frankopan... Zdaj mi pošljite, gospod grof, senjske begunce, da ni Senj brez uskoške obrambe, zdaj čuvajte Novi, Trsat... Benečane pečejo topovi na obzidju Novija, grize jih potopljeni galeja, živ Venierov morilec. Nemški vojaki zapuščajo Senj — stradati zna samo Uskok v cesarski službi. Vrni se, Vinko Hreljanovič! Služba četrtega stotnika ti poplača dneve ječe, dá junaku odlično mesto v boju. Hej, na praske, na boj, Uskoki! Ha! To je ples. Švigajo enojambornice, prete nerodne galeje, nosijo bregovom ogenj, smrt. Povsod gore žitne zaloge, da ne dobi Uskok kruha. Grizi kamen, grizi les, Uskok — in pazi, bojuj se. O ti straža, zvesta straža Primorja, kdo našteje tvoje junaške boje z močnim, silnim!...

Nastopilo je novo leto 1615. Jakob de Leo beleži in beleži benečanska grozodejstva, Frankopan nabira vojakov.

Benečani so poplenili vasi po Istri, mesti Lovrana, Volosko. Napadli so s premočjo Sv. Juri pri Senju, osvojili mesto in odvedli branitelje na galeje. Miče in moti jih Bag, uskoško pristanišče. Zvenelo je benečansko zlato — a Uskok Senjan čuje... Pavel Dianiševič hiti s tristo možmi v Bag. Le pridi, paški knez, po jabolka, odprta so vrata, temna noč... Krik: Sveti Marka! prevpije krik: Sveti Juri!.. Posekal vas je Pažane Uskok... Bag je svoboden, osemdeset krvavih glav obsije zimsko solnce, dve zastavi sv. Marka nese uskoški vojvoda v Gradec, jih pošlje Gradec na Dunaj v dokaz benečanskega nasilja. Oj Benečani! Išcite si zaveznikov, kupujte drago švicarsko kri. Ne dá nas Ferdinand, odkril mu je Frankopan, Eggenberg, vaše spletke. Le v boj, v boj! Ostani mož, Ferdinand! Udari ob sabljo, ban

naš, Tomaž Erdödi! Pripravljaj se, prijatelj Frankol — plačaj Benečanom izgubo senjske stotnije... Vrše se borbe, praske — zaman ustavljaš, cesar Matija, naravni tek dogodkov. Novi dogovori s Soranzom! Sodeluje naj Ferdinandov tajnik Lenart Götz, nuncij, španski in toskanski poslanik. In Soranzo se drzne očitati Götzu, da so sporazumljene komisije in nadvojvodovi svetovalci z Uskoki!... Da je usmrtil Eggenberg le štiri prostake, pustil vojvode na svobodo in jim dal pravico, da plenijo po morju. Hudobno natolcovanje! Bridko se pritoži Ferdinand cesarju, Eggenberg zahteva, naj mu stopi pred oči oni, ki govori krivico o njem. Eggenberg zahteva, da navede poslanik cesarju imena podkupljenih uradnikov... Eggenberg izpodbuja Ferdinanda v boj: Taki napadi in sumničenja se morajo odločno odbiti. Cesar ne sme trpeti, da se govori tako o habsburški vladi in njenih dostojanstvenikih. Država naj si poišče v zvezi z drugimi državami zadoščenja...

* * *

Na Otočcu se gibljejo urne roke. Haramije poročajo, da grozi Turek, in Nikolaj Frankopan je prihitel z Uskoki iz Novija. Nikolaj pregleduje utrdbo, ukazuje. Mirna kot sicer je beseda, ponosna kretnja Frankopanova, toda blago lice mu je zasenčila žalost, skrb, jeza. Tukaj je potreben — tam ga pogrešajo. Vedno preži Benečan na njegova posestva. Sicer so sedaj razprave. Cesar, ki brani, da bi prišlo do vojske, je sklical zopet zastopnike svojih dežel in tuje poslanike v Linc, da uredi uskoško vprašanje. Toda miru ne bo. Benečani hočejo premestitev Uskokov. Ferdinand jih ne da. Razprave so. A še med njimi prežijo Benečani na vsak dovoz hrane v Senj: ustavili so ladjo, ki je peljala hrano na Reko. Razprave so, a da izve vrag, da je odšel Frankopan iz Novija... Tudi med brezuspešnimi pomladnimi pogajanjmi so napadli Benečani na sam Veliki petek reško luko. Pobožni narod je bil v cerkvah, Štefan se je zanašal na praznik, na pogajanja. Preden je priklical strel s Trsata Rečane, so odpeljali Benečani šest ladij. Zaman se je pritožil de Ravnaci pri admiralu. Sporočili so v Gradec, na Dunaj. Matija razpravlja s Turki radi Erdelja, pa se boji, da bi mu mogli škoditi Benečani. Zato je hotel preiskati zopet vse pritožbe in imenoval vojaškega svetnika, Ivana Brennerja, za komisarja v Senj. Temu imenovanju pa se je uprl odločno nadvojvoda. Taki komisiji ne more dovoliti, da deluje v njegovih deželah, je sporočil cesarju. On sam se je trudil dovolj, da uredi preporne točke. Če misli cesar, da bi zaslišala komisija tudi njega in bi tako vladar pokazal dvom do njegovih izjav — tedaj mu pove odločno, da se ne bo odgovarjal. Če pa hoče cesar komisijo, ki naj odstrani vse zlo,

potem imenuje tudi nadvojvoda svoje člane. In tako se je razbila cesarjeva komisija ob odločnem odporu nadvojvode. Cesar hoče, da reši Ferdinand spor — nadvojvoda je sklenil, da se ne dotakne Uskokov, dokler čaka ljudovlada oborožena na to. In medtem ko dela vse za mir, so poizkusili vrage pokončiti tržaške soline . . . Toda dobro jih je sprejel Danijel Frankol, Jurišev prijatelj . . . Stari ljubljenec Uskokov čaka težko, da nastane iz vednih prask očita borba. Cesarjeva omahljivost, Klesslovo dvolično vedenje, nadvojvodov neprijetni položaj. Kako grize vse to ponosne plemiče. Omahovanje, cincanje — kako zoprno je Frankopanom. Vsa dežela zmedena. Da nastopi odločen mož in naredi konec zmešnjavam. Razgrni stari prapor, Nikolaj, Volk . . . Vojake nabirata za vojno, jih plačujeta. A kako plačo najde hrvaška požrtvovalnost pri ošabnih Nemcih! Zato, samo zato je Hrvat, da tlačani Nemcu . . . — V takih mislih se ustavi Frankopan pri mostu, ki veže in loči Otočec od kopnega. Glej, jezdec prihaja po skalnati poti . . . Visoka je kapa, dolga puška — Uskok — Senjan. Svetli zaponi, ročaj sablje se svetijo v solncu. Vojvoda Daničič, za njim štirje prostaki — ni varno samemu današnje dni. „Kake novice nosiš, vojvoda? Nov napad Benečanov?“ vpraša Frankopan in bere odgovor na licu mladega kneza Uskokov. „Napadli so Novi?“

„Da,“ se iztrže kaj nerado Daničiču iz ust, „podstotnik me pošilja, da poročam tvojemu gospostvu: Benečani so izvedeli, da si odšel s spremstvom v Otočec. Včeraj, 29. junija, so planili na Novi. Junaško se je branila posadka. A padla je — padel je stolp v roke vraga. Grozno so se maščevali nad tvojim gospostvom . . . Nedolžne otroke so pometali v ogenj, odrasle so sesekali, duhovnike so pomorili pred oltarji. Vedli so se huje od Turčina. O, čuvaj nas Bog! Iz tabernakljev so vrgli monštrance, jih teptali! Pokončali so soline, odpeljali topove, odnesli, kar se je dalo, in uničili ostalo . . . Novi je podrtina . . .“

Bled posluša Frankopan. Njegov Novi! Ljubko mesto ob šumečem morju, draga dediščina dedov. Cerkve, za katerih lepoto je skrbel — porušene . . . Otroci in roditelji, ki so blagoslavljali Frankopanovo ime — sesekani . . . Svečeniki, ki so vodili narod k Bogu — pomorjeni pred oltarji . . . Vstanite zdaj, furije vojne, razgrni prapor, Frankopan! — — —

Vejejo plašči, klanjajo se peresa, urni konjiki hite, hite ladje brzokrile. Frankopan! grmi Benečanom na obrežju, Frankopan! na Adriji. Volk in Nikolaj . . . Benečani beže. Za Trsat! Novi! Bakar! Hreljin in Brebir, Kraljevico! Za stara in nova zlodejstva dajte, Benečani, račun! Novi! odmeva po Avstriji. Obrambeni svet izda nov načrt: Volku so

podelili senjsko stotništvo, s sto nemškimi vojaki naj strahuje Benečane in Senjane. Hrvaške čete naj stražijo meje, ker so bolj izurjene od koroških in kranjskih in — stanejo manj. Dobe enkrat tudi plačo za dva meseca. V strahu naj drži Volk Senj. A pod njegov prapor hite zdaj iz Dalmacije, Kranjske in Istre, hite Uskoki. Z gora in otokov hite k Frankolu uskoški dobrovoljci, ki žive samo od plena. Vzdigili so se tudi kranjski Uskoki, prehodili gore, se združili pod Servolom s Frankolom. Novi! odmeva po Avstriji, moti cesarja pri razpravah o miru. Tudi cesar naj stori kaj za obrambo, pravi Eggenberg. Z dogodkom pred Novim je razžaljena njegova čast, ker spada Novi pod hrvaško-ogrsko krono. — Cesar svetuje Ferdinandu, da postavi vojsko ob mejah, vendar naj ne napada. Dvorska komora naj poskrbi Ferdinandu za denar, on pa naprosi papeža in italijanske kneze za posredovanje. Cesar miri, Ferdinand piše banu Erdödiu, naj se pripravi, piše kranjskim stanovom, da razpravlja deželni zbor o njegovem referatu o benečanskih zločinih. „Vojske ne bo radi tega,“ pravi Klessl, „mi jih hočemo samo plašiti.“

„Tako hlastanje in cincanje ne bo pomagalo na dolgo,“ meni Trautmannsdorf. Cincajo, mencajo po navadi, a ne čaka Frankopan. Po dvajsetletnih prepirih in praskah ukroti samo vojna predrznega Benečana. Udri vraga!

XXXVI.

Mrzla burja veje s Krasa, piha na vojna taborišča v okolici Gradiške, na okope in nasipe. Zresnila se je krvava igra. Zdaj gre za Primorje, Goriško, Kranjsko. Z galejami napada Zan primorske trdnjave, pri Medeji se je utaboril Pompej Giustiniani, da se pripravi za obleganje Gradiške in Gorice. 6000 mož pešcev imajo Benečani, 3000 konjikov. Že so dobili Benečani topove in druge priprave za streljanje. Barberigo je odredil Merijano, med Korminom in Gradiško, za orožarnico. Mestece je obdal z visokimi rovi in nasipi in pustošil odtod okolico. — Na obronku gore Zagrad se je namestil v trdnjavici Rajmunda Turna Adam Trautmannsdorf, karlovski general in poveljnik avstrijske vojske. S silami, katere je nabral v naglici, je prihitel na pomoč Gradiški in Gorici. V Gorici je Volk Frankopan, v Gradiški Danijel Frankol. Na višini med Gorico in Gradiško je postavil Trautmannsdorf utrdbe v neprestano opazovanje sovražnika. Na čvrsti pečini kljubuje Gradiška napadom. Utrdil jo je Frankol, stari veščak. Močno zunanje zidovje je postavil, preko katerega bi prišel sovrag šele do mestnega obzidja. Zid je sezidan od velikih kamnov, na oglih so visoke bastije, okoli zidov visoki nasipi.

Na podnožju je nov ostrog, v katerega se pride le po Soči, ki teče ob desni strani. Če se zagati Soča, se izpremeni severna stran v močvirje in trstičje. Spomladi buta narasla reka do mesta, poleti ni niti za plovitev. Na južni strani odbije grad vsak napad, vztočno vstaja Kras, na desno teče Vipavščica in ob njenem izlivu v Sočo stoji Rubija. — Mrzla burja piha na taborišča. Na dvorišču trdnjave gore veliki ognji. Okoli njih postajajo v gunje zavite divjeglede postave, dolge puške ob ramah. Frankolovi dobrovoljci Uskoki. Petsto jih je. Ogibljejo se jih drugi vojaki, nabrani po Ferdinandovih deželah. Uskok najde rad, česar ni izgubil nihče, menijo. Jedo enkrat za osem dni, ne poznajo Boga, ne božjega imena. Niso taki oni slavni senjski junaki; a to so tolovaji, prehodnjiki . . . Toda v vojski so kot ris . . . Živih, drobnih oči opazuje raz stolp Frankol taborišče prijatelja in neprijatelja, opazuje svoje Uskoke. To ti vse kvarta, kolne, pije! Ej, niso to senjski Uskoki, ne poveljuje jim Juriša Senjanin, slaven mu spomin! Vse požro, če ne dobe dela . . . Onim tam je mraz. Naj se segrejejo Benečani, prokleti lopovi! Težko čaka Frankol, da prepodi Benečane od Gradiške, preko meje. Silno sovraštvo mu razganja dušo, ko se spomni idiličnega stotnikovanja v Senju, Zorine nesreče, Juriševe smrti. Čakajte, pasje grdobe! V Senju čaka, vene nevesta. Radi ji še vrneta ženina, in Frankol poskoči na svatbi. Prokleti vrage! Ne obnese se vam, če ste se še tako resno zavzeli, napeli vse strune. Kranjce ste naščuvali, da je nadvojvoda sam kriv preprirov, cesarja, da je zoper Ferdinanda, sporazumeli ste se s sultanom, da se vam smejo pridružiti Albanci. V Carigradu ste podkupili velikega vezirja, da ga pridobite na vojsko zoper nas. Bosanskega pašo ste nagovorili, da napade avstrijske dežele in tako zadrži Uskoke na turški meji. Turki prodirajo proti Brinju, Bagu, Otočcu in Senju. Tam je pomanjkanje hrane, da nima avstrijski vojak po tri dni ničesar v ustih. V velikih četah, po 800 mož, napadajo Turki avstrijske dežele. Nadvojvoda se pritožuje. Cesar naj govori z budimskim pašo. Kaj ko ga podkupijo benečanske kače, da utaji vse in ostane z njimi v tajni zvezi. Kaj ko utaje lisice pred svetom, kako strašno gospodarijo ob Soči, po Primorju. Črno zidovje vasi in mest štrli v zrak, cerkve so oropane, duhovniki pregnani. Papež in cesar se trudita za mir. Tu se tepemo, tam se dogovarjajo. Taki dogovori! Samo Uskoke in oblast nad Adrijo! Tega noče in ne more Ferdinand. Dogovarja se ljudovlada s cesarjem in išče na Nemškem, Angleškem, Švicarskem, Nizozemskem in pri Francozih zaveznikov. Pa tudi Ferdinand ne spi. Denarne pomoči išče pri cesarju in deželah, zaveze pri sorodnikih in sosedih, na Bavarskem in Salcburškem, v Španiji, Napolju, v Lombardiji in Nemčiji.

Barberigo in Giustiniani sta napadla nadvojvodove dežele. Nabrala sta 12.000 pešcev, 2000 konjиков. Že 17. decembra so osvojili Kormin, kmalu potem Medejo. Najbogatejše domačine so poslali v Padovo, druge so prisilili k pokornosti. Vrag jim je pomagal, da je osvojil Giustiniani Akvilejo in bližnje višine. Na Ločniško sososko se ni upal, ker jo je varoval Volk Frankopan. Živi ga Bog! Nabral je 1200 pešcev in 500 konjиков hrvaške vojske, pobil s Petazzijem v jeseni pri Muljah sovražnika, prodril do Palmanove, pustil posadke v deželi. Ej, da bi smela Frankopana, da ne ovirajo Nemci in okoliščine njenega delovanja — bežal bi rad Benečan. Tako so se pa polastili do 60 krajev ob desnem bregu Soče in dveh trdnjav, tako se hočejo polastiti Gradiške. V hudi zimi in velikem snegu pa imajo Ferdinandove čete samo eno zvezo z nami — pot čez Sv. Martina, Dobro in Kobarid. Fran Giustiniani je imel zasesti ti mesti. Sv. Martina ni še vzel, Dobro je zažgal, Kobarida ni mogel vzeti. Ej, Frankol, stari vojak . . . Kaj če bo trpela Gradiška dolgo oblego, glad? Odkod hrana, če zapre Benečan pota? Ali se spomniš Petrinje? Spomnim, spomnim . . . In mnogo drugih dogodkov? V sto bitkah sem stal na najbolj nevarnih mestih — a sem še živ. Tudi Gradiška me ne straši. Star sem, rad bi videl beg Benečanov — star sem, a željan osvete, benečanske krvi. Za Juriša Senjanina, za Zoro, Senj! —

„Hej, fantje!“ kliče Frankol po dvorišču. „Dajmo, segreimo se! Umreš od tuge, če gledaš sovražnikov tabor . . . Danes je 19. januar, piše se leto 1616, lep dan, zimski dan, in krasno leto, ki odžene Benečane za vselej . . .“

Iz trdnjave se spusti Frankol, se postavi v bojni red za bližnjimi vinogradi, na krilih stoje konjiki v obrambo glavne čete. Nič ne morejo Benečani Valoncem in Uskokom, ki streljajo in izzivajo z varnega. „Hej, Antonini,“ se smeji Frankol, da se mu iskre drobne oči, „bežal boš! Streljajte, fantje! Beži, beži! Za njim!“ — Po planem skačejo pešci, hite konjiki za bežečimi Benečani . . . A naenkrat krikne Frankol. Grom in strela! Prevara! . . . Benečani se obračajo. Zmešnjava nastane . . . Frankol pade raz konja . . . Nad njim besne divji kriki, padajo njegovi fantje. Do dvesto Avstrijcev pade . . . Frankol ne sliši, ne vidi. Stotnik Petrinje, Zagreba, Senja, podstotnik Karlovca in Trsta, mož, ki je stal v bitkah na najnevarnejših mestih, je padel kot žrtev junaške nestrpnosti, benečanske zvijače.

XXXVII.

Vroč dan avgusta 1. 1617. Po Adriji hiti brzokрила bregantina, bela dogarresa. Na krovu sloni v rdečem baržunu dož Erizzo. Ob njem sta zdravnik

v črnem talarju, učeni Tomaso Minutti in Piero Sanalingo, pri njem sta senatorja Contarini in Manzoni; spremljata doža z bojišča. Oprezno hodijo mornarji za svojim poslom, polglasno le poveljuje kapitan. Dož je bolan, ranjen, dož je nevoljen, siten. Po dvajsetletnih praskah je končal dveletno vojno madridski mir. Med vojno še se je potegoval rimski cesar zanj. Nadvojvoda, ki je počel vojno radi samih Uskokov, ni hotel odnehati. Poslaniki vseh držav so posredovali. A nadvojvoda ni hotel priznati nadvlasti Benečanov na morju... Trpela je Benečija, trpeli Avstrija, Hrvaška. Zdaj je podlegel nadvojvoda, se je uklonila ljudovlada. Nadvojvoda mora odstraniti Uskoke — toda ni priznal Venecije za vladarico Adrije... Sklenjen, podpisan je mir. Zavzela sta se zanj francoski in španski kralj. Sklenjen je, a senat ni zadovoljen ž njim, poslanika, ki sta podpisala pogodbo, je vrgel v ječo. In dož je ranjen, nevoljen...

Bled sloni Erizzo v rdečem baržunu. Na suhem licu se zrcali dušna in telesna bolečina: Kako gladka, kako sinja je ta pot! O ta Adrija! Mirna je, ker drči njen knez, njen ženin, po njej. Adrija, Venecije izključna last... Prazen sen... Divjal je boj zanj in kaj je dosegla ljudovlada? Ne priznajo je za vladarico Adrije; za potoke krvi, kupe zlata si ni pridobila niti pedi zemlje, si ni osvojila zaželjenega hrvaškega Primorja... Drzni načrti so se podrli ob avstrijski značajnosti, hrvaški hrabrosti. Stiskani od vseh strani so stali Avstrijci kot skale; značajan je ostal Ferdinand. Ni se podala zajeta Gradiška. Stiskana, izstradana posadka ni izgubila poguma, plemenite gospe in otroci niso hoteli izpustiti trdnjave. Plemkinje znanih imen, Turen, Strassoldo, Lanthieri, Rabata, so pomagale z nežnimi rokami Trautmannsdorfu in Strassoldu dokončati, kar je bil začel Frankol. 15.000 krogelj so izstrelili v 25 dneh na Gradiško. Padlo je le 60 Avstrijcev v trdnjavi, oblegovalci so izgubili 4000 mož in najboljšega, najplemenitejšega zapovednika, hrabrega Pompeja Giustinianija. Kuga je morila konje. Od preplitko zakopanih se je širila tudi med vojake, pomorila 10.000 mož. Kuga je prišla tudi v zaprto Gorico in Gradiško. Pomrla je tretjina mož, velik del žensk. Trpeli so in vztrajali. Gradiška, izstradana, zaprta, se ni podala. Zaman vsi benečanski napor. Padel je Giustiniani, padel Trautmannsdorf — Gradiška je stala... „Ali mora pasti trdnjava, ali jaz,“ je rekel Medici. Pa je bil odpozvan... Poldrugo leto se je držala Gradiška v kljub gladi in stiski. Pred njo so se izkazali junake Trautmannsdorf, Dampierri, Madaras, pred njo je vihral rdeči plašč Valensteina, so se svetile čelade Valoncev, so grozile uskoške kape. Padli so junaki, kot Frankol, padel je poveljnik, pa vedno nove čete so si iskale poti pred Gradiško. Vražji Kranjci! Delali

so čuda! Vojaški komisar Markvard Podpeški je šel ponoči čez Sočo in potolkel s svojimi konjiki in kmeti 800 mož sovražne vojske. Stradali so v Gradiški. Strelivo je pošlo. Pa vedno se je našla pogumna četa, ki je prodrla sovražne vrste, spravila s silo in zvijačo hrane in streliva po Soči v grad. Denarja ni, so pisarili Ferdinandu blagajniki, a vedno se je našla kaka dežela ali sorodnik, ki je vsaj obljubil, če ni dal. A oba Frankopana, Valenstein, Kranjci so nabirali na svoje stroške vojake. In kako so se borili! Predrzní Uskoki, pogumni Dampierrovi hajduki, Valensteinovi Valonci, Frankopanovi Hrvatje in drugi so se bili, umirali samozavestno. Za tebe, draga Adrija... A naši? Zakaj? Za plačo... Umikali, prehajali so radi, prodajali dušo za denar. „Vse vem, kaj se govori v taborih, po vaših kuhinjah,“ je pravil Gradiškin poveljnik Strassoldo benečanskemu plemiču. „Oseb je dosti, toda malo vojakov,“ je tožil rajni Giustiniani... Da ni padel plemeniti Giustiniani, zadet od krogelje... Tako pa sta se prepirala Medici in Nasavski za poveljstvo... Tujci so nas podpirali v borbi s slabotnim nadvojvodom. In svet je spoznal rane poprej vsemogočne ljudovlade... Venecija! Odtrgan je pajčolan, strgan je venec... Ti nisi več kraljica Adrije... Prestavljeni bodo Uskoki — umrl, poginil je njih drzni vojvoda — vendar nisi, Venecija, več tista — ni več tisti tvoj dož...

„Dvanajst milijonov cekinov!“ vzdihne dož, pritisne z izrazom bolečine roko na srce.

„Da,“ pregovori mrko Contarini, „a še več bi dali, da nismo segli nikdar v to proketo gusarsko gnezdo.“

„Kje vas boli, svetli dož?“ vpraša skrbno Minutti, se sklone k dožu.

„Pri srcu — tako čudno... Krogelja je priletela — odletela od jeklene srajce, a zdaj me tišči, boli pri srcu... Kaj je kriknil strelec, Contarini, kdo je bil?“

Tenek usmev zgane Contarinove ustni. „Pozdrav Juriša Senjanina,“ je klical strelec — „boleč pozdrav, moj knez...“

Strupeno ga pogleda dož. „Čul sem — a kdo je bil?“

„Eden mladih klativitezov, ki so spremljali takrat reškega stotnika in nemškega viteza...“

„Podstenski, prijatelj Juriša Senjanina, ki je prišel s Podpeškim pred Gradiško,“ dostavi zlobno Manzoni.

Dož zamiži, šepetaje sam zase: „Juriša Senjanin je mrtev... Mrtev je gusar — dož umrje... Komu se bo smehljala Cecilija, komu šepetala Adrija? Cecilija, solnčnooka... Nič več ni srda v mojem srcu... K sebi te pokličem. Pusti samostan, pozabi... Da

bi bilo kot takrat, ko ni bil Erizzo še dož in se je vozil pod palačo Foscari! Poizkusiva živeti nanovo, Cecilija... Umrl je tvoj kletvenik, Venier... Ha, gospoda moja!" zakriči mahoma dož in odpre široko oči. „Ni madeža na dožinji in dož hrepeni po njej...“

Zdravnika se nasmehmeta, senatorja si namigneta: Dož blede... Nevidna je njegova rana, a izdala jo je beseda. In zakaj ne bi prišla krasna dožinja iz ječe samostana? Izpremenil se je tek dogodkov, senat dovoli rad Erizzovi soprogi, da streže bolnemu.

Drči dogaressa... Iz mokre zibeli se dvigne, se bliža prekrasna pravljica, sen pesnika, Venecija. In pozdravljajo beloglave palače, nebaželjni zvoniki: Zdrav, knez ti naš! Zakaj je tako ozko tvoje lice, ko te diči vendar krona in škrlat? Kaj ni minila krvava vojna, ni zmagala ljudovlada Ferdinanda bačača? — Minila vojna? O Venecija, še stojte posadke v orožju, še ne umaknemo čet iz zasedenih krajev, ne izpustimo jetnikov, dokler ne požgo Avstrijci gusarskih ladij, ne spravijo uskoške svojati z ženami in otroki deset milj od morja. Je in ni minila vojna — a doža kliče dolžnost, da predseduje senatu, doža kliče hrepenenje: Nedolžna, prelestna, srečo v pogledu, na ustnih, je gledala z balkona Foscarijeve palače... Je pozabila tujca, čigar krasna slika je premotila mlado srce — se vrne rada, da streže bolnemu soprogu? —

Seja je... Mrko govore senatorji o stroških in dogodkih, katere je prinesla vojna. Neprilike odkrivajo prijatelje... Zanašali so se na Turke. Budimski paša je res držal ž njimi, napadal meje, toda veliki vezir ni hotel slišati o vojni z Matijem. „Zaradi benečanskih ribičev ne bom začel vojne z rimskim cesarjem,“ je odgovoril bahato poslaniku v Carigradu in vprašal avstrijskega, kako bi bilo, ko bi si ona dva s cesarjem razdelila ljudovlado. Protestanti knezi so šli — seveda za drag denar — ljudovladi na roko. A s tem se je zamerila ljudovlada papežu, katoličanom. Vse je vpilo, ko so se vadile čete Navsavskega po Benetkah. Protestanti da hočejo oropati Loreto, da bodo natrosili po Italiji svojih krivoverskih nauk. — Neverjetno, da so podpirale vlasti vkljub vsem intrigam vendarle Ferdinanda. Toscana, Lombardija, Bavarska, Solnograd, nemški knezi, avstrijske dežele, tudi cesar, so podpirali nadvojvoda s svetom, denarjem in vojaki. Španija je udarila preko meje in tako pritisnila na odločitev miru, napoljski podkralj je ponudil Uskokom svoje luke, je udaril že po sklenjenih dogovorih na benečansko brodovje, ga podil sramotno do Dalmacije. Francoski, španski kralj sta se vtikala... Mir hočejo vsi. In kakor trd je bil tudi Gritti v Madridu, Soranzo na Dunaju,

Benečani niso dosegli po tolikih izgubah drugega kot svoj navidezni cilj — premestitev Uskokov... Da bi ne bili dregnili nikdar v gusarsko gnezdo!... Mrki pretehtujejo senatorji položaj, snujejo nove spletke. Erizzo ne misli na Gradiško, ne na Rubijo, ki sta stali toliko mož in denarja in sta senatorjem tako pri srcu. Boli ga nad srcem, kamor je udarila kroglja Podstenskega, po glavi se mu plete vprašanje: Beloroka, solnčnooka, se vrne li rada k njemu, se mu nasmehne kot nekdej? Žal besede ne bo več med nama, Cecilija — novo življenje začneva... —

Žal besede ne bo več med njima... A ko stopi v Foscarijevo dvorano, da pozdravi in odpelje častno dožinjo v dogano, ko vidi sled žalosti na krasnem obličju, vstane živo v duši tisti večer, tista noč, ko je ušel Senjanin z Zoro, ko je umrl Foscari — in porogljivo se mu iztisne iz ust: „Senjanin vas pozdravlja, moja nedolžna, zvesta soproga...“

„In vam se klanja Zora, sto uskoških družin, katere poženate z doma, kliče prokletstvo nad vas...“

„Ne tako! V imenu Kristusa — ne tako!“ dvigne blede Bernarda roke, roti sivi oče, prosi Alma, njeni otroci. — „Trpela sta oba. Zdaj naj bo mir med vama. Cecilija, tvoj soprog je bolan. Ne razumejo zdravniki nevidne rane — po Varo pošljem — ona razume, nam ozdravi doža.“ —

Razume Vara, česar ne razumejo zdravniki, križa in mrmra: „Ne ozdraviš, knez Venecije. Kroglja je pritisnila v srčne žile — suše se, umirajo. Da nisi hodil po slabih potih, knez ti naš, premagala bi zdrava kri. Tako pa ne ozdraviš od pozdrava sovražne kroglje...“ — Ne ozdravi... Pobita stoji tu Cecilija... Vest ji kliče, da je tudi ona kriva, ker ga je, hladna soproga, podila od sebe, koprnela za daljnim junakom... O, streči ti hočem, soprog moj, lepšati ti hočem poslednje dni... Potem živim le sestri, le njenim otrokom. Ali pa — kdo ve? Ne popisno lepoto izlije sanjav nasmeh čez Cecilijino lice: Pravijo, da je ženska sreča samo ljubezen — ona je ni še okusila. Mlada je — še je življenje pred njo... —

Počasi je usihal dož. Bolezen, ljubeznivost Cecilijina sta obudili v njem blagost, ki je, četudi skrita včasih, last vsakega človeškega srca. Negovan, ljubljjen je dočkal Erizzo pomlad l. 1618., ko so izpolnjevali Avstrijci in Benečani šele sklepe madridskega miru. Nemški vojaki so zasedli Senj, uskoške ladje so požgali, Uskoke so prestavljali... Še se pokaže, še zaplamtí zadnjič uskoško junaštvo: Po sklenjenem miru vzame smeli uskoški vojvoda benečansko ladjo s 16 topovi in blaga v vrednosti 40.000 zlatov. Uskoki, prepodeni od morja, se vračajo v Novi, v Vinodol... Uskoki ne morejo verjeti, da je nadvojvoda ugodil Benečanom. Solze kapajo

Ceciliji po belem licu, ko premišljuje uskoško usodo, Zorino žalost. Zdaj osvobode te in one jetnike, zdaj se vrne Milanšič, se poroči Zora. Saj je tudi najbolje tako . . . Minilo je vse drugo . . . — Dvanajstega julija naznani senat dožu, da izpusti jetnike. Milanšič naj pride pred doža, ukaže Erizzo. „Kaj mu hočeš, moj soprog!“ vpraša vznemirjena Cecilija. — „Poravnati hočem nekoliko svojo krivdo,“ reče bolni dož s tožnim nasmehom. — Velik, plečat stoji uskoški vojvoda pred izsušenim dožem. Ječa mu ni uklonila telesa, ne ponosa. Temno, zaničljivo gleda na doža, se ne prikloni. Dož čuti, da izpusti gnevni Uskok ploho očitkov in zmerjanj nanj. Migne sobarju, da mu prinese škatlico, pogleda Cecilijo, da nalije vina mrkemu gostu.

„Pijte, prijatelj, na svoje zdravje in na zdravje vaše neveste Zore. Vaše čiste, poštene neveste, Milanšič, ki je trpela rajši muke ječe kot . . . Milanšič, beneški dož se bliža smrti. Sprejmite to ovratnico v dar pošteni nevesti, izpijte kupico vina v znak, da odpustite dožu, da mu oprostí Zora . . . —“

Mrk se strese Uskok — pa izsušeno doževo telo obudi usmiljenje orjaka. „Odpuščam ti, knez — tako ti odpusti Bog! Tvojih daril ne sprejemem — umazala bi Zorin vrat. Pijem na tvoje zdravje, kneginja, pijem na spomin Juriša Senjanina . . .“

* * *

Morje buči, meče bele pene čez visoko kulo sv. Save, jih prši do sivega neba. Pesek, zemlja, voda, kamenje, vse se vrti v divjem plesu. Drevje in grmovje po Strmecu, po bregu se zvija in lomi. Vsaka bilka se je zavila v leden plašč, skrila se je slednja ptica. Trese se brinj, trepeče bršljan, škrlji raz senjske strehe, kamni z mestnega obzidja lete, stočejo. Vse toži, žaluje z burjo. O nekdanjem . . . Ko je stražil še Uskok na senjskem zidu, ko je varoval trdnjave po hrvaškem Primorju. Ko je vozil Senjanin turške jetnice gizdavki sestri v zabavo, ko je bogatil s plenom mesto. Ko je pripeljal benečansko galejo, admiralovo glavo . . . Ej Uskoki! Slavna vam pamet! Zaradi vas se je bojeval beli car, svetli knez Ferdinand, z Benetkami. Ni vas premagalo orožje, varuhi Adrije. Premagale so spletke, benečansko zlato. Zdaj je zlomljena sablja, junaki mrtvi ali pregnani. Juriša Senjanin počiva v dnu morja. Padel je Frankol, Hreljanovič, Daničič . . . Kot dva leva sta branila Primorje Frankopana. Zdaj izliva Volk svojo jezo nad Turki, Nikolaj se pravda z Nemci. Hrvaška je iztrošena, Avstrija ponižana. Leta še se ne zacelijo rane vojne. Minila je senjska slava, podrte so hiše uskoških vojvodov, podrta bramba Adrije. Nemeč stotnikuje Senju. Nemeč straži obzidje, benečanski komisar stanuje v uskoškem mestu.

Požgane so ladje brzokrile, osramočen je sv. Juri . . . Zlomljena je sulica, predrt ščit, benečanski zmaj siče, dviga glavo . . . —

Tožna je tvoja pesem, burja, pretožna slika v viharju trepetajočega morja in brega. Vendar poj, burja, svojo žalno pesem, poj! Poj o Vlasinovičih, o Mikulanovičih, Margetičih. Poj o barbarih, ki umirajo, da spe omikanci, poj o materah, ki vzgajajo sinove za turški meč, nemške vislice, benečanske galeje. Poj o Jurišu Senjaninu! Poj in kliči Milanšičevo ženo na kulo, kliči Zori spomine slave in bede — budi v njej ponos, up: Da zapoje še vila raz Velebit, Učko, Triglavo . . . Trudna je postala Milanšička od preje in kuhe, od tkanja in sukanja. S šestletnim sinkom, s širokoplečim možem je prijezdila v Senj. Da pokaže stricu patru svojo nado, svojega sina, da si osveži, pomladi srce.

Buči morje, šumi burja. Na kulo sv. Save se vzpne žena ponosne postave, glavo in rame zavite v črno ruto, vrat in čelo v lesku draguljev. Burja ji odpihne ruto, razkrije od bujnih kit ovito glavo. Žena se nasloni na kulin rob, strmi v vihar. Krog nje zabučí burja, vpraša: Si ti to, Zora, mlada, krasna? Še poje pesem o tvoji lepoti, a že je ugasnil lesk tvojih oči, potemnela, nagubančila se ti je polt, bridkost se je naselila okrog ust. Ti si to, Zora? Senjaninova sestra? Kje so, Zora, vihrevi dnovi tvoje mladosti? Kje tvoj prešerni smeh? Kaj se odevaš črno, žena najbogatejšega Uskoka? Reci, Zora, kaj zapuščaš burne dni zibel mlajšega deteta, kaj prihajaš v Senj? Ej Milanšička! Minilo je vse . . . Kdo bi rekel, da te vidi, da si bila lepa, mlada . . . Železna volja te drži, da izvršuješ svojo dolžnost, da služiš možu po starem običaju in poštenju. A to ni tisto sladko, daljno, ki te je mamilo mlade dni . . . Ej govori, Ivo, o kratkosti življenja, o svidenju onkraj groba, o večnosti vzvišenih dejanj! . . .

Zora posluša spev domače burje, zre v gorate valove. Na tistih valovih, na burjini pesmi, se pripeljejo kratki dnovi mladosti uskoške plemkinje. Tam bleste jadra, drče vetrnjače kot lastovica, kot strela iz nebes . . . Pod puško in peresom prihaja ponosni brat. Obrežje zažari Zorine lepote in nakita, Strmec se strese pozdrava: Zdrav Juriša, solnčece naše . . . Doma blagoslavlja mati starejšega sina, zelen lavor njenega upanja, materin častni venec . . . V ljubičasti svili se ji nasmehne Cecilijin prelepi obraz, zasije Foscarijevo solnčno oko . . . Minilo, minilo, Zora . . . Solnčno oko išče iz morja globokega dnu poti pravice in sreče . . . Erizzova vdova deli dobrote, vzgaja otroke Venierove vdove . . . O pota, čudna pota življenja, bedna uskoška usoda! Adrija! Ti se srdiš — ti se smehljaš — a ne pripelješ več dragega brata, mrtev je tvoj bojevnik, Adrija . . .

Mrtev? Ne, brat, dragi brat junak! Dokler stoji Senj, dokler poljubljuje Adrija vznožje hrvaškega Primorja, dokler bo pela burja po tej kamniti lepoti in ljubljeni bedi, dokler bo zibalo morje ribiški čoln, bo živel Juriša Senjanin!

Lete galebi... Tiho, gladko je morje. Ziblje dragega sina, mu poje: Spavaj, branitelj Adrije, spavaj, dokler ne kliče vila raz slovanske gore, dokler ne vstane veliki dan!...

Buči morje, šumi burja. Ljuba je Senjaninu taka pesem. Na goratih valovih se vozi, kliče vile, vpra-

šuje, mar ne vstaja še dan slovanskemu rodu? ... Večno živi, Juriša Senjanin!

Čuj, Zora! Je to bučanje morja? Ne... To je Jurišev glas, to je klic vile z Velebita: Vrni se potolažena v Brinj, Zora — ni še minila senjska slava, senjsko junaštvo. Odide Nemeč — nov rod junakov bo branil Adrijine bregove... Vzgajaj sinove, Zora, vzgajaj potomce Jurišu Senjaninu... Nenasiten preži drzni tujec na Adrijo. Stoj na straži, vila z Velebita, Učke, Triglava! Vzgajaj sinove, Zora, da stoje junaki v borbi za moč in svobodo Jugoslavije — za Adrijo!...

Drobljanci.

Zložil Anton Medved.

9.

Ne more imeti poguma,
kdor nima samozavesti,
a v samozavesti razuma,
kako je lahko opresti!

10.

Zaljubljene ve golobice,
ki velo si lišpate lice,
umeten nadevate kras —
kaj čudo — poslednji je čas.
Previjate se kot jegulje
in proste lovite metulje,
nastavljate sladki jim med
nasmehov, pogledov, besed.
A le potrpite še mrvo,
da ti se metulji najprvo
prirodnih lepot napijó,
napreden se vam ujemó.
Potem bodo dobri možički,
pohlevni ob svojem polički

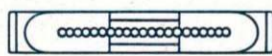
spominov prežvekali med,
prenašali ploho besed.

11.

Ah, greha je na svetu dosti!
In kdo povsem s svetá odslovi ga?
Nebroj hiti z načelom v gosti:
„meso hudiču, Bogu kósti“
in „boljše drži ga kot lovi ga!“

12.

Na pragu se ščeperi
in laja in zaganja pes,
ko jo drugam umeri,
krotak je in ponižen ves.
Doma popeva in se veri,
da je Slovenec, marsikteri,
a ko potegne tuji veter,
počasi sleče suknjo narodno
in zataji svoj rod, kot Peter
Gospoda je — celo pred babnico.

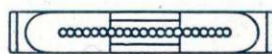

Slovo.

Zložil Anton Medved.

Mehko mi tako je v duši...
jeli radost, jeli bol?
Lahko bi se kakor dete
pol smejal in jokal pol.

Pa saj ni tako le meni,
saj je vsakemu tako,
kdor od burkaste mladosti
resno rad bi vzel slovo.

Ob grobu zadnjih Bourbonov.

Spisal Venceslav Belè.

(Konec.)

Iz zamišljenosti je zbudil kralja njegov spremljevalec, vojvoda Blacas:

„Louis Filip se je premalo bal bonapartistov in premalo se jih je varoval; častil jih je in podpiral, sedaj pa nepričakovano vstane Louis Napoleon in se z njihovo pomočjo izkuša povzpeti do prestola.“

„Žalostni časi! — V težavnih razmerah sem zasedel prestol; sklenil sem, da kot kralj popravim vse mladostne pregrehe in napake, s katerimi sem si nakopal toliko sovraštva in nasprotstva; poravnati sem jih hotel pred Bogom in pred ljudmi in trdno sem upal, da zasijejo pod mojo vlado domovini lepši in jasnejši dnevi. — Hotel sem vrniti ljudstvu izgubljeno vero, trdno in čisto, — prepričan sem bil, da ni narodu vera nič, če mu ni vse. Vera in duhovščina naj bi izpodrinila silo militarizma, kakor je ta za časa Napoleona izpodrinil kasto advokatov in filozofov. Moji nameni so bili najboljši, blagor naroda je bil moj najvišji cilj, — a bil sem prešibak, da bi ga dosegel.“

„Veličanstvo, o vaši ljubezni do naroda ne dvomi nihče; zgodovina bo sodila vas in vaša dela, a obsoditi vas ne bo mogla z mirno in lahko vestjo; vaših blagih namenov ne bo mogla tajiti.“¹

„Le žal, da nisem vedel prave poti do njih! Dasi sem tako želel, vendar jaz nisem bil mož, ki naj bi se mu posrečil preporod naroda. Proti meni, proti duhovščini, proti vsem mojim pristašem se je dvignila vsa sila prekucuhov, poguba naroda. — Pri vseh sredstvih, ki so mi bila na razpolago, — nisem nič dosegel!“

„Vojska in sila bi podvrgli pač vse upornike in prisilili Pariz, da se poda.“

„Vojska in sila, a kaj je bolj groznega kakor bratomorna meščanska vojska? In ali nas ni dovolj jasno poučila usoda Henrika III., Henrika IV. in mojega nesrečnega sina, da se dobijo v časih političnih in cerkvenih nemirov v vsaki s silo bajonetov zatirani stranki vedno novi Clementi, Ravailaci, Louveli, ki radi izpostavijo nevarnosti lastno življenje, samo da zadostijo svojemu političnemu fanatizmu in srdu in da z umorom vladarja vznemirijo državo in red?“

¹ Po njegovi smrti so priznali njegovi najhujši sovražniki, da mu je bila nad vse slava in sreča Francije in da je preživel narod pod njegovo vlado dobo zunanje moči in notranjega blagostanja.

Blacas je molčal. — Kar je ravnokar razložil kralj, je bil važen vzrok — in za plašnega in boječega vladarja toliko važnejši, da se je odpovedal kroni in zapustil prestol, ki bi ga bilo mogoče vzdržati morda le z grozo meščanske vojske, če bi ga morda nov umor ne izpraznil. —

Tako je končalo vladanje moža, čigar blage namene za blagor ljudstva treba priznati, ki pa zasluži grajo radi svojih vladarskih nazorov in nesrečnega izbiranja ministrov. Izkušene može, krepke moči, je odpuščal in zaupal sebe in blagor prestola in Cerkve ljudem, ki začenjajo na papirju s predrznostjo, v boju pa in v hipu odločitve izgubijo glavo. Tako je dobilo njegovo dobro začeto delovanje radi slabe izvršitve nesrečen pečat. —

Kralj je pokimal z glavo in izpregovoril:

„Zdi se mi, kakor bi nebo bilo proti temu, da bi rod Bourbonov poravnal grehe svojih dedov, da bi zopet vpeljal, kar so oni s silo in močjo zatirali. — Oni so povzročili v Franciji nesrečno reformacijo, vodili so hugenotske vojske in za časa reformacije tako hudo preganjali nemško cerkev; oni so privedli pred vrata nemške državne prestolnice Turke in huje kot ti divjali ob Renu in onečastili mrtve cesarje v njihovih grobiščih; oni so se s silo in zvijačo postalili dedščine avstrijsko-španske rodbine in bi bili Španijo skoro uničili s svojim slabim gospodarstvom; oni so kljub pragmatični sankciji po Karolovi smrti prvi napadli njegovo velikodušno hčer Marijo Terezijo; oni so se čisto mirno zadržali pri razdelitvi Poljske, ki je bila Franciji naklonjena; oni so ščuvali in podpirali puntarsko Ameriko; oni so z besedo in dejanjem sankcionirali vsako pregreho, vsako nepravnost svojega naroda; oni so prvi pregnali iz svoje države najboljše varihe Cerkve in prestola in se s svojimi intrigami mešali še v druge države. — Dasi žalostno, je vendar skoraj naravno in pravično, da je Ludovik Filip iztrgal iz francoskega grba lilijo, — zamenjati bi jo moral z osatom, žalostnim znakom pregrehe, prokletstva in trpljenja. — Izginila je lilija, ker so Bourboni odvladali; jaz sem odvladal zase in za sina in legitimistom so se ponesrečili vsi pozikusi za Henrika; njegova mati nam pa za krono vsemu naredi še sramoto!“

Utihnila sta oba. Kralj se je zagledal v Kostanjevico; v vse mogoče nianse so se prelivale po griču barve iz zelenega v rumeno in v temnordeče.

Tih mir, blažen pokoj, je počival vrhu griča okoli samostana in okoli cerkve.

Kralj je iztegnil roko, pokazal s prstom proti vrhu in rekel svojemu spremljevalcu:

„Tjakajle gor pojdem enkrat in vi me boste spremili!“

„Z največjim veseljem, Veličanstvo!“

Zgodilo se je to pet dni po kraljevem prihodu v Gorico.¹

Res je kmalu nato spremljal vojvoda Blacas svojega kralja na Kostanjevico, — a ne z največjim veseljem, ampak v globoki žalosti.

* * *

Pod goriškim gradom leži sredi mesta prostran trg — Travnik; lepo in veličastno lice dajejo trgu impozantno pročelje Ignacijeve cerkve in njena dva visoka zvonika. Mimo te — nekdanje jezuitske cerkve — pelje skozi Šolsko ulico, tik ob gimnaziji, starem poslopju z nizkimi okni in temnimi sobami, in dalje skozi Ulico sv. Klare ob vojaškem skladišču, nekdanjem zavodu klaris, in mimo zavoda šolskih sester D. N. D. čez korenski most in čez visok nasip ravna cesta v lep, kostanjev drevored. Kjer se cesta v drevoredu nekoliko zaokrene, leži ob koncu nasipa na visokem korenskem bregu krasen park in sredi njega stara palača grofov Coronini-Cronberg, ki jo Goričani imenujejo Cingraf.²

V tem gradu je dobil pred dvainsedemdesetimi leti zavetje pregnani francoski kralj Karol X. Z vso družino ga je bil velikodušno sprejel grof Mihael Coronini-Cronberg. — Pokrajina ob Kornu je imela takrat seveda vse drugačno lice, a palača je ostala vedno ista.

Bilo je čisto pod noč, ko je slonel Karol na oknu, iz katerega se je odpiral krasen pogled čez Placuto na mesto. — Na levi v ozadju Kostanjevica, iz srede mesta se je dvigal grad, pod njim sta molala visoko iznad streh zvonika sv. Ignacija.

Na visokem bregu onstran hudournika Korna je stala v isti višini z Graffenbergom obširna hiša, zraven nje velik, prostran vrt, obrastel z orehi, divjimi kostanji in vitkimi cipresami. Po vrtu so se izprehajale postave v dolgih, črnih haljah, toliko da jih je bilo razločiti v gostem mraku.

Pregnani kralj se je zagledal v bogoslovnico, v tisto veliko, mračno hišo, v črne sence, ki so se

izprehajale v gostem mraku po peščenih stezah pod drevjem, le napol še okrašenim z rumenim, velim listjem.

V mraku in hladu se izprehajajo sami s seboj in svojimi mislimi, mračnimi morda kakor večer krog njih; hlad in mraz v njihovih srcih kakor v novemborskem večeru vsenaokrog.

Ni ga jasnega, toplega žarka!

Bog ve! — Morda pa je svetlo in jasno v njihovih dušah, toplo in prijetno v njihovih srcih!

Odpovedali so se svetu, odpovedali se življenju, odpovedali se svoji mladosti, življenjažejni, hrepeneci po lepoti in radosti; žrtvovali so svojo mladost, svoje življenje, svoje želje in svoje sanje, svoje srce in svojo dušo, — vse to in sami sebe so položili v žrtev na oltar Gospodov.

Uklenili so svojo voljo in ubili svojo mladost. In kdo ve, kaj jih čaka v svetu v takih razmerah in v takih časih, in sam Bog ve, kaj prikriva šele prihodnost.

Njihova črna suknja jim bo v zasmeh in sramoto, oni pa jo bodo nosili z radostjo in ponosom.

Kaj bi jim lahko ponudilo življenje! Čast in slavo, bogastvo morda in razkošje. Vživali bi lahko s polnimi požirki, a oni so volili črno sukno in trpko odpoved. — In komu naljubo, komu nadrago? Ne bo rodne krvi, ki bi se za njimi veselila sadu njihovega truda in dela, ki bi žela setev njihovih znojnih srag in njihovih grenkih solzâ.

Žalosten bo njihov delež med svetom. In vse delo in ves trud — ne zase — ne za rodne potomce! — To je odpoved v ljubezni in ljubezen v odpovedi! Bog in brat, brat in Bog! To je njihova deviza. Vsakdo jim je brat in Bog jim je vse. —

In sklonil je kralj glavo; ko jo je zopet dvignil, se je zagledal v Kostanjevico, še jedva vidno v mraku.

Koliko zrelih mož tam gori v najstrožji odpovedi, a v miru božjem in v pravi, resnični sreči.

Še niže se mu je sklonila glava in iz prsi je vstal globok vzdih — odpovedi.

Mrak nad mestom se je zjasnil, po ulicah so zagorele luči, od Trnovskega gozda je zavela čez Kostanjevico hladna sapa. Kralj je zaprl okno.

Žalostne meditacije žalostnih dni. —

* * *

Dne svojega godu, na praznik sv. Karola Boromejskega, je bil kralj zjutraj pri maši v grajski kapeli. Med mašo ga je začelo tako zebsti, da ni mogel priti k skupnemu zajtrku, kakor je bila to njegova navada. Mrazu so sledile hude bolečine in čez noč se je bolezen resno shujšala; bruhal je in in hud krč ga je vil po vseh udih. Doktor Bougon,

¹ Primeri Vascotti, str. 128.

² Ta grad je sezidal goriški patricij Karl pl. Zengraf v XVI. stoletju. Ko pa je izmrl rod Zengrafov, je prešel grad na rodbino grofov Strassoldo, katere ena veja je sprejela pridevek „Zengraff“ ki se je pa pozneje (vsekako po l. 1768., ko so bili grofi Strassoldo še sodniki okraja Zengraf) izpremenil v Graffenberg.

kraljev zdravnik, ki je brž uvidel resno nevarnost, je svetoval, naj podelijo bolniku svetotajstva za umirajoče. Duhovniki, ki so bili zbrani okrog kralja, so mu podelili poslednje olje, obhajati ga niso mogli radi bruhanja. Popolnoma vdan v božjo voljo je kralj prenesel svojo bolezen. Dne 6. novembra 1836 ob dveh popolnoči že ni bil več med živimi. Izdihnil

odra so gorele luči, okrašene s francoskimi grbi. Kraljevi služabniki, posvetni in redovni duhovniki so stražili vse dni ob njegovi krsti in molili za mir in pokoj njegove duše. Zvečer so bile v stolnici slovesne večernice-zadušnice.

Enajstega novembra je dvignil goriški knez nadškof in metropolit ilirski, Franc. Ks. Luschin, ob

ALHOV GRAD „GRADINA“ NAD ILIRSKO BISTRICO

FOT. R. BADIURA

je v Gospodu v krogu svoje družine, svojih zvestih prijateljev in služabnikov, ki ga niso zapustili v nesreči in prognanstvu.

Govorilo se je, da si je kralj nakopal koliko, ko je jedel ribe, in da se je vrh tega prehladil na svoj imendan, ki je bil res mrzel; zdravniki pa so se izrazili, da je umrl Karol za kolero. Res je ta strašna in grozna šiba tepla tiste dni bedno človeštvo, kopicila revščino in rodila obup; pobrala je dvajsetino prebivalcev v Vidmu, Trstu in goriški okolici po mnogih vaseh; res je bilo videti vsenakoli tugo in žalost, slišati jok in stok, a Gorici je ta huda šiba čudežno prizanesla. Če je Karol X. vsled kolere umrl, je bil on v Gorici edini.

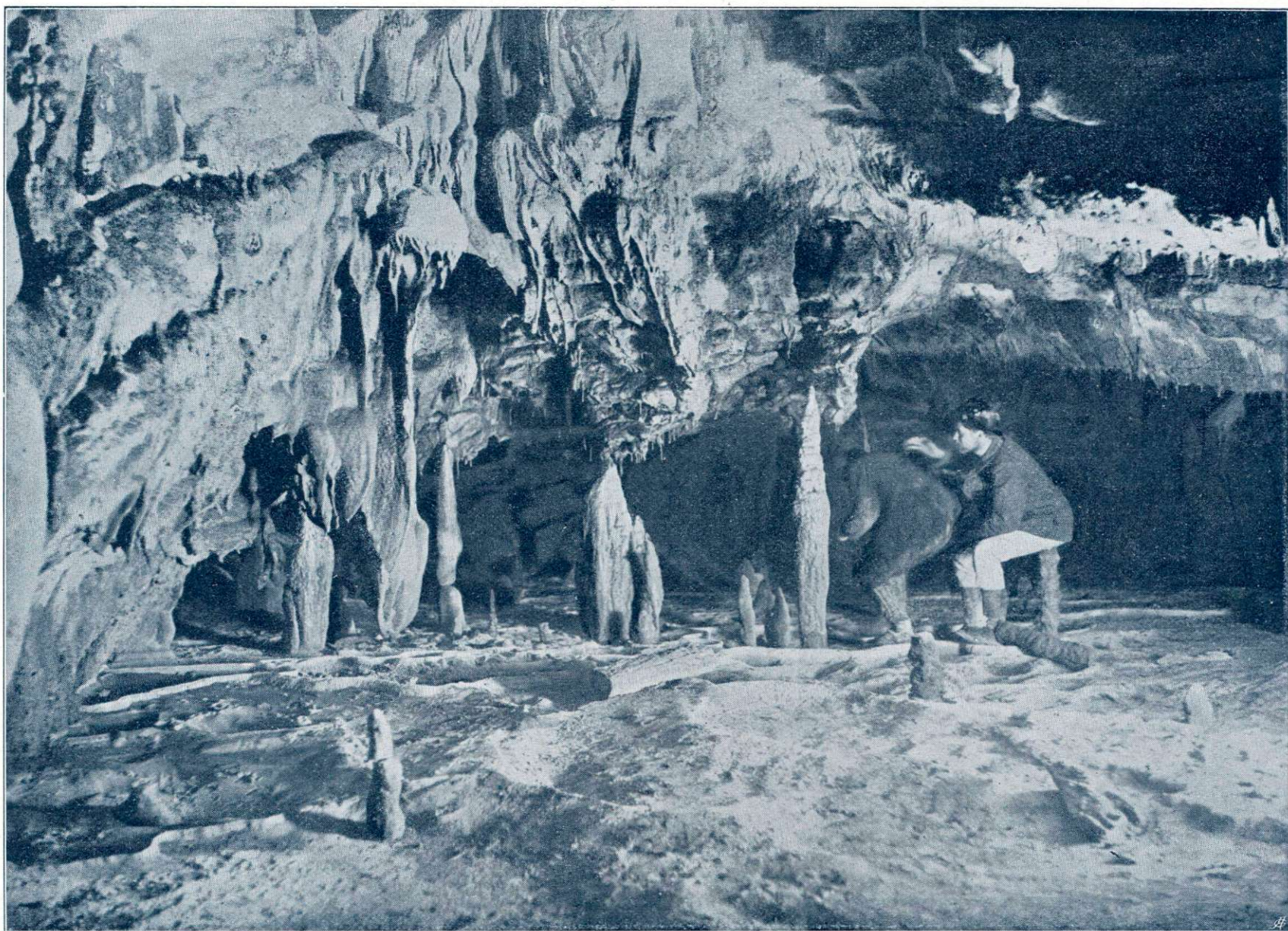
Kraljevo truplo so mazilili na mrtvaškem odru v dvorani zraven sobe, v kateri je umrl. Okrog

asistenci metropolitanskega kapiteljna in druge mestne duhovščine truplo pokojnega kralja. Reveži z gorečimi svečami so otvorili izprevod, za njimi je šel oddelek mestnega vojaštva, ki mu je sledila uniformirana mestna godba, posvetna in redovna duhovščina; knez nadškof je v pontifikalni opravi sledil kapiteljnu tik pred mrtvaškim vozom, ki ga je peljalo šest črno odetih konj; vrhu voza pa je stala krona. Ob vozu so stopali v dveh vrstah kraljevi lakaji in služabniki, v rokah prižgane sveče, okrašene z znaki francoske kraljeve rodbine. — Za vozom sta stopala v dolgih, črnih plaščih grof Marnes, pokojnikov prvorojeni sin, in grof Chambord, šestnajstletni pokojnikov vnuk; njima so sledili: vojvoda Blacas, grof Bouilliè, grof O'Hegerthy, grof Montbel, marquis Clermont-Tonnerre; za temi vsa naselbina Fran-

cozov, žalost in tuga na njihovih obrazih. Velika množica ljudstva, različnega po stanu, spolu in starosti, je tvorila konec izprevoda, ki ga je zaključil nov oddelek vojaštva.

Ulice, po katerih se je izprevod pomikal, so bile natlačeno polne ljudi, ki so prihiteli od vseh strani,

zastopnikov samostana v svinčeno krsto, ki so jo zapečatili in položili potem v drugo iz orehovega lesa. V posebni svinčeni posodi, vloženi v srebrno posodo v podobi srca in zaprto s ključem, je bilo shranjeno kraljevo srce. Ta posoda z napisom je bila s trakovi privezana na orehovo krsto; vse to

V KRIŽNI JAMI

FOT. R. BADIURA

da bi videli pogreb pravega, a tako nesrečnega kralja; prodajalne so bile v znak žalosti zaprte, okna črno pregrnjena.

Ko je prišel mrtvaški izprevod v stolnico, je bil tam slovesen rekviem; po sv. maši in po končanih navadnih molitvah se je obrnil izprevod v istem redu proti Kostanjevici, kjer se je imelo vložiti kraljevo truplo začasno v grobišče grofov Thurn; le začasno, ker se je takrat še vedno upalo, da se vrnejo Bourboni na prestol in odpeljejo s seboj mrtvega kralja.

Na Kostanjevici je opravil knezonadškof poslednje molitve in potem je ostalo truplo v cerkvi do drugega dne. Tega dne — 12. novembra — so položili kraljevo truplo v pričujočnosti kraljevih sorodnikov in več plemenitih francoskih gospodov in

je bilo potem zaprto v tretjo, tudi orehovo krsto in nanjo pritrjena plošča iz pozlačenega bronu z napisom:

„Tu je srce previsokega, premogočnega, preizvrstnega kneza, Karola desetega tega imena, po milosti božji kralja Francije in Navarre, umrlega v Gorici 6. novembra 1836, starega 79 let in 28 dni.“

Kraljev zdravnik Bougon je izročil truplo in srce pokojnega kralja vojvodu Blacas, ta pa varstvu provinciala frančiškanov p. Ferdinanda Vouča in gvardijana p. Mihaela Jelerčiča.

Krsta s kraljevim truplom je bila vložena v pripravljeno votlino pod cerkvijo in zaprta s kamenito napisno ploščo. Nekoliko večja plošča iz belega marmorja je bila vzdana v cerkvena tla pred karljskim oltarjem.

Na njej je vdolben sledeči, sedaj od hoje že zbrušeni napis:

ICI A ÉTÉ DÉPOSÉ
LE XI NOVEMBRE MDCCCXXXVI
TRÈS HAUT TRÈS PUISSANT
ET TRÈS EXCELLENT PRINCE
CHARLES DIXIÈME DU NOM
PAR LA GRACE DE DIEU
ROI DE FRANCE ET DE NAVARRE
MORT À GORITZ
LE VI NOVEMBRE MDCCCXXXVI
AGÉ DE LXXIX ANS ET XXVIII JOURS¹

Ko je bilo ob treh popoldne vse dovršeno in je vojvoda Blacas že izročil ostanke pokojnega kralja v varstvo samostanske družine, so napisali izročilno pismo, da je Bougon res izročil truplo pokojnega kralja vojvodu Blacas, in sprejemno pismo, s katerim so frančiškani potrdili, da so sprejeli v varstvo zemeljske ostanke Karola X. Prvo pismo je bilo pisano v dveh prepisih francosko, en prepis je ostal samostanu; drugo, latinsko pismo so izročili patri vojvodu Blacas.²

¹ „Tukaj je bil položen 11. novembra 1836 prev.soki, premogočni, preizvrstni knez, Karol deseti tega imena, po milosti božji kralj Francije in Navarre, umrl v Gorici 6. novembra 1836, star 79 let in 28 dni.“

² Pismo o izročitvi trupla Karola X. v grobišče cerkve oo. frančiškanov na Kostanjevici. (Original francoski.)

Danes, dne 12. novembra 1836 opoldne, sem jaz podpisani Karol Jakob Julijan Bougon, vitez kraljevega reda in častne legije, bivši profesor na medicinski fakulteti v Parizu itd., zdravnik N. V. Karola X., v navzočnosti g. Frančiška Marija Mihaela grofa Bouilliè, francoskega pair-a in kraljevega vojnega pobočnika, g. Karola Marija Antona barona Bourlet de Saint-Aubin, gospoda Viljema Izidora grofa Montbel, starega (bivšega) ministra Njegovega Veličanstva, g. Ivana Frančiška Cira Billot, bivšega generalnega prokuratorja, častitega O. Ferdinanda Woutscha (Vouča), provinciala reda, častitega očeta Mihaela Ellercig (Jelerčiča), samostanskega gvardijana, izročil z gospodom Josipom Masi-nijem, zdravnikom, in Ignacijem Fornazarijem, lekarničarjem goriškim, v roke Njeg. Vzviš. Ludovika Jakoba Kazimira vojvoda Blacas d'Aulps, francoskega paira in prvega dvornega plemenitaša, balzamirano truplo Njegovega Veličanstva Karola X., kralja Francije in Navarre, ki je bilo prejšnji dan prenešeno v imenovano cerkev z vso častjo, ki mu pristoja.

Neposredno zatem je bilo z navadnimi ceremonijami truplo položeno in zapečaten v svinčeno krsto, v ta namen pripravljeno sredi grobišča grofovske rodbine della Torre (Thurn), pod stransko kapelico, posvečeno B. D. Mariji Karmelski, in svinčena krsta je bila zaprta v orehovo krsto. — V navzočnosti imenovanih oseb sem izročil jaz N. Vzviš. vojvodu Blacas d'Aulps tudi srce Njegovega Veličanstva, ki sem ga dne 10. imenovanega meseca v navzočnosti nave-

Kdo bi bil mislil, da pride potomec odličnega rodu sv. Ludovika, kralj francoski, umret v Gorico in da bodo počivale njegove kosti na Kostanjevici, v tesnem podzemskem grobišču mesto v grobiščih sv. Dionizija! — Skoro vsakdo ve, kje je bil rojen,

denega barona Bourlet de Saint-Aubin pripravil in balzamiral z najdragocenejšim balzamičnim in aromatičnim prahom. To srce je bilo zapečaten v svinčeno posodo in vloženo v srebrno srce, zaprto s ključem; posoda je bila izročena N. Vzviš. vojvodu Blacas d'Aulps, in na vrhu se čitajo sledeče besede: „Tu je srce prevzvišenega, premogočnega in preizvrstnega kneza Karola X. tega imena, po milosti božji kralja Francije in Navarre, umrlega v Gorici 6. novembra 1836 v starosti 79 let in 28 dni.“ Nato je bila privezana omenjena posoda s trakovi na sredo orehove krste in vse skupaj zaprto v novo krsto istega lesa, ki je bila nanjo pritrjena pozlačena plošča iz medi z napisom: „Tu počiva prevzvišeni, premogočni in preizvrstni knez, Karol X. tega imena, po milosti božji kralj Francije in Navarre, umrl v Gorici 6. novembra 1836, star 79 let in 28 dni.“ Končno je bil zazidan podzemeljski vhod do krste, in položena grobna plošča, ki zapira odzgoraj vhod iz cerkvene ladje. O vsem tem je bil sestavljen zapisnik v dveh prepisih, katerih eden je ostal čč. oo. frančiškanom imenovanega samostana.

V Gorici, navedenega dne, leta in ure, kakor zgoraj, prečitano in podpisano.

O. Ferdinand Woutscha,
provincial frančiškanov.

O. Mihael Ellercig,
gvardijan.

Bougon.
Montbel.
Bouilliè.
Blacas d'Aulps.
Baron Bourlet.
Billot.

Pismo o sprejemu trupla Karola X., izvršeno od frančiškanov (original latinski), se glasi:

Danes, dne 12. novembra 1836 ob 3. uri popoldne, priznava midva o. Ferdinand Woutscha, provincial frančiškanov, in o. Mihael Ellercig, gvardijan kostanjeviškega samostana, s tem pismom, da sva sprejela v varstvo in shrambo zemeljske ostanke prevzvišenega, premogočnega in preizvrstnega kneza Karola X. tega imena, po milosti božji kralja Francije in Navarre, umrlega v tem mestu Gorici dne 6. tega meseca. Zemeljski ostanki, ki so bili prejšnjega dne prenešeni v našo samostansko cerkev od duhovščine in kapiteljna metropolitanske cerkve goriške pod vodstvom N. Prevzv. monsignora Frančiška Ksaverija Luschina, knezonadškofa, so bili danes, dne 12. novembra, položeni, zapečateni in zazidani v grobišče grofovske rodbine della Torre, katero leži v naši cerkvi pod kapelo, posvečeno B. D. Mariji Karmelski, kakor razvidno iz zapisnika, shranjenega v našem arhivu. V potrdilo o tem dava midva podpisana o. Ferdinand in o. Mihael to pismo o sprejemu N. Vzviš. vojvodu Blacas d'Aulps, vitezu kraljevih redov in prvemu dvornemu plemenitašu, z zavezo v našem in vseh redovnikov našega samostana imenu, da bomo najvestneje varovali to kraljevo izročitev.

V Gorici, navedenega dne, leta in ure, kakor zgoraj, prečitano in podpisano.

O. Ferdinand Woutscha,
provincial.

O. Mihael Ellercig,
gvardijan.

(Primeri Vascotti, Stor. d. Cast., Pag. 131. ss.)

nihče ne ve, kje ga čaka smrt! Tri leta po smrti Karola X. se je poslovil od sveta njegov zvesti in vdani spremljevalec vojvoda Blacas d'Aulps. Umrl je na Dunaju 17. novembra 1839. Pred smrtjo je izrazil soprogi in sinovom željo, da bi rad počival na Kostanjevici blizu svojega gospoda in kralja. Ker je vžival ž njim slavo, radost in koristi vladanja, ponižanje, nezgode in neprijetnosti prognanstva; ker mu je bil za življenja zvesto vdan v spoštovanju in pokorščini, ni maral, da bi bil po smrti njegov prah in pepel ločen od njegovega kralja. Izpolnila se mu je poslednja želja. Njegovi trije sinovi, Ludovik, Stanislav in Ksaverij, so prepeljali z vozom, ki ga je vlekle šest poštnih konj, zemeljske ostanke svojega očeta z Dunaja čez Gradec in Ljubljano v Gorico. Izprevod je bil zelo preprost; na Kostanjevici ga je sprejel provincial o. Woutscha s samostansko družino. Po opravljenih molitvah so postavili krsto v grobišče grofov Neuhaus. Ko se gre po ozkem hodniku v sedanje kraljevo grobišče, je videti na desni njegov nagrobni kamen z napisom:

„Pierre Louis Jean Casimir de Blacas d'Aulps“ — itd.

Bil je mož zvestobe in vdanosti, zato ni umrl njegov spomin!

Ludovik Anton grof Marnes, vojvoda Angoulême, prvorojeni sin Karola X., poročen z Marijo Terezijo, svojo sestrično, hčerjo nesrečnega Ludovika XVI., je bil zvest drug očetu v bridkosti in v trpljenju prognanstva; po njegovi smrti je ostal v Gorici in se naselil v palači grofa Strassolda.

Že od leta 1823. je hudo bolehal na želodcu; ko se je bolezen vedno bolj hujšala, je moral opustiti priljubljene izprehode s svojo soprogo; v zabavo mu je ostalo le še čitanje, — katero mu je pa očesna bolezen kmalu prikrajšala. Trije sinovi pokojnega vojvoda Blacas in grof Montbel so mu preganjali dolg čas s čitanjem.

S telesno boleznijo združene duševne boli bi ga bile pač že prej strle, če bi ga ne krepil in oživiljal močan duh, — duh vere in odpovedi in vdanega potrpljenja. — Začetkom decembra 1843 se je njegova bolezen nevarno poslabšala. Hude bolečine, ki jih je trpel, so ga prisilile opustiti večerne krožke, h katerim so prihajali najimenitnejši Goričani. Bolezen ga je priklenila na njegovo sobo, ki se je večji del noči izprehajal po njej.

Dne 13. februarja 1844 je hotel — dasi hudo bolan — prisostvovati zadušnim molitvam po pokojnem bratu, ki je v grozni noči, s krvjo omadeževani, zaprl v njegovo srce zadnje želje in umrl v njegovih rokah nečloveške smrti. Globok vtis je naredil na vse zbrane, ko je vstopil v domačo kapelo; — njegov obraz bled in upadla njegova lica, on

sam od boleznimi izmučen in utrujen. — Po cerkvenem opravilu je prijazno pozdravil vse navzoče Francoze in odšel. — Za mnoge je bil ta pozdrav zadnji. Njegova bolezen je vidno hujšala, pričakovati je bilo skorajšnje katastrofe.

Na pepelnično sredo se je dal pepeliti.

„Danes je pepelnična sredo,“ — je rekel grofu Montbelu, — „in jaz čutim, da sem resno bolan; današnji dan mi najbolj obnavlja v spominu, da sem prah in da se v kratkem v prah povrnem. Pripraviti se moram — in se pokrepčati za zadnji boj z močjo, ki jo nudijo kristjanom svetotajstva. — Za soprogo sem že poskrbel in jo prosil, naj se ne žalosti preveč. — Jaz sem mnenja, da se je treba v naprej pripraviti. — Sicer pa naj se zgodi v vsem volja božja. — Naročil sem, naj pošljejo po duhovnika, da mi podeli popotnico in poslednje olje; v kratkem bo tu. — Medtem pa ne izgublajva časa; — čitajte mi za pripravo Bourdalouovo premišljevanje o smrti.“

Popolnoma tiho in mirno je poslušal bolnik resne, stroge besede:

„Glej konec vsega človeškega truda in vse posvetne velikosti. Glej edino in resno misel, ki nam mora biti vedno in povsod pred očmi: Človek, pomisli, da si prah in da se v prah povrneš. Spomnite se, kdorkoli ste, bogati ali ubogi, veliki ali mali, vladarji ali podložniki; kratko — vsi nasploh, kdorkoli posamezno, spomnite se, da ste prah in da se v prah povrnete!“

Ko je prišel grof Montbel do besed: „Ecce, venio cito, et merces mea mecum est!“¹, je vstopil služabnik Gospodov z zadnjo popotnico. A ni bil stolni vikarij, ki je prihajal; sam knezonadškof je prihitel, da podeli Najsvetejše knezu, ki je skozi osem let dajal s svojo vernostjo in svojim vzornim življenjem dober zgled meščanom in okoličanom. — Metropolitanski kapitelj, nižja duhovščina in bogoslovci so spremljali prevzvišenega z gorečimi svečami.

Dasi se grof ni mogel skoraj ganiti, je vendar sprejel Najsvetejše kleče na vratih svoje sobe. — Njegovi sivi lasje, njegova brezbarvna lica, njegova onemoglost in upalost, kljub vsemu pa tako goreča vernost so ganile vse navzoče do solz.

Koncem maja se mu je zdravje po daljši nestanovitnosti zopet resno shujšalo. Zdravnik Bougon je odkrito povedal, da smrt ni več daleč. — Tretji dan meseca junija 1844 je bil poslednji njegovega romanja skozi dolino solz. Popolnoma vdano, mirno, oči uprte v krucifiks, je umrl v palači grofa Strassolda na trgu sv. Antona, tik bivšega samostana, ki ga je nekoč ta svetnik ustanovil. — Balzamiran je bil po Ganalovi metodi.

¹ „Glej, brzo prihajam in moje plačilo je z menoj!“

Veliko dvorano v palači so izpremenili v kapelo; stene so bile črno prevlečene, sredi dvorane je stal oder, na katerem je počival Ludovik. Okoli odra so bili postavljeni začasni oltarji, ki so se brale na njih maše za mir in blagor pokojnikove duše.

Sluge in lakaji so stražili ob mrtvem gospodu, duhovniki so nočindan kleče pred krsto recitirali oficij za mrtve in druge molitve.

Ker ni bilo mogoče na praznik Rešnjega Telesa v stolnici peti večernic-zadušnic, je šel ob štirih popoldne ves kapitelj v kapelo, kjer je ležal pokojnik, in v navzočnosti grofa Chamborda in francoske nasebine opravil sveto opravilo.

Drugerega dne — 8. junija — so se zbrali vsi dostojanstveniki, vsi uradi, vse odlične osebe iz mesta

OB TEMENICI

FOT. R. BADIURA

in okolice v hiši žalosti. Knez nadškof Fr. Ks. Luschin je z asistenco kapiteljna in mestne duhovščine dvignil pokojnika z odra. — Izprevod je šel v stolno cerkev, ki stoji v bližini; do cerkve so nosili krsto pokojnikovi služabniki. Po končani črni maši, ki jo je pel nadškof, je odšel izprevod na Kostanjevico. — Reveži iz sirotišnice, vse korporacije in vsa društva, učenci vseh šol, mestna straža in mestna godba, redovniki in posvetna duhovščina, metropolitanski kapitelj in knezonadškof so šli pred vozom; krsti je sledil v dolg, črn plašč ogrnjen grof Chambord — Henrik V. s spremstvom, njemu vsa francoska nasebina, civilni in vojaški dostojanstveniki, magistratno zastopstvo, plemenitaši in odlični meščani, potem pa velika množica ljudstva. — Mesto vse v žalosti, ulice polno natlačene.

Ko je dospel izprevod na Kostanjevico, je čez dolgih osem let zopet obsijala luč sveta zadnje počivališče zadnjega maziljenega francoskega kralja.

S turobnim glasom so peli menihi: „De profundis clamavi ad te, Domine!“¹ — in sinova krsta je bila položena tik očetove. — Ko je bilo dovršeno izročilno pismo, je bilo vse končano. —

Na črnem nagrobnem kamnu sinovem, ki leži pred karmeljskim oltarjem tik očetovega, stojijo pod napisom besede:

„Tribulationem inveni et nomen Domini invocavi.“²

* * *

Sedem let za njim je umrla dne 19. oktobra 1851 v gradu Frohsdorfu na Nižjem Avstrijskem njegova

soproga Marija Terezija Šarlota, hči nesrečnega kralja Ludovika XVI. in kraljice Marije Antonijete, hčere avstrijske cesarice Marije Terezije. — Tudi njene zemeljske ostanke so pristavili v kraljevo rakev na Kostanjevici. — Dolgo let je nadomeščala grofu Chambordu mater, ki se je poročila s sicilijanskim grofom Luchese Pallijem in morala radi te zveze živeti ločena od kraljeve rodbine. — Grofu, v katerem je vzgojila tako trden verski katoliški značaj, je zapustila graščino Frohsdorf, kjer je poslej navadno prebival in pozneje tudi umrl.

* * *

Sestra grofa Chamborda, Luiza Marija Terezija, se je poročila leta 1845. s Karolom III., vojvodom Paremskim, kateremu je rodila troje otrok, vojvoda Roberta Paremskega, vojvodinjo Margareto Madridsko in grofa Henrika Bardijskega. Po smrti svojega soproga je vladala v Parmu v imenu svojega sina vojvoda Roberta I. od leta 1854. do 1859. Umrla je v Benetkah dne 1. februarja 1864 in nekaj dni potem so prepeljali tudi njeno truplo na Kostanjevico.

* * *

Dobrih dvajset let za njo je prišla vrsta na grofa Chambordskega. Po dolgi hudi bolezni je umrl 24. avgusta 1883 v Frohsdorfu.³

¹ „Iz globočine sem klical k tebi, o Gospod!“

² „Bridkost sem našel in ime Gospodovo sem klical.“

³ „Cvetje“, L. IV., str. 319. ss.

Grof Chambord je bil že v zibeli pozdravljen kot dedič francoskega prestola in po odpovedi Karola X. in njegovega sina tudi res spoštovan kot kralj od vseh, ki so bili za postavno vlado na Francoskem. A kljub temu ni Henrik V. nosil krone svojih prednikov; umrl je izvun domovine in leži v tuji zemlji.

Bil bi kralj po božji volji in po božji milosti, narodu poslan v žalostni dobi, ki je zopet obiskala Francosko.

Radi neprestanih bojov in strankarskih nasprotstev je postalo tekom časa stališče Ludovika Filipa zelo težavno, vendar mu je bila sreča še toliko mila, da je vsej hudi opoziciji revolucionarnih duhov navkljub imel v zbornicah krepko oporo v vdani mu večini; opozicija je pa — da bi prišla do moči — obrnila vso svojo silo in agitacijo proti volilnemu redu in zahtevala novega. Da bi duhove bolj razvnela, je prirejala reformne bankete, pri katerih je izkušala z živo besedo vplivati na mase naroda.

Ko je pa Guizotovo ministrstvo prepovedalo te bankete, je izbruhnila februarška revolucija 1848 — Ludovik Filip je zaman izkušal potolažiti nemir s tem, da se je odpovedal prestolu in kroni, ki ju je zapustil svojemu vnuku, grofu Pariškemu¹. Vse ni nič pomagalo, — revolucija je bila proglašena in on je moral bežati na Angleško. Kakšna sličnost njegove usode z usodo moža, ki ga je izpodrinil s prestola! — A tudi republika je kmalu izgubila ves kredit, ker ni mogla nova vlada, ki so jo vodili Lamartine, Ledru Lorin in Louis Blanc, krotiti razdivjane množice, naščuvane od političnih agitatorjev, in se je bilo bati najhujšega. Na željo in zahtevo mas je ustanovila vlada narodne delavnice, a s tem je bilo stranki komunistov največ pomagano, ker so si pridobivali vedno več in več pristašev; vlada sama pa si je natovorila s temi delavnicami težko breme. — Ko je narodna skupščina te delavnice zopet razpustila, je nastal v Parizu hud upor, ki je trajal od 23. do 26. junija 1848. Med drugimi je bil

¹ Ludoviku Filipu, vnuku po sinu Ferdinandu. — (Ko so leta 1873. po volitvah narodne skupščine dobili monarhisti večino, — je izkušal grof Pariški to gibanje izkoristiti v svoje namene. — Isti čas so živeli trije pretendenti francoskega prestola: Bonaparte — princ Jérôme; Bourbon — grof Chambord; Orleans — grof Pariški. — Takoj je začel grof Pariški pogajanja, da bi se zedinil z zadnjim še živim Bourbonom, z grofom Chambordom, ki je bil brez otrok; hotel je na ta način združiti legitimiste in orleaniste v skupno rojalistično stranko, ki bi brez težave izpodrinila bonapartiste. Velike važnosti je bil istega leta za rojaliste padeč Thiersa in izvolitev predsednikom Mac Mahona, ki je bil konservativnomonarhičnega mišljenja. Le energično bi moral poseči v vse te razmere grof Chambord in lahko bi si postavil na glavo krono svojih očetov.

Pariški grof, ki je vse to dobro uvidel, je pohitel obiskat Henrika v Frohsdorf (v avgustu 1873), ta mu je vrnil

žrtev tega upora tudi pariški nadškof, ki je izkušal narod pomiriti.

General Cavaignac, ki je zatrl upor, je prevzel vlado, a jo moral že v decembru odstopiti Ludoviku Napoleonu Bonaparte, kateri je bil po novi ustavi voljen na štiri leta predsednikom republike. — S tem da je nadaljeval boj proti anarhističnemu gibanju socialistov, si je pridobil Bonaparte zaupanje posestnikov, medtem ko mu je njegovo ime s privlačno silo pridobivalo ljudske mase. — Ker ni mogel Napoleon Bonaparte postavnim potom v drugo voljen biti predsednikom, a vkljub temu ni maral dati vlade iz rok, je razpustil narodno skupščino, dal 5. decembra 1851 zapreti njene najimenitnejše ude in sprejel predsedništvo za deset let. V letu 1852. je sprejel na predlog naroda naslov — cesar, z imenom Napoleon III. — A nesrečna bitka pri Sedanu v letu 1870. za časa nemško-francoske vojske, ko je cesar sam padel Nemcem v roke, je vzbudila v Parizu velikansko razburjenje. Dne 4. septembra je nehala doba Napoleonova — doba francoskega cesarstva — uvedena je bila zopet republika, ki traja do današnjih dni.

* * *

Grof Chambord je bil občudovanja vreden značaj; bolj mogočno je stal ta prognani kralj v svoji nesreči kakor vladarji sveta na vrhuncu svoje sreče. Ves svet je že slišal o duševni velikosti tega kneza, o njegovi plemenitosti kot vitez, o njegovi ljubeznivosti kot soprog, o njegovi zvestobi in odkritosrčnosti kot prijatelj. A on ni bil samo kralj in knez, čigar ponižnost in ljubeznivost, duhovitost, živahnost in šaljivost so občudovali vsi, ki so ga poznali; — on je bil tudi globokoveren mož, katoličan ne le po imenu, ampak po prepričanju in v dejanju. Vsak dan je šel k maši, vsak teden sprejel svetotajstva; v nedeljo in v praznik so morali vsi njegovi služabniki in lovci k maši. Dasi je bil lov njegova najljubša zabava, vendar ni radi lova nikoli zanemaril svojih

obisk brž drugi dan na Dunaju, — edinost in združitev je že bila gotova. Delali so z vso energijo, vsi so mislili, da je že blizu dan, ko se vrne Henrik V. v Tuilerije; grof Pariški bi postal presumtiven prestolonaslednik. A trdovratnost brezenergičnega Chamborda je vse pokopala. Dne 27. oktobra l. 1873. je izdal manifest, v katerem je zahteval mesto trobojnice belo zastavo Bourbonov in brezpogojno podložnost, in se branil, preden zasede prestol, izraziti se o ustavi besedo, ki naj bi ga vezala. Slični manifesti so se ponavljali leta 1874. in 1877. in legitimisti so vedno bolj izgubljali svoj ugled. Sam Mac Mahon je začel po brezuspešnih poskusih, da bi se vzpostavilo kraljestvo, utrjevati obstoječe razmere. Ko je umrl grof Chambord, je postal grof Pariški res glavar „francoske hiše“, a monarhično gibanje je končalo l. 1873. za vselej. — Primeri Alte u. neue Welt 1895. Pg. 110.)

verskih dolžnosti. O njegovi človekoljubni radodarnosti ve narod po Goriškem še sedaj mnogo povedati; vsote, ki jih je daroval v dobrodelne namene, so naravnost neverjetne. Podpiral je cerkve, misijone, v Rim je pošiljal za petrov novčič tisočake za tisočaki, Jeruzalem je dobil od njega na stotisoče; koliko je daroval revežem, ubožnim bogoslovcem, tega ne ve nihče.

Spoštovanje, ki si ga je pridobil s svojim vernim, človekoljubnim in moško trdnim značajem, in ljubezen, s katero so mu bili vdani prijatelji in vsi, ki so ga poznali, se je najbolj očitno pokazala za časa njegove težke bolezni in njegove smrti, vse je žalovalo za njim kakor za svojim očetom.

Koliko jih je bilo, ki so klicali ob njegovi krsti: „O Bog, zakaj si nam vzel tako blagega kneza!“

Neki plemenitaš, ki je videl, s kakšno pobožnostjo je sprejel kralj zadnjo popotnico, je zaklical: „Kateri brezverec bi se ne izpreobrnil, ko bi videl tako živo vero in tako iskreno pobožnost!“

Zadnjo noč pred kraljevo smrtjo so molili ob njegovi postelji dvakrat molitve za umirajoče. — Dne 24. avgusta je prosila kraljica p. Boleta, kraljevega izpovednika, naj ga še enkrat osrči in ojunači, preden gre k oltarju. Blagi pater je porabil to priliko, da ga je pripravil na poslednjo odvezo, ki mu jo je podelil.

Ko je opravljal po maši zahvalno molitev, je prihitela kraljica k njemu in ga prosila, naj bi v zadnjih trenutkih stal umirajočemu ob strani. — Komaj je prispel do vznožja njegove postelje, ga je že videl v Gospodu mirno zaspati brez vsakega boja in vzdih, — med solzami knezov, kneginj in hišnih slug, ki so vsi enako žalovali za njim.

To se je zgodilo na predvečer praznika sv. Ludovika, velikega kralja in patrona Francije.

Ves teden pred pogrebom so se delale v Gorici priprave. Pod presbiterijem na Kostanjevici je bil določen prostor za njegovo krsto. Votline in ozki hodnik do nje so popravili in očedili, kolikor je bilo v naglici mogoče; iz stranskih rakev so prinesli v votlino krste vseh štirih že pokopanih udov francoske kraljeve rodovine. Na evangeljsko stran so položili na sredo kralja Karola X., na njegovo desno sina Ludovika, na levo Ludovikovo soprogo, Marijo Terezijo; na epistelski strani Luizo Parmsko, na sredi so pripravili prostor za Henrika V., na njegovi desni pa za še živečo vdovo pokojnikovo.

Cerkev so spredaj in znotraj črno prevlekli; tako tudi stolnico.

Na dan pogreba je bila vsa Gorica oblečena v žalno obleko; povsod črne preproge in zastave. Že v nedeljo je bila vsa Gorica polna Francozov, mnogo jih je prišlo v ponedeljek iz Trsta, Vidma, Benetk in

drugod, kjer so prenočili; pogreba se jih je udeležilo nad 4000. Mnogo deputacij je bilo od strani legitimistov in orleancev; zastopanih je bilo 32 francoskih časopisov, razen teh skoro vsi znameniti dnevnik iz Italije: Rima, Bologne, Parme, Milana, Benetk, Vidma; skoro vsi tržaški, mnogo dunajskih; nekateri iz Belgije, Bavarske — celo iz Petrograda, Londona, Aleksandrije v Egiptu itd.

Ob pol osmih zjutraj, v ponedeljek 3. novembra, se je pripeljalo s posebnim vlakom kraljevo truplo na goriško postajo¹, kjer so je postavili za nekaj časa na mrtvaški oder v črno opravljeni in bogato razsvetljeni čakalnici prvega razreda.

Na široki, z drevjem obsajeni cesti², ki pelje četrt ure dolga v mesto, se je že zgodaj začela zbirati duhovščina in velika množica ljudstva k pogreb-nemu izprevodu.

Prekrasen mrtvaški voz, črno opravljen, s črno kraljevo krono na vrhu in s kraljevimi grbi na voglih, je peljalo iz mesta proti postaji šest belih konj, v črno, s srebrnimi lilijami prešito tkanino oblečenih. Za tem vozom je sledil drugi, poln krasnih vencev, poslanih od vseh strani, posebno s Francoskega, v znak spoštovanja, vdanosti in ljubezni do pokojnika.

Proti deveti uri se je pripeljal z Dunaja zastopnik cesarjev, knez Thurn-Taxis, soprog cesaričine sestre. — Brž nato se je uredil izprevod in se začel pomikati proti mestu.

Knez nadškof dr. Alojzij Zorn je prišel na željo papeževega nuncija na Dunaju, dasiravno še ni nastopil nadškofije, nalašč iz Poreča pokopavat kralja.

Vrsta izprevodu je bila ta-le: križ, veteranska godba, oddelek veteranov, 24 revežev, na stroške kraljeve hiše črno oblečenih, razni zavodi, vojaška godba, šole, delavska in obrtna društva, mestna godba, usmiljeni bratje, frančiškani, kapucini, jezuiti, svetna duhovščina, profesorji osrednjega semenišča, metropolitanski kapitelj, prošt dr. Evg. Valussi, nadškof dr. Alojzij Zorn, jezdec na belem konju, vojvoda Blacas v kočiji, držeč na blazini ovratnico z velikim križem reda sv. Duha, najimenitnejšega med redovi francoskih kraljev, za njim mrtvaški voz s kraljevim truplom, zastopnik cesarjev, Don Juan, vojvoda Parmski, veliki vojvoda Toskanski, Don Carlos Španski, Don Alfonso, Don Jaimes, sin Don Carlosa, Don Miguel, princ Ludovik Bavarski. — Ludovik Filip Orleanski, grof Pariški, se ni udeležil izprevoda, radi spora, ki je nastal med orleanci in legitimisti pri vprašanju, kdo ima pri izprevodu prednost; cesar je izkušal ta spor rešiti s tem, da je delegiral za pogreb svojega namestnika; razentega je bilo med konteso

¹ Južno.

² Tekališče Franca Josipa.

Chambord in orleanci na eni strani, med njo in grofom Pariškim na drugi nasprotje, nastalo iz malenkostnih pravil in postav etikete.

Za bližnjimi sorodniki pokojnika in višjimi dostojanstveniki je sledil tržaški namestnik, tajni svetovalci in komorniki, francoska poslanstva z belimi zastavami in krasnimi venci, voz z venci, vojaške oblasti, goriški deželni zbor, župan in mestni svet, razne gosposke, skupščine, družbe itd.

Ob cesti je stala na obeh straneh častna straža vojakov in veteranov. Ljudstva je bilo na tisoče in tisoče.

V stolnici, kjer so že čakale zbrane dame, je bil pripravljen velikanski mrtvaški oder s krono na vrhu, ves v svečah; krsto so postavili v pripravljen prostor spodaj, ker je bila pretežka, da bi jo dvignili; bila je namreč v sredi svinčena, okrog pa dve leseni krsti. — Po končani peti maši je ostalo truplo v stolnici.

Popoldne ob petih se je zopet zbral izprevod in odšel v istem redu na Kostanjevico, le da se je moralo ustaviti mnogo ljudstva pod hribom, ker ni bilo na njem prostora za vse.

Črno prevlečena cerkev na Kostanjevici je bila okrašena s srebrnimi portami in kraljevimi grbi, na sredi je bil pripravljen nizek mrtvaški oder in nad odrom se je dvigala bela zastava s pozlačenimi lilijevimi cveti obšita, znamenje postavnih kraljev francoskih. Prinesel jo je iz Lilla gospod Bayart, sodojenec pokojnega grofa Chamborda. Hčere Bayartove so jo pripravljale za slovesnost nastopa Henrika V. na francoski prestol; sedaj je imela pokrivati njegovo krsto, da so se izpolnile besede, ki jih je pisal pokojnik v nekem razglasu:

„Ta zastava¹ je varovala mojo zibel; jaz hočem, da pokriva tudi moj grob!“

Ko so bile v cerkvi opravljene navadne molitve, so prijeli lovci pokojnega kralja krsto in jo nesli skozi vrata, — ki so jih nalašč zato pripravili s tem, da so predrli zid, ki loči prostor pred cerkvijo od mnogo nižjega samostanskega vrta, — po začasnih lesenih, s črnim suknom pregrnjenih stopnicah v določen prostor pod presbiterijem.

V grobišče so spremili pozemeljske ostanke grofa Chamborda razen cesarjevega zastopnika zastopniki samostana, knezonadškof in najvišja gospoda. Sin Bayartov je nesel belo zastavo iz cerkve in jo položil na krsto, ko je bila postavljena na svoje mesto.

Dragocene, umetno izdelane vence, ki so jih prinesla poslanstva s seboj, so spravili v kraljevo rakev. Ti venci vise sedaj na obeh stenah dolgega in ozkega hodnika, ki vodi pod cerkvijo do kripte; Bayartova

zastava je shranjena v stekleni omarici ob vhodu, kjer so tudi druge zastave, ki so jih takrat nosili v izprevodu, obešene.

Nihče izmed Francozov ni hotel zapustiti Gorice, ne da bi še enkrat pokleknil in molil pred krsto svojega kralja. V torek in naslednje dni je bila na Kostanjevici neprestana gneča od zore do mraka, ker je šlo le po malo ljudi obenem lahko v tesno kraljevo počivališče.

Ginljivo je bilo gledati, kako so milo jokali in iskreno molili možje izmed visoke gospode francoske, kako so pokladali svetinjice in druge stvari na krsto, da so jih odnesli s seboj v domovino kot drage spominke na ljubljene kralja.¹

Najbolj ginljiv spomin, ki so ga položili Francozi na krsto pokojnega kralja v znak ljubezni, — je bila gotovo mala vrečica, napolnjena s prstjo, ki so jo prinesli pariški delavci iz slovečih Tuilerij!

Še sedaj leži na Henrikovi krsti pozlačena kraljeva krona, poslana iz departementa Côte d'Or. Na kroni je vrezan odznotraj napis:

HENRICO V. REGI. Quam non portasti nec amisisti sed servasti regiam coronam tuo nobis liceat imponere sepulcro.

Les royalistes de la Côte d'Or.

3. septembre 1883.²

* * *

Na praznik Marijinega oznanjenja, dne 25. marca 1886, je umrla v Gorici v palači grofov Lanthieri Henrikova soproga Marija Terezija, starejša hči voj-

¹ Legitimisti so sklenili po pogrebu napraviti v „Hotelu de la Poste“ shod, na katerem naj bi se določilo, komu gre po pravici naslov pretendenta francoske krone, — princu in rodu Bourbonov ali Orleancev; če gre Bourbonom — španski ali italijanski veji, — ker Orleanci so imeli svojega glavarja in voditelja — Louis Filipa, grofa Pariškega. — Šlo se je za važno stvar, seveda le v slučaju, če bi republika zopet padla. — Don Carlos, španski pretendent, ni nič prikrival svojih pretensij; prijetna je bila misel, da se morda ponudi prilika zasesti dva prestola obenem; a bistro oko francoskega ministra za zunanje stvari je čuvalo, — Ferry je bil mož, ki ni spal ob nepravem času. — Ker je imela seja legitimistov razpravljati, soditi in rešiti vprašanje, ki jih je preveč bližalo političnim interesom vlade, ki je bila na željo ljudstva postavno uvedena in od vseh velesil in dvornih kabinetov priznana, bi bilo to zasedanje lahko povzročilo za Avstrijo neprijetne posledice in sitnosti; zato je vladni zastopnik Fr. Rechbach, potem ko je dobil potrebne instrukcije z višjega mesta, energično prepovedal vsako odločitev in shod razpustil. — Ko se jim je ta poizkus ponesrečil, so se zbrali legitimisti v manjšem številu in bolj privatno in so se — jemaje v ozir stališče in osebne zmožnosti Don Carlosa in grofa Pariškega — izrekli za zadnjega. Tako je ostal tudi on do smrti — le pretendent!

² Henriku V., kralju. Ki je nisi nosil, ne izgubil, ampak ohranil, kraljevo krono, naj položimo na tvojo krsto. — Rojalisti iz Côte d'Or. Dne 3. septembra 1883.

¹ Namreč bela zastava z lilijami.

voda Frančiška IV. Modenskega, sestra matere španskih infantov Don Carlosa in Don Alfonsa — Marije Beatrice.

Tudi ona je bila blaga duša, polna človekoljubja, verne in iskrene pobožnosti, usmiljena in radodarna; mnogo je žrtvovala za oplešanje frančiškanske cerkve na Kostanjevici.¹

Ona je bila zadnja, ki so jo pokopali na Kostanjevici v kraljevi rakvi, kjer počiva v tihem, nemotenem miru na desni svojega soproga. —

Njiju spomin pa še živi in bo živel med našim ljurstvom pozna, pozna leta.

* * *

„Venire a Gorizia, e non salire alla Castagnevizza, è lo stesso, come suol dirsi, che andare a Roma e non veder il Papa.“²

Malo in neznatno mesto je Gorica, lepa in prijazna cerkev z dolgim samostanom na solnčnem griču, krasen razgled z njega. Grič sam pa zgodovinsko imeniten.

Začudili bi se ljudje tujcu, ki bi priromal v mesto in ne bi obiskal cerkve na griču:

„V Rim je prišel, pa ni videl papeža!“ —

Lepa prijazna cerkev na griču, pred njo veranda; cerkev na eni strani, na drugi stopnice, na tretji doprsen zid in strm breg pod njim, na četrti visoka stena, sredi nje železna vrata, belo pobarvana, nad vratmi v kamen vsekano grb Bourbonov, — tri lilije.

Če pride tujec in poprosi v samostanu, naj mu odprejo kraljevo grobišče, mu rečejo počakati za hip pred železnimi vratmi. — Kmalu zarožlja ključ v ključavnici, vrata se odpro in skromen menih se pokloni: „Prosim, izvolite!“ — Tujec mu sledi po ozkih stopnicah dobra dva metra nizko, na levo samostanski vrt, na desno obokana veža, z velikimi, polokroglimi okni. Kakor je prostrana veranda pred cerkvijo, tako je velika veža, ki je pozimi polna cvetic.

V steni pod cerkvenim pročeljem so ozka vrata; nad vratmi napis:

A notre auguste et vénéré Roi au meilleur des pères.
Les royalistes de Bedarieux.

Na vsaki strani vrat steklena omarica, v njih zastave, druge vise v obeh kotih na stenah.

Čez pet nizkih stopnic se pride skozi vrata v ozek, tesen hodnik. Kmalu ob vhodu opozori menih na portret grofa Chamborda, ki visi na levi steni. — Na obeh stenah visijo skozinskozi po hodniku, ki je dolg kakor cerkvena ladja, krasni in dragoceni

venci iz steklenih biserov in koral. Menih opozarja na ta in oni venec, označuje približno ceno — zelo visoko, a ne previsoko in primerno umetnemu delu; pod ovalnim, obokanim steklom je vdelan bourbonski grb, napis, iniciala H. V. ali kaj sličnega. Vesten varih grobišča tudi ne pozabi opozoriti na črno marmornato ploščo z napisom:

Pierre Louis Jean Casimir De Blacas d'Aulps — itd.

ki zapira na desni steni grob tega blagega in zvestega moža. Tu in tam pokaže z lesom zadelano odprtino, kjer so prej ležale nekatere krste.

Konec hodnika zapirajo druga železna vrata.

Čudni občutki obidejo človeka, ko stopi prvič v kripto. Nizka, obokana celica, nasproti vratom krucifiks, na obeh straneh krasne marmornate krste, le ena iz bron. — Čuden je ta kraj v medli svetlobi sveče, ki jo drži menih v roki.

Krste so velike in umetno izdelane; če človek potrka po njih, se zavzame; iz krste zazveni, kakor bi človek potrkal po zvonu vseh mrtvih dan. —

„Tu leži Karol X.¹, — tu njegov sin, grof Marna², tu Marnova soproga³, tu Henrik V.⁴, — tu njegova soproga⁵, — tu njegova sestra⁶, — razlaga menih in našteva letnice njihovega rojstva in smrti, kakor stoji francosko zapisano na marmornatih tablah v zidu za vsako krsto. — Tujec poslušaj in strmi mrtve inicialne na sprednji strani marmornatih⁷ krst: C. X. — L. XIX. — M. T. — H. V. — M. T.

Na krsti Henrika V. leži na kameniti blazini pod obokanim steklom ponarejena kraljeva krona, s ponarejenimi dragulji, pozlačena.

„Quam non portasti —.“

Ni je nosil v življenju, ni poizkusil njene teže, zato mu je niso mogli odpustiti po smrti, vrgli so jo za njim v grob; ni ga težila v življenju, naj ga teži pa po smrti!

Blagor ti, — ponarejeno so ti postavili mrtvemu na krsto, ne prave — živemu na glavo!

Zamisli se človek v čudno usodo bourbonske rodbine.

Mnogo zadolženemu, globoko pogreznjenemu rodu Bourbonov je nedostajalo blagoslova iz nebes.

Henrik IV., hugenotski kralj, je padel pod mečem Ravillacovim; njegov sin in vnuk Ludovik XIII. in XIV. sta za upora težko našla v lastnem kraljestvu kot,

¹ Na evangelijski strani na sredi.

² Na Karolovi desni.

³ Na Karolovi levi.

⁴ Na sredi na episteljski strani.

⁵ Na Henrikovi desni.

⁶ Na Henrikovi levi, v bronasti krsti.

⁷ Bronasta krsta nima spredaj inicialne in je v drugem slogu izdelana, kakor marmornata.

¹ Primeri „Cvetje“, VI. teč., str. 213.

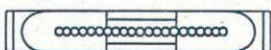
² Priti v Gorico in ne stopiti na Kostanjevico, je isto, kakor iti v Rim in ne videti papeža. — P. Vascotti, St. d. C., pg. 21.

ARABSKI TIP

varen pred sovražniki; prsi Ludovika XV. je prodrli meč Damijev, umrl pa je žalostne smrti, segnil je živ, da se je studil vsakemu, ki ga je videl; nesrečni Ludovik XVI. je končal na šafotu; slične smrti je umrla njegova soproga; njegov sin Ludovik XVII. pa je poznal le čevljarja Simona in ječo, umrl je

zastrupljen; bourbonska kri je pobarvala grobišče Vincennes in stopnice opernega gledališča po nasilni smrti vojvodov Enghiena in Berrya; Ludovik XVIII. je bil dvakrat proskribiran, Karol X. trikrat pregnan, njegov sin Ludovik se je moral odpovedati prestolu za vojvoda Bordeauxkega, ki ga ni nikoli zasedel.

Dr. Ljudevit Gaj.

K njegovi stoletnici spisal dr. L. Lenard.

(Konec.)

Tako je dobil Gaj dovoljenje, da sme izdajati dva lista, političnega in leposlovnega, in odločil se je, da izdaja političen list „Novine Horvatske“ s slovstveno prilogo „Danicza Horvatska, Slavonska y Dalmatinska“. Za vzor mu je služila nemška „Agramer Zeitung“ s slovstveno prilogo „Luna“.

Sedaj je bilo pa še treba rešiti veliko načelno vprašanje, v katerem narečju in s kakšnim pravopisom naj se tiskata? Gaj je doslej pisal in govoril, kakor ga je učila mati, to je v kajkavščini in s starim pravopisom. Toda mnogo njegovih mladih pristašev ni znalo kajkavščine in stari pravopis je bil neroden, v Gradcu se je pa Gaj seznanil z novim češkim pravopisom. Gaj je bil predvsem politik in agitator, ki se ni spuščal v teoretične razprave, ampak se je znal vedno prilagoditi potrebam, ni forciral razmer, kadar je pa čas prignal, je takoj odgovoril s činom.

Dne 20. oktobra je napisal „Oglasz“, s katerim naznanja nova lista. Ta znameniti dokument je pisan v kajkavskem in v štokavskem narečju in s starim pravopisom, dasiravno se je Gaj v privatnih pismih že posluževal novega in dasiravno so nekateri njegovi prijatelji že pisali z novim pravopisom in ga je Smodek celo predaval v akademiji. Toda Gaj je hotel biti previden, da ne bi takoj v začetku nikogar odbil. Začenja se tako-le:

„Szvetloj y Prepostuvanoj Gozpodi vszakoga Ztalisha y Reda szlavnoga Naroda Szlavenskoga vu jusneh ztrankah, kakoti: Horvatom, Slavonczem, Dalmatinom, Dubrovnichanom, Szerbbjem, Krajnczem, Štajerczem, Korushczem, Iztrianom, Boshnyakom ter ostalem Szlovenczem, vszem zadnyich Roda nashlega y Jezika Lyubityem y Zavetnikom lepo pozdravljenje!“

V tem „oglasu“ naznanja, da namerava dvakrat na teden izdajati list, v katerem bo poročal, kaj se godi po svetu, zlasti pa v troedinem kraljestvu, Dalmaciji, Hrvaški in Slavoniji. „Danica“ pa, ki bo izhajala kot priloga po enkrat na teden, bo prinašala članke za zabavo in pouk, in sicer ne samo v hrvaškem, ampak tudi v drugih ilirskih narečjih. V ta namen hoče izdajati „Narodne Novine“, katere mu je „z resnično očetovsko milostjo in zaupanjem dovolil naš presvetli cesar in kralj“.

To je bil važen in odločilen korak. S tem je ustvaril Gaj središče, okrog katerega so se zbirali

mladi hrvaški narodnjaki in stari veterani, in on sam je postal duša novega gibanja. Ker je posedal v veliki meri dar govora, je potem v zasebnih družbah in javno podžigal s svojo ognjevito besedo mladino, ki se je zbirala okrog njega, in razvijal misli, katerih še ni smel natisniti v listu. In ravno v teh govorih je obstojala njegova sila in skrivnost njegovega vpliva. Med letom 1835—1848 skoraj ni najti hrvaškega pisatelja, ki bi ničesar ne pisal v Gajeve liste in ne imel nobenih zvez z njegovim krogom.

V začetku je izdajal Gaj „Novine“ in „Danico“ s starim pravopisom, toda že v peti številki „Danice“ je priobčil pismo navdušenega „Ilira“, duhovnika Matija Topaloviča, v katerem piše o potrebi ureditve pravopisa. V isti številki je priobčil svojo pesem „Horvatom szloga“, katero je napisal že l. 1833. in katero je pela grofica Sidonija Erdödy v zagrebškem gledališču dne 7. januarja 1835, ko se je proslavljala vernost Hrvatov cesarju Francu I. v njegovi vojski s Francozi in se začenja: „Još Hrvatska nij propala — dok mi živimo“. V deseti številki je pričel tiskati z novim pravopisom, vzetim od Čehov, in z diakritičnimi znaki. Prva pesem, natisnjena v novem pravopisu, je bila Mihanovičeva himna „Lepa naša domovina“, ki je postala potem hrvaška narodna himna. Potem se v vsaki številki novi pravopis vedno bolj širi, osemindvajseta je pisana že vsa z novim pravopisom, a v devetindvajseti je izpremenil tudi naslov po novi pisavi. Obenem izginjajo vedno bolj kajkavske slovnične oblike in se nadomeščajo s štokavskimi. Nekateri privrženci stare pisave so ga radi tega grajali, a on jim je odgovoril v dvaindvajseti številki, da so Jugoslovani en skupen narod ilirski in edinstvo naroda nam mora biti dražje, kakor pa tuje črke.

Tako je bilo v kratkem času in popolnoma mirnim potom dovršeno veliko kulturno delo, reforma pravopisa in sprejetje skupnega srbohrvaškega slovstvenega jezika. To je velika zasluga Gajeve.

Ni se mu pa posrečila tretja ideja, namreč politično zedinjenje vseh južnih Slovanov, vsaj kolikor jih je živelo pod avstrijsko vlado, v skupni ideji ilirski.

Gaj je imel, kakor smo videli že takoj od začetka, jasno začrtan svoj ideal. Za nalogo si je postavil, zediniti vse Jugoslovane v eno politično celoto, kateri je izbral ime „Ilirija“. Morda so letele njegove misli še dalje, morda je sanjal o kaki tes-

nejši zvezi vseh Slovanov sploh. Iz njegovega entuziazma za pravljico o Čehu, Lehu in Mehu bi mogli sklepati kaj takega, faktično se je pa omejil na Jugoslavijo. Evropa se mu je predstavljala v fantaziji kot devica, ki brenka na liro, a strune dotične lire niso ubrane med sabo. Ta lira je po njem Ilirija, ki se nahaja v naročju device Evrope in se razteza od Skadra v Albaniji do Varne v Bolgariji in do Beljaka na Koroškem. Neubrane strune te lire so: Koroška, Kranjska, Štajerska, Gorica in Istra, Dalmacija, Slavonija in Hrvaška, Črna gora, Bosna in Hercegovina, Srbija, Bolgarija in južna Ogrska. Treba te strune ubrati med sabo, da se bo glasila samo ena pesem. To je bil njegov ideal. Književno delovanje istotako kot agitacija z živo besedo mu je bilo samo sredstvo k doseganju tega ideala.

Ime je postranska stvar, glavno je vsebina. Gaj je imenoval svoj ideal „Ilirija“. Ime samonasebi ni ravno srečno, a je bilo težko najti pripravnejšega. Nerodno je bilo, ker se stara Ilirija ni krila popolnoma z našo „Jugoslavijo“, pa tudi in še bolj radi tega, ker stari Iliri niso bili predniki Slovanov in ker med njimi in Slovani sploh ni nobene druge zveze, kot da so časovno zaporedoma, a ne neposredno, prebivali približno na istem ozemlju. Z isto pravico bi se, recimo, sedanje dežele krone svetega Štefana imenovala s skupnim imenom „Langobardija“ ali pa Rusija „Čudija“.

Dasiravno to ime zgodovinsko ni bilo opravičeno in se ni krilo s predmetom, je bilo med vsemi mogočimi morda še najbolj primerno. Jugoslovani niso imeli nikdar celotno skupne zgodovine in radi tega tudi niso mogli imeti skupnega imena. Vsaka politična skupina se je imenovala zase. Vendar je nastala tekom stoletij potreba skupnega imena za vso jugoslovansko etnografično skupino. Ime Slovani je imelo preširok pojem in se ni moglo vedno rabiti. Tako se je udomačilo že davno pred Gajevim ilirskim gibanjem ime: „ilirski“ jezik, „ilirski“ narod, „ilirske“ pokrajine itd. in je bilo v rabi tudi v tujini in je postalo celo „terminus technicus“ v politiki in diplomaciji. Pod Napoleonom je pa oživelo tudi v konkretni postavi in nastala je teritorialna skupina, ki se je imenovala „Ilirija“. Toda ime „Ilirija“ v političnoteritorialnem pomenu je živelo že davno poprej, preden se je utelesilo v Napoleonovi kraljevini. Leta 1791. se je ustanovila na dunajskem dvoru posebna pisarna, ki se je imenovala „Cancellaria Illyrica“ in se je imela pečati z zadevami Srbov in Hrvatov na Ogrskem, a je bila po prizadevanju Madžarov odpravljena že prihodnjega leta 1792. „Ilirci“ so se v tem času imenovali predvsem Srbi, tako da sta imeni „srbski“ in „ilirski“ postali skoraj enoznačni. Leta 1820. je pisal v Trstu živeči Srb

Sotimij Popovič, da se jezik, katerega govori prebivalstvo od Jadranskega morja do mej Bolgarije in Albanije in od Makedonije in Rumelije do srede Ogrske, na Hrvaškem, Kranjskem in v Srbiji, imenuje jezik ilirski ali srbski. Bolgarski jezik, ki je pokvarjen od grškega, stoji bliže ilirskemu, kakor kranjski, ki je pokvarjen od nemškega. Kranjski in slovenohrvaški jezik pravzaprav niti ne spadata v vrsto ilirskih narečij. Štajerski, primorskohrvaški in dalmatinski jezik stoji pa bliže ilirskemu, a v Dubrovniku se govori isti jezik, kot v Bosni, Srbiji, Slavoniji in drugih ilirskih deželah. Vzhodni Ilirci ali Srbi so pravoslavne vere in so združeni v skupnem književnem jeziku na podlagi narodnih pesmi in cirilske pisave, zahodni, katoliški Ilirci pa nimajo skupne pisave in se raditega tudi še niso mogli združiti v skupnem književnem jeziku.

Iz te pisave se razvidi, kakšen pomen je imela beseda „Ilir“ in „ilirski“ v široki rabi nekaj pred Gajevim nastopom.

Misel o „Veliki Iliriji“ v političnem, ne samo v narodopisnem pomenu in o slovanstvu starodavnih Ilircev je bila splošno razširjena tudi že v XVIII. stoletju. Jambrešić piše v svojem iliro-germanolatinskem slovarju v Zagrebu l. 1742., da je Illyricum ali Illyria velika država, ki razpada na mnogo kraljestev, kakor: hrvaško, dalmatinsko, bosensko, bolgarsko, srbsko itd. Meje Ilirije so: Črno, Egejsko in Jadransko morje, Italija, Galija, Germanija in Donava. Prebivalstvo Ilirije je slovansko, slovansko in ilirsko je po Jambrešiću eno in isto.

Podobnih nazorov so bili: Mavro Orbini, Dufren, Mikoci in dr. Mnogi latinski in hrvaški pesniki pred Gajem so rabili ime „ilirsko“ in „slovansko“ za eno in isto. Tako na primer tudi Mikloušič.

Appendini je napisal leta 1808. v laškem jeziku „ilirsko slovnico“ s predgovorom, ki je bila tretjič izdana l. 1839. Besedi „ilirski“ in „slovanski“ mu veljata eno in isto. Po njem je en splošen slovanski ali ilirski jezik, in kdor ga razume, gre lahko brez tolmača od Makedonije do Baltiškega morja in do Kitaja. Deli se pa v štiri glavna narečja: rusko, poljsko, češko in ilirsko v ožjem pomenu. Najbolj čisto se po njegovem govori ilirski jezik v Dubrovniku, ki ga imenuje „slovanske Atene“. Jako obžaluje, da nimajo zahodni Ilirci nobene enotne pisave.

Gaj je torej po svojem praktičnem zmislu sprejel besedo Ilirija in ilirski, kakor je bila že v široki rabi pred njim, dasiravno je imela svoj izvor v napačni zgodovinski kombinaciji. V „ilirizmu“, v „ilirski ideji“ so hoteli Gaj in njegovi sobojevniki združiti vse Jugoslovane.

Toda temu so stale nasproti velikanske težave. Bolgari so ječali pod turškim jarmom in niso imeli

še nobene narodne svoje zavednosti. Gaj sam jih je moral kmalu izključiti iz svojega programa. Srbi so se nekaj let poprej pod Črnim Jurijem začasno osvobodili Turkov in so sedaj ljubosumno čuvali svojo narodnost, boječ se, da ne bi prišla sedaj od severa od strani Nemcev in katoliškega kulturnega vpliva nova nevarnost za njihovo narodno individualnost. Dubrovnik v južni Dalmaciji je še pomnil cvetoče dneve svoje kulture in se ni maral podati vplivu Hrvaške. Dubrovniški pisatelji niti niso marali sprejeti nove Gajeve pisave. Slovenci so bili še popolnoma neprebujeni in se niti med sabo niso mogli zediniti za skupno pisavo. Tem manj so bili

MADAME CURIE
najditeljica radija

razpoloženi, da bi se ne samo v pisavi, ampak tudi v jeziku in v političnem stremljenju združili z drugimi Jugoslovani. V resnici so se Slovenci po nekolicem omahovanju in bojih odcepili od Ilircev in ustanovili svoj književni jezik. Faktično je mogel torej Gaj računati samo na kraljestvo Hrvaško.

Toda tudi tu je imel mnogo nasprotnikov. Prvi so bili stari konservativni možje, ki se niso mogli lahko pogoditi z novimi idejami, zlasti če so se jim predstavljale v obliki šumnih „Proglasov“, bombastičnih ôd in popolnoma nemogočih znanstvenih obdelavanj staroslovanske in ilirske zgodovine. Na treznega človeka sedanje dobe, tudi ako še tako simpatizira z ilirskim gibanjem, ne morejo spisi

Gaja narediti nobenega ugodnega vtisa. Tako burna frazeologija in tako brezpomembna vsebina se najde težko pri kakšnem drugem pisatelju. Izvajanja našega Trstenjaka, Poženčana, M. Majarja itd. so včasih zabavna vsled svoje naivnosti ali pa naredo semtertja neprisiljena pretiravanja vtis presrčne komike. Pri Gaju ni ne enega, ne drugega, ampak samo viharna frazeologija, ki odbija. Slog in način njegovega pisateljevanja mora pri sedanjem kritiku že a priori vzbuditi sum proti njegovi osebnosti. Moremo si torej misliti, da je bilo mnogo drugače poštenih in treznih mož, ki se niso dali pridobiti od takega načina dokazovanja.

Med njegovimi nasprotniki so bili brez dvoma tudi čistokrvni madžaroni, ki so videli v probujenju hrvaške narodne ideje glavnega nasprotnika madžarskemu imperializmu in madžarski narodnostni ideji.

Dalje so se našli med njegovimi nasprotniki tudi možje duhovniki, ki so mu nasprotovali s strogo verskega stališča, ker so videli v njegovem srbofilstvu nevarnost za hrvaško katoličanstvo. Ti nasprotniki so imeli s svojega stališča popolnoma prav. Zmaga Gajevega „ilirizma“ bi pomenila popolno abdikacijo pozitivnega krščanstva sploh, bodisi katoliške ali pravoslavne oblike. Gaj ni čisto nič razločeval med politično in dogmatično toleranco. Politična in državljanska toleranca v najširjem obsegu je večkrat ne samo „minus malum“, ampak naravnost zahteva naravne pravičnosti; dogmatične tolerance pa ne more priznati nobeno veroizpovedanje, ako noče s tem podpisati svoje smrtne obsodbe. Gaj pa ne samo, da premalo razločuje med obema tolerancama, — stroge definicije sploh niso bile po njegovem duhu in okusu — ampak celo izrečno govori tako, da moramo iz njegovih besed sklepati, da se je zavzemal tudi za versko toleranco na dogmatičnem polju. Mora se zdeti celo čudno, da ni izzval od katoliške strani hujšega odpora. Saj so bili ravno katoliški škofje in duhovščina najboljši podpiratelji ilirizma.

O Vrhovcu smo že govorili. On je storil za hrvaško narodnost toliko, da ga lahko imenujemo duševnega očeta hrvaškega narodnega preporoda. Njegov naslednik nadškof in kardinal Havlik je podpiral z vsemi silami narodno gibanje, izdal pred volitvami okrožnico na duhovščino, kako naj vpliva na volilce, odprl semenišče nastežaj ilirski ideji in se sploh eksponiral tako, da je imel raditega celo občutljive neprijetnosti z dunajsko vlado. Med sotrudniki „Novin“ in „Danice“ najdemo kmalu tudi imena duhovnikov. Ako so pa posamezni duhovniki imeli z verskega stališča svoje pomisleke, so bili popolnoma opravičeni.

Bili so tudi taki nasprotniki, ki so videli v Gaju orodje Dunaja in germanizatorske avstrijske višje

birokracije. Doba Jožefa II. je tako prevzela mnoge duhove, da so še vedno videli večjo nevarnost v Dunaju, kakor v Pešti. Spet pa moramo priznati, da je tudi njim dal Gaj s svojim močno dvoznačnim vedenjem dovolj povoda k sumničanju, da je on samo najeto orodje Dunaja.

Glavne in najhujše nasprotnike je pa imel Gaj med starim hrvaškim plemstvom, ki se je balo probujenja in politiške samozavesti hrvaškega naroda, ker se je treslo za svoje zastarele predpravice in je bilo prepričano, da se more samo v zvezi z ogrskim plemstvom uspešno ustavljati ljudskim zahtevam.

Vkljub vsem tem zaprekam je pa šlo delo krepko naprej. Nerešeno vprašanje je še, koliko je pri tem sodelovala osebnost Gajevega. Brez dvoma bi nastal hrvaški prepoved tudi, ako se ne bi bil pojavil Ljudevit Gaj. Tako najdemo tudi že pred Gajem gotove simptome, iz katerih moremo sklepati, da so se pripravljale najvažnejše Gajeve reforme — vpeljava nove pisave in zedinjenje književnega jezika — že pred njim in bi se najbrže tudi izvršile brez njega. Seveda, kako bi v tem slučaju izpadlo, ne moremo sedaj določiti. Ideja „Velike Ilirije“ je pač Gajevega reč, dasiravno je ni on iznašel, ampak samo zvezal z novim narodnim gibanjem, ki pa ni ž njo v nobeni vzročni zvezi in bi se lahko razvilo popolnoma istotako tudi brez nje. Kvečemu jo moremo smatrati, da je bila med nekaterimi bolj entuziastičnimi Hrvati dobro agitacijsko sredstvo. Na vsak način pa moramo tudi priznati, da je Gajevega agitatorična sila in plameneča beseda — ki je pa morala, še bolj kot njegova pisana dela, biti prenapolnjena s puhlo frazeologijo — silno vplivala na razvoj dejanj in na tok novega narodnega gibanja med Hrvati. Hrvaški narodni prepoved torej ni eno in isto z ilirskim gibanjem. Poslednje je bilo delo Gaja, prvo se je začelo in se je razvijalo tudi še pred njim in bi se razvilo tudi brez njega. Prvo je bilo trajno, drugo je kmalu izpuhtelo v nič, ker ni imelo trdne podlage med narodom in v objektivnem svetu. Gaj je bil sam premalo znanstveno podkovan, da bi mogel postaviti ilirsko gibanje na trdno znanstveno podlago. Bil je sicer časten doktor lipskega vseučilišča, toda kako je prišel do te časti, ki pa za znanstveno delo ni imela nobenega praktičnega pomena, še do danes ni popolnoma pojasnjeno. Tudi se njegova burna agitatorična nprav ni strinjala z mirnim znanstvenim delom. Pečal se je sicer z ilirsko zgodovino in je tudi obetal izdati svojo „Dogodivštino Ilirije“, za kar je dobil leta 1845. tudi dovoljenje cenzure, toda omenjeno delo ni nikdar zagledalo belega dne, a posamezni odlomki, ki so bili natisnjeni v „Danici“, pričajo, da Gaj ni imel za zgodovinske študije niti zadostne znanstvene podlage, niti potrebnih

zmožnosti. Torej je prevzel neki duhovnik z dežele nalogo, da ustvari zgodovinsko znanstveno podlago ilirskemu gibanju, ter je napisal v štirih zvezkih „Ogledalo Iliriuma“. To delo je bilo pa skrajno nekritično in brez vsake znanstvene vrednosti.

Ljudevit Gaj ni nikdar natančno definiral svoje „ilirske ideje“ in bi bilo vredno skrbnega preiskavanja, kaj si je on pravzaprav pod tem predstavljal in kaj je bil namen njegovemu stremljenju. Jasno je, da je hotel zediniti vse Jugoslovane v enem književnem jeziku. Bolgare je sicer sam kmalu izločil iz tega komunizma in za Slovence se ni mnogo brigal, ter je bil hud nasprotnik in osebni sovražnik največjemu slovenskemu Iliru Stanku Vrazu, zato je bil pa topel prijatelj Srbov, katere je na vso moč izkušal pridobiti za svojo idejo. Književna skupnost je bila pa pri njem samo sredstvo v dosego nekega političnega ideala, „Velike Ilirije“.

Kaj si je on pod tem predstavljal?

Mogoče je dvojno: Ali neko samostojno ilirsko carstvo ali pa združenje ilirskih dežel v zvezi s kako drugo sosednjo državo: Avstrijo, Ogrsko, Srbijo ali pod ruskim patronatom. Ali je imel Ljudevit Gaj v tem oziru kak jasn program in kako si je predstavljal rešitev političnega jugoslovanskega vprašanja?

Doslej je osebnost Ljudevita Gaja še veliko premalo preiskana in viri za zgodovino njegovega delovanja in njegove dobe še premalo zbrani in kritično preresetani, da bi se mogla izpregovoriti odločilna beseda. Vendar imamo nekaj podatkov, ki nam marsikaj povedo.

Začnimo od zveze Ljud. Gaja s Srbi, in sicer z neko jako temno točko iz njegovega življenja, katere pa ne smemo prezreti, ker nam more služiti kot ključ k daljšemu preiskavanju Gajeve osebnosti. Na misli imam razmerje med Gajem in srbskim knezom Milošem. Seveda vemo stvar pravzaprav samo od ene strani, namreč od strani kneza Miloša, vendar tako, da ne moremo dvomiti, da je res nekaj na stvari.

Že desetega julija 1848 je pisal Vuk Karadžić Nadeždinu, da se je knez Miloš njemu pritoževal čez Gaja, ker je izsilil iz njega 27.000 goldinarjev.

Sedaj imamo pa to stvar objavljeno v dveh zapiskih, ki prihajata oba iz istega vira, namreč od kneza Miloša, vendar tako, da sta nastala brez medsebojne zveze. V „Spomeniku“, zv. XXI., katerega je izdala srbska znanstvena akademija, je objavil Miličević avtobiografske beležke kneza Miloša, a ljubljanski trgovec Karinger, ki se je v Ljubljani takoj po tem dogodku seznanil s knezom Milošem, si je zapisal stvar po knezovem pripovedovanju v nemškem jeziku. Hrani se v ljubljanskem deželni arhivu.

Po teh virih se je zgodila stvar tako-le:

Knez Miloš je prišel v Zagreb zvečer 22. maja 1848 in se nastanil v nekem hotelu. Takoj sta pa prišla k njemu dva uradnika bana Jelačića in naročila, naj se takoj odpravi v Ljubljano. Knez Miloš se je izgovarjal, da je truden od pota in ne more takoj odpotovati, ter je poslal svojega adjutanta Blaznavca k „provizorju“ Gaju, s katerim je bil znan že oddavna, da bi izvedel, kaj je vzrok tej zahtevi. Ponoči so pa postavili stražo pred sobo, kjer je spal knez Miloš, in on je bil v strogem zaporu. Ko je tretji dan prišel Gaj h knezu, se je ta bridko pritožil čez tako postopanje hrvaške vlade. Gaj mu je rekel, da je dobil ban z Dunaja poročila o neki skrivni zvezi kneza Miloša z Madžari. Čez nekaj dni se Gaj spet prikaže in prosi kneza denarja za bana Jelačića. Knez mu je dal 4000 goldinarjev, a čez nekaj dni je izročil Gaju za bana še 17.000 goldinarjev. Gaj je tožil Milošu, v kako težavnem denarnem položaju je sedaj ban Jelačić. „Jaz sem mu verjel — pripoveduje knez Miloš — in bratstvo Hrvatov z mojim narodom mi je seglo k srcu; — potem pa dostavi — Gaj je pobral denar in odšel, jaz sem ostal pa še dalje v zaporu.“ Čez nekaj dni je zahteval Gaj spet 2000 goldinarjev in grozil, da drugače ne bo konca zaporu. Knez se je nekoliko branil, slednjič mu je pa dal še to vsoto pod pogojem, da ga izpuste iz ječe. Gaj je spet pobral denar, a namesto prostosti mu je prinesel povelje, da se mora preseliti v neko privatno hišo, kjer je istotako bil pod stražo. Zdaj se Gaj ni več prikazal, pač pa je prišel stotnik Plank, ki je knezu zelo ugajal. Po njegovem posredovanju se je knez Miloš sešel z banom Jelačićem, ki se je vedel ž njim jako prijazno in mu je obljubil, da ga hoče izpustiti na svobodo. Naenkrat se je pa spet prikazal Gaj in pregovoril Jelačića, naj ne izpusti Miloša. Medtem je pa Milošev tajnik Konstantin Hadija na Dunaju poiskal Jelačićevega brata in mu pojasnil stvar. Jelačićev brat je šel v Zagreb in se tu pri svojem bratu banu potegoval za zaprtega kneza. Ban se je nekaj časa obotavljal, ker ga je Gaj odgovarjal, slednjič je pa vendar dal svobodo Milošu, ki je odpotoval nato iz Zagreba urno v Ljubljano, kamor ga je spremil že imenovani stotnik Plank. Pred odhodom iz Zagreba je obiskal kneza Miloša trgovec Stanković in knez mu je povedal, da je dal banu v Gajeve roke neko vsoto denarja. O tem je ban Jelačić izvedel in neposredno pred odhodom je prišel h knezu od bana neki častnik, ki ga je v banovem imenu vprašal, če je res dal Gaju denarja in koliko. Knez je hotel stvar kratko odpraviti in je rekel: Res sem mu dal kakih 5000 ali 6000 goldinarjev. Častnik si je to zapisal in potem je odšel.

Ko je dne 22. junija knez prišel v Ljubljano, je dobil povelje od bana, naj se takoj vrne v Zagreb, da bo pojasnil stvar z onim denarjem, kajti Gaj trdi, da ni prejel od njega nobenega denarja. Miloša pa ni veselilo nazaj v Zagreb, ampak je iz Ljubljane urno odpotoval v Inomost na Tirolsko.

Ljubljanskemu trgovcu Karingerju je pa knez pojasnil tudi svoje prejšnje razmere z Gajem.

Gaj je večkrat obiskal kneza na Dunaju in ga je vsakokrat prosil, da bi mu posodil denarja po 1000 ali 2000 goldinarjev, katerih mu pa ni nikdar vrnil. Nekaj mesecev preden je Miloš prišel v Zagreb, sta se spet videla na Dunaju in Gaj ga je prosil znatne vsote denarja, češ da mu je nujno potrebna „za rešitev hrvaškega naroda“. Ker je bila vsota prevelika, mu je Miloš ni hotel dati in raditega je bil Gaj jezen na Miloša. Komaj da je prišel Miloš v Zagreb, se je Gaj takoj prikazal pri njem in mu pripovedoval, da so Hrvati na njega strašno hudi, in ga je prosil 2000 goldinarjev, da pomiri jezne Hrvate, potem je zahteval 10.000 in potem spet 5000 gld., vse v isti namen, da potolaži hrvaško narodno jezo zoper kneza, ker ga sumničijo, da je v dogovorih z Madžari. Iz istega vzroka — je rekel Gaj — so mu tudi postavili stražo pred vrata in ga potem celo prisilili, da se je preselil v neko zasebno hišo, ki je imela železna vrata in dvoje močnih železnih ključavnic. Ta zapor bi trajal še dolgo, ako bi ne prišel dne 18. junija v Zagreb knezov sin Mihael in ne izprosil pri banu svobode očetu. Knez Miloš je hotel urno odpotovati v Ljubljano, toda pred odhodom mu je prinesel Gaj še dva papirja, ki ju je moral podkrižati. Ker knez Miloš ni znal ne čitati, ne pisati, seveda ni vedel, kaj je podkrižal in podpečatil. Gaj mu je razložil, da je na prvem papirju izjava kneza, da je sam prosil za stražo in za varno hišo pred razjarjenim hrvaškim ljudstvom, na drugem pa potrdilo, da je dal denar Gaju zato, da ž njim pomiri razburjeno množico, da ne bi demonstrirala proti knezu in pa v dar Gaju samemu iz hvaležnosti za njegovo skrb in vlijudnost. Pred odhodom iz Zagreba je dal stotniku Planku dragocen briljanten prstan, naj ga izroči banu Jelačiću v spomin in nadomestilo za onih 4000 goldinarjev, katere je Gaj še nazadnje od njega zahteval, a jih ni dobil. Ban pa ni hotel sprejeti prstana, ampak je odgovoril: „Jaz nisem zahteval od Miloša nobenega denarja.“ Kneza je pa pustil iz Zagreba.

Obe pripovedovanji izhajata od kneza Miloša v nekaterih rečeh se razlikujeta, a v glavnem se ujemata popolnoma, namreč da ga je Gaj dal v Zagrebu zapreti in da je izsiljeval iz njega denar. S tem postane tudi verjetno, da je imel Gaj že poprej ž njim zveze in da je dobival od njega denar. Res, da ne vemo zadeve od druge prizadete strani, namreč od

Gajeve, verjetno je tudi, da je knez Miloš pripovedoval dogodek nekoliko po svoje, vendar toliko je gotovo, da se mu je v Zagrebu nekaj podobnega neprijetnega pripetilo. Iz tega moremo pa sklepati z vso verjetnostjo, da je med Gajem in Milošem obstajalo že dolgo časa intimno znanje. Ako vzamemo v poštev, kako je Gaj lazil za šefom ruske tajne policije in ga prosil denarne pomoči, postane verjetno, da je imel tudi z Milošem podobno razmerje.

Morda bi se dalo razjasniti iz političnih povodov, da je dal Gaj Miloša v Zagrebu zapreti. Morda se je Gaj res bal, da ne bi Miloš stopil v dogovore z Ogrji, morebiti je postal sam žrtev političnih intrig Miloševih srbskih nasprotnikov, ki so mu kaj takega pripovedovali. Način pa, kako je denar izsiljeval iz njega, se ne da nikakor zagovarjati, tudi z nobeno potrebo za narodno stvar ne.

Gotovo je pa tudi, da Miloš, ki je bil star, prekanjen lisjak in velik politik, ni dajal zastonj Gaju denarja, ampak je imel pri tem svoje posebne politične namene. Gajeve delavnost se mu je morala zdeti koristna za srbsko stvar in za njegovo dinastijo.

Gaj se je ves čas na vse moči trudil, da bi Srbe pridobil za svoje ideje, in je temu namenu bil vedno pripravljen narediti vsako koncesijo. V verskem oziru se je postavil na tako stališče, ki je moralo pri katoličanih vzbujati pomisleke. V političnem je pa popustil Srbom, kolikor je mogel. Že samo ime „Ilirija“ more veljati kot neka koncesija Srbom, ker so na avstrijskem dvoru in sploh v diplomatičnih krogih predvsem Srbe imenovali „Ilire“ in njihov jezik „ilirski“. Gaj je vpeljal pravzaprav srbsko narečje „štokavščino“ za hrvaški slovstveni jezik in se je kazal pripravljenega, sprejeti cirilico namesto latinice v hrvaško književnost, a niso bile okoliščine temu ugodne. V svojih spisih je vedno dajal prednost čisto srbskim slovničnim oblikam in izrekom pred drugimi. Obširno je poročal o Srbih, njihovem življenju in slovstvu, vabil je Srbe na ilirske slavnosti v Zagreb, kadar našteva jugoslovanska plemena, imenuje vedno na prvem mestu Srbe, ki so po njegovem mnenju najbolj čisto ohranili staro ilirsko pleme, njegove pesmi, jezik in narodne šege. Pri Srbih je vse narodno „od oltarja do pastirja“. Ako hočejo Iliri ohraniti staro ilirsko narodno življenje, morajo se učiti jezika in običajev pri Srbih, ki so „v svetišču svojega srbstva ohranili oni narodni duh in oni patriotizem, s katerim smo se tudi mi prebudili v najnovejših časih k novemu življenju pod bolj širokim imenom ilirstva radi zedinjenja“. Srbi so ohranili vse te stare svetinje „za nas“ in v zameno jim mi moremo dati le jako malo ali skoraj nič, kar zadeva narodno življenje. V svoji spomenici načelniku ruske tajne policije grofu Beckendorfu in ruskemu na-

učnemu ministru grofu Uvarovu je poročal Gaj, da hoče izdajati časnik s cirilskimi črkami in da bo izkušal vpeljati cirilico v ilirski književni jezik, a l. 1848. je res poizkusil izdajati časopis v cirilici.

Toda Srbi niso občutili nobene potrebe, da bi se pridružili ilirskemu gibanju. Knez Miloš jim je izvojeval politično svobodo, Dositej Obradović jim je ustvaril literaturo, ki se je krepko dalje razvijala. Srbi so se lahko politično in narodno svobodno razvijali in niso potrebovali nobenega ilirizma. V njem so videli celo nevarnost za svoje narodno ime „Srbi“. Stojan Novaković šteje v svoji „Zgodovini srbskega slovstva“ pisatelju Teodoru Pavloviču v posebno zaslugo, da se je boril zoper hrvaško ilirstvo, „zoper izmišljenje novih in zapuščenje starih narodnih imen“. Toda ne samo za svoje narodno ime, ampak še bolj so se bali Srbi za svojo mlado kneževino. V „ilirizmu“ so videli samo delo avstrijske politike, ki bi hotela združiti južne Slované in jih potem potegniti k sebi. Povoda za tako sumničenje so jim dajali Hrvati sami, ki so nasproti Avstriji in nasproti Ogrm radi poudarjali svoje nasprotje do Srbov. Tako je leta 1844. izjavil hrvaški zastopnik Herman Bužan, tovariš znanega Metela Ožegoviča, ki je bil z Gajem v najtesnejši zvezi, v ogrskem državnem zboru, da je „ilirstvo“ za Madžare jako koristno. Ruski vtis je vedno silnejši na Balkanu in srbski knez je čisto v rokah ruske politike. Treba je oslabiti ta ruski vpliv na balkanske Slované, „kajti, ako bo ruski vpliv še dalje tako naraščal, se bo turško cesarstvo razrušilo pod njegovim pritiskom in dežele, ki pripadajo ogrski kroni, namreč: Bosna, Srbija, Macedonija, Bolgarija, Valahija in Moldavija — ne bodo nikdar postale njena lastnina, a turški Hrvati se ne bodo nikdar združili s hrvaškim kraljestvom. Tako bodo Ogrska in ž njo zedinjena kraljestva dobila mogočnega soseda, ki bo znal krepko zapreti svoje meje naši trgovini ne glede še na nevarnosti pod drugimi oziri.“

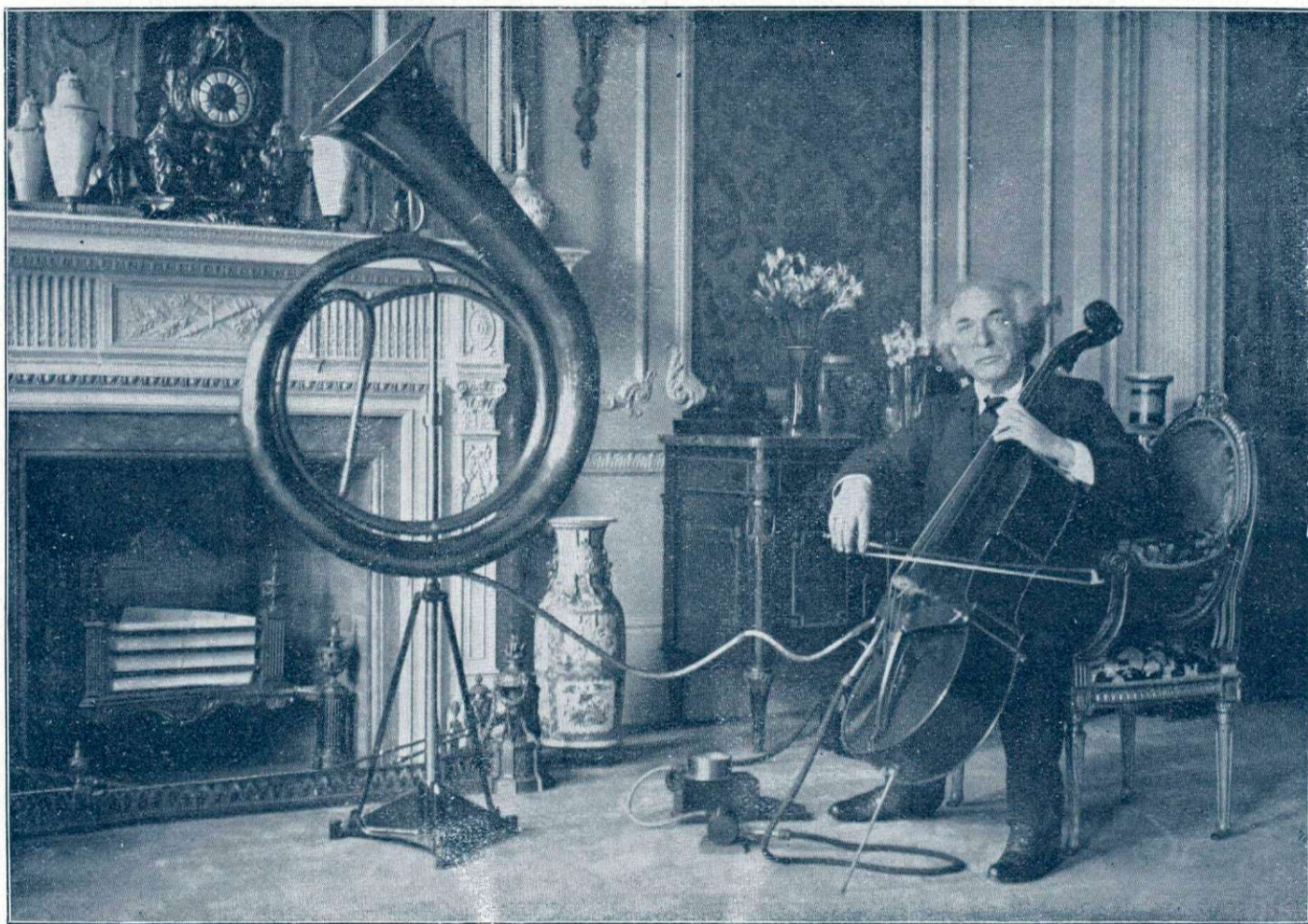
Metel Ožegović je pa nekoliko dni poprej na istem mestu opozarjal na nevarnost, ki preti balkanskim Slovanom in Avstriji od Rusije, zahteval, naj Avstrija pomore Poljakom v njihovem boju proti Rusom in naj anektira Bosno in Hercegovino.

Postopanje Gaja proti Srbom je bilo v resnici dvoznačno. Knez Miloš mu gotovo ni dajal denarja za drugo, kot za Srbom koristno politično delovanje. Večkrat je govoril in nastopal tako, kot cel Srb, da je izgledalo, kot bi hotel vse posrbiti, na drugo stran je pa spet delal popolnoma v zmislu avstrijske politike. To postopanje je moralo pri Srbih vzbuditi sum in nasprotovanje. Slednjič je postavil srbski pisatelj Jovan Subbotić vprašanje prav kategorično: Namesto besede „ilirski“ jezik, „ilirsko“ gibanje,

„Velika Ilirija“ itd. naj se postavi vedno „srbski“ jezik, „srbsko“ gibanje, „Velika Srbija“ itd. in v tem slučaju se Srbi pridružijo. Tak odgovor je „Ilire“ razdražil, Vraz se je strašno razžalostil, Gaj je pa molčal in bi morda storil še to koncesijo, ako bi okoliščine dopuščale. Srbi so iz nezaupljivosti prestopili v odprto sovraštvo proti Ilircem. Začeli so dokazovati, da pravzaprav ni nobenih Hrvatov, a so povsod samo Srbi. Vuk Karadžić je že l. 1836. napisal razpravo: „Srbi svi i svuda“ v tem zmislu. Ruski slavist Sreznjevskij je v nekem pismu Vrazu stavil kompromisni predlog, naj Iliri sprejmejo cirilico. Toda bilo je že prepozno. Ko je l. 1843.

madžaronska stranka in Gaj je postal vladinovec in urednik vladnega protihrvaškega glasila.

Nasproti je bil pa Gaj ves čas svojega delovanja pristaš avstrijske politike. Dasiravno ni nikdar bliže označil svojih političnih idealov in državno-pravnih stremeljenj illirizma, vendar bi ga po njegovem nastopanju in govorjenju lahko imenovali popolnega „velikoavstrijca“. Da je na posebno protekcijo samega avstrijskega dvora dobil dovoljenje za izdavanje svojih časnikov, se še ne more zdeti čudno. Saj je bilo podobno tudi z Bleiweißovimi „Novicami“. Tudi je avstrijska vlada začetkoma rada videla ilirsko gibanje, ker je v njem videla neki

AUXETO-CELLO, NOVO GLASILO ZA ORKESTER

avstrijska vlada prepovedala ime „ilirski“, je prepir nekoliko potihnil, in ko so Madžari pričeli zatirati Srbe še huje kot Hrvate, so šli vsi skupaj v boj zoper svoje zatiralce. Potem se je hotela pa avstrijska absolutistična vlada poslužiti ilirskega gibanja v svoje centralistične in germanizatorske namene. Gaj se ji je prodal in ji prepustil svoj list. S tem je pa ime „ilirski“ tudi pri Hrvatih postalo odiozno in vsi, Hrvati in Srbi, so ga zapustili ter se rajši imenovali Jugoslovane.

Kar zadeva stališče napram Ogrom, je bil Gaj dosleden ves čas svojega javnega delovanja in vedno nasproten Ogrom. Samo gori navedene izjave njegovih političnih tovarišev naredo nekako čuden vtis. Pozneje se je pa iz kroga Gajevega izcimila hrvaška

protiutež proti vedno naraščajočim zahtevam Madžarov. Takrat je bil Gaj brez dvoma dobro zapisana oseba pri avstrijski vladi. Leta 1839. mu je podaril cesar Ferdinand zlat prstan z briljanti v odlikovanje za njegove zasluge. To je bilo ravno ob času, ko so se vršili v ogrski državni zbornici in v magnatski zbornici hudi napadi na ilirstvo. Madžari so hoteli Hrvatom vriniti svoj jezik in so nadali in dolžili Gaja veleizdaje, političnih intrig in državnega separatizma. Gajevo odlikovanje je imelo torej značaj politične demonstracije proti Ogrom. Avgust Šenoa, znani hrvaški pisatelj, opisuje svoje znanje z Gajem iz poznejših let, ko je Gaj že izgubil svoj pomen, ter piše, da je bil še v poznejših letih silno ponosen na prstan, katerega mu je podaril cesar za njegove

„književne zasluge“. Že dve leti poprej, t. j. l. 1837., je dobil, vkljub vsemu mogočnemu protidelovanju Madžarov in resnim oviram, od avstrijske vlade dovoljenje, da je smel osnovati lastno tiskarno, ki se je smela celo imenovati „kraljevo privilegovana“. Nasproti svojim nasprotnikom se je Gaj tudi rad skliceval na naklonjenost avstrijske vlade in avstrijskega dvora. Vsled tega so že takrat nekateri trdili, da je Gaj samo najeto orodje avstrijske vlade. Predvsem so mu to radi očitali Madžari in Madžaroni, a tudi drugi. Ruski pisatelj Hilferding na primer ga imenuje „najbolj umetno orodje dunajske politike“. Sploh se je vedno močno bal, da se ne bi zameril avstrijski vladi. Emilu Korytku je ne samo odrekel v svoji tiskarni tiskati zbirko slovenskih narodnih pesmi, ampak je celo zahteval, naj se nikdar več nanj ne obrne, ker Korytko, kot poljski politični pregnanec, ni bil dobro zapisan pri avstrijski policiji. Ko je leta 1841. njegov učitelj iz Pešte in veliki slovanofil, od katerega je imel Gaj po lastnem priznanju svoje slovanske ideje, Jan Kollar, prišel v Zagreb, se je Gaj na vso moč ustavljal in slednjič res prepričal, da mu Hrvati niso priredili nobenega slovesnega sprejema. Gaj sam se je pa osebno vedel proti njemu jako hladno. Sreznjevskij misli, da je to delal iz nevoščljivosti, ker ni maral, da bi kdo drugi tudi kaj veljal poleg njega ali pa, da se ne bi zameril nekaterim vplivnim kanonikom in plemenitašem. Gaj sam je navajal za vzrok, da se Kollara ne more častiti zato, ker je protestant. Najbolj verjetno je pa, da se je Gaj bal zameriti dunajski vladi, ki je takrat že sumljivo gledala na Kollarjevo delovanje. V nekem pismu, katerega je Sreznjevskij z Dunaja pisal Vrazu, dolži Gaja „antislavizma“ in pravi, da on, „kot osnovelec ilirizma ni dobro razumel, za kaj se gre“, in potem dodaja: „če je vse to res, kar sem tu (na Dunaju) o Gaju slišal, mu to ne dela nobene časti“.

Seveda se ne more iz tega Gaju še ničesar očitati, ako je stal v dobrih razmerah z Dunajem. Razmere so bile takrat take, da so morali hrvaški politiki često iskati pomoči na Dunaju proti Madžarom. Tudi grof Draškovič je v težavnih položajih večkrat šel na Dunaj in je vedno prinašal svojim rojakom zatrdilo, da je dvor naklonjen Hrvatom: „Aula est pro nobis“, je bilo takrat geslo hrvaških politikov. Vprašanje je samo, ali se je v gotovih okoliščinah posluževal podpore dunajskega dvora proti skupnim sovražnikom, Madžarom, kar bi bilo popolnoma naravno in dobro, ali pa je bil med Hrvati samo orodje dunajske vlade, kar mu očitajo nekateri. To vprašanje se pri sedanjem stanju preiskavanj ne da rešiti in se bo komaj dalo jasno določiti v doglednem času in to tembolj, ker so od

obeh prizadetih strani viri ali nepristopni, ali uničeni. Na vsak način se nam mora zdeti sumljivo sledeče: Gaj nastopa in deluje vedno v času, ko avstrijska vlada potrebuje Hrvatov proti Madžarom, kakor hitro pa Hrvatom več ne sveti solnce dunajske naklonjenosti, jame bledeti tudi Gajeva zvezda, a se prikaže zopet, ko je Dunaju ustreženo.

Med letom 1835 do 1843 je bilo Gajevo delovanje v zenitu in takrat je bil dvor naklonjen Hrvatom in jih rabil proti Madžarom. Pozneje se je pričel bati „ilirizma“, ki se je razvil tako bujno, da je bilo treba ž njim resno računati in vlada je celo prepovedala ime „ilirski“. Zdaj je tudi Gaj stopil v ozadje do leta 1848., ko je na Ogrskem izbruhnila vstaja in je avstrijska vlada spet potrebovala Hrvatov. Takrat je spet Gaj nastopil in je postavil Jelačića za bana, peljal hrvaško deputacijo na Dunaj in dobil naslov dvornega svetnika ter pričel vojno z Madžari. Ko je bila pa revolucija zadušena in se je v vsej Avstriji vrnil absolutizem, je Gaj prodal svoj list in tiskarno vladi in sam prestopil v vladno službo. Morda je bilo temu vzrok slabo materielno stanje, kajti Gaj je živel jako potratno in razkošno in njegova hiša je bila vedno odprta raznim gostom.

Gotovo se ne da dokazati, da bi dunajska vlada podpirala Gaja tudi z denarnimi sredstvi, a se tudi ne da ovreči taka trditev. Sam je pripovedoval Petru Lavrovskemu, da se je obrnil na dunajsko vlado za denarno pomoč v sredini petdesetih let, ko je stal gmotno jako slabo, toda ni dobil ničesar. Ali je je prosil in dobival poprej, ne vemo. Toda eno je gotovo: Gaj je bil radi svojega potratnega življenja neprenehoma v denarnih zadregah, on je bil nekaj let jako dobro zapisan pri avstrijski vladi in on je materielne pomoči iskal in deloma dobival celo pri Srbih in Rusih. Torej je jako verjetno, da je je iskal tudi pri avstrijski vladi. Njegove zveze s srbsko in z rusko vlado so se odkrile čisto slučajno. Morda se pri priliki odkrijejo tudi zveze med Gajem in avstrijsko vlado.

O Gajevev razmerju do srbskega kneza Miloša sem že govoril. Omenim samo še, da je obenem, ko si je izposojeval denar od starega kneza Miloša Obrenovića, bil dober prijatelj kneza Aleksandra Karađordjevića, Miloševega nasprotnika, in je leta 1846. potoval v njegovem spremstvu po Srbiji. Toda stari lisjak Miloš je dajal denar gotovo iz političnih namenov in edini njegov politični namen je bil, da bi pregnal iz Srbije Aleksandra in zasedel knežji stolec.

Še bolj kompromitujoče za Gaja so njegove razmere z rusko policijo. Opisati jih hočem po Kulakovskem, ki je prvi to reč spravil na svetlo.

Leta 1838., torej takrat, ko je bil najbolje zapisan pri avstrijski vladi, leto potem, ko je dobil

cesarski privileg za svojo tiskarno, in leto poprej, ko mu je cesar izročil dragoceni prstan, je odpotoval Gaj v Berlin, kjer je bil ravno takrat grof Beckendorf, načelnik tretjega oddelka pri ruskem notranjem ministrstvu. Car Nikolaj je dal namreč nekoliko poprej preurediti ta „tretji oddelek“ ali tajno policijo, ki je kmalu pridobila tako grozno ime na Ruskem in v tujini. Beckendorf je bil torej načelnik tretjega oddelka ali ruske tajne policije, nekaj takega, kot znani Azev. Ako bi se Gaj obrnil na akademijo znanosti v Peterburgu ali na kak drug znanstveni zavod, mu ne bi mogli ničesar očitati. Naj bi se tudi obrnil na „Slovansko dobrodelno društvo“ ali na naučno ministrstvo, bi ga tudi še lahko izgovarjali. Toda naslov, na katerega se je obrnil, nas mora osupniti! Ruska tajna policija in Gajevo tiskarna ter hrvaška literatura!

Ta korak priča pa tudi, da je bil Gaj vkljub vsem svojim velikim agitatoričnim zmožnostim jako kratkoviden politik. Car Nikolaj je bil konservativec skozinsko, ki ni mogel trpeti nobenega narodnega gibanja. V hrvaškem „ilirizmu“ je moral videti nekaj revolucionarnega, kar ga je spominjalo na gibanje med ruskimi Poljaki. Leta 1849. je prišel Avstriji na pomoč proti Ogrom samo raditega, ker se je bal, da se ne bi revolucija iz Avstrije zanesla čez mejo tudi v Rusijo. Ruski dvor in ruska policija sta bila torej popolnoma nasprotnega duha hrvaškemu preporodu.

Koliko je Gaj želel imeti, se ne ve. Beckendorf mu je dal samo 200 goldinarjev, toliko, da se je mogel vrniti domov. Toda to ga ni ostrašilo. Prihodnjega leta, 1839., torej takrat, ko je prejel od cesarja Ferdinanda prstan za svoje zasluge, je poslal v Peterburg k Beckendorfu svojega poverjenika Herkaloviča s prošnjo, naj se mu izplača 52.000 goldinarjev. Policija je pa odrekla to vsoto in dala Herkaloviču samo 300 goldinarjev za pot domov. Zdaj se je Gaj odločil, da pojde sam v Rusijo, da si izprosi subvencije.

Na Ruskem je bilo dotlej Gajevo ime še popolnoma neznano. Samo Šafarik je pisal enkrat o njem ruskemu zgodovinarju Pogodinu. Morda je tudi poljski učenjak Kucharski, katerega je nekoč, ko je bil še dijak peštanskega vseučilišča, spremljal po Zagrebu in mu razkazoval hrvaške zanimivosti, pripovedoval o njem svojim znancem na Ruskem. Šafarik, ki je bil takrat že znan med ruskimi slovanofilskimi krogi, je napisal Gaju priporočila na svoje znance na Ruskem in nato je odpotoval Gaj čez Berlin v Varšavo, kamor je prišel 24. maja leta 1840. Tu se je seznanil s Pavliščevim, ki se je zanimal za slovanstvo, dalje z učenim poljskim slavistom Maciejevskim in z Rusom Dubrovskim, ki

je po vzoru hrvaške „Danice“ ustanovil v Varšavi slovanski časopis v ruskem jeziku „Dennica“. Ravno v tem času je potoval skozi Varšavo car Nikolaj, v čigar spremstvu je bil grof Beckendorf, in Gaju se je posrečilo, da je spet prišel pred obličje razvpitega načelnika „tretjega oddelka“. Beckendorf je odgovoril Gaju, naj mu podrobno razloži svoj načrt in svoje želje v Peterburgu. Raditega je dal takratni varšavski generalni gubernator, znani trinog Poljakov, Paskievič, Gaju, ki se mu je že poprej predstavil, potni list v Peterburg in — po posredovanju Poljaka Maciejevskega — še sto goldinarjev na pot. Sredi julija je prišel v Peterburg, se predstavil Beckendorfu in mu predložil spomenico, v kateri mu podrobno opisuje svoje načrte. Dotična spomenica se glasi v slovenskem prevodu (izvirnik je pisan nemško!):

„Najvdanejši memorandum v zadevi
ilirskoslovanske literature.

Leta 1838. sem s Hrvaškega naredil pot v Berlin ter sem predložil tam Vaši ekscelenci svojo prvo prošnjo za podporo, in sicer ne toliko, da bi ohranil svoje že obstoječe ustanovitve, kakor da bi jih še primerno povečal in razširil, in sicer glavno raditega, da bi vpeljal v svoji že obstoječi tiskarni še ruske črke in izdajal potem oba lista, političnega in leposlovnega, ki izhajata pod mojim uredništvom, dvojno, namreč z ruskimi in z latinskimi črkami. Še istega leta sem pojasnil v obširni noti, katero sem zaupal polkovniku Ozerezkovskemu (ki je bil pri ruskem poslaništvu na Dunaju), jugoslovanske razmere in mislim, da sem tam dokazal dovolj, kako potrebno je, da se prične iz Rusije, dokler je še čas, delovati na ilirske Slovane vsaj v slovstveno-narodnem zmislu. Lanskega leta sem poslal svojega polnomočnika Štefana Thadianoviča Herkaloviča v St. Peterburg z nalogo, naj nujno ponovi že od mene predstavljene prošnje. Čez šest mesecev se je povrnil brez vsakega uspeha. Zdaj prihajam pa sam, da ponovim še četrtič, in žalibog tudi zadnjič, drznem se reči, svojo najponižnejšo prošnjo, kajti ako se spet vrnem brez pomoči domov, bom neposredno po svoji vrnitvi prisiljen prodati svojo tiskarno in oba svoja lista, ki sta delovala doslej z vso vnemo za ruske koristi. Ker se vsled pri nas vladajočega obuboževalnega sistema vsa denarna sredstva nahajajo v rokah sovražnikov slovanstva, ne bo moja krivda, ako bodo ravno ista glasila, ki so doslej več let v duhu splošne slovanske koristi razširjevala vse, kar bi moglo vzbujati pri ilirskih Slovanih ljubezen, spoštovanje in občudovanje Rusije in najvzvišenejšega vseh vladarjev, — čez nekaj tednov že zlorabljen od pro-

fanih rok, deloma v duhu sovražnega zapada, deloma v duhu Madžarov, ki tako sovražijo Rusijo, kot temelj vsega slovanstva, razširjevala najškodljivejše ideje zoper vse, kar nosi rusko ime. Slovanske ustanovitve, katere sem ustvaril sam s svojo največjo požrtvovalnostjo ter jih doslej vzdrževal, zahtevajo pa tudi pri mojem stališču, na katerem se ne smem na nikak način nikdar osramotiti, da moralno trdno stojim. Ali pa more moralna smrt moža, ki si je s privatnega stališča znal ustvariti javen, in sicer v ilirsko-slovanskih deželah priznano najbolj vpliven delokrog in ki se je posvetil mnogo let z vso požrtvovalnostjo slovanskemu delu, Slovanom sploh in Rusiji posebno biti ravnodušna, se presodi lahko, ako vrže pogled na mogoče prihodnje dogodke, ko bo pri svojem velikem delokrogu lahko izkazal še velike usluge.

Za moj značaj govori mnogoletna doslednost mojega delovanja in moji znatni uspehi, pri čemer je treba zlasti poudariti simpatijo do slovanske besede in do slovanske cerkve, katero sem srečno širil med mlado katoliško duhovščino in med učečo se ilirsko mladino sploh. Dalje jamči za mojo zanesljivost odločnost korakov, katere sem doslej storil v zadevi potrebne pomoči. Imel sem svobodno izbiro, da bi vzel potrebna sredstva lahko odtam, kjer so mi jih sovražniki Slovanov sami ponujali in bi jih ne bilo treba šele iskati potom prošenj z dolgimi potovanji in poštam odtam, kjer edino jih po svojem prepričanju lahko vzamem z mirno vestjo za slovansko stvar in z resnično hvaležnostjo. Dalje jamčita za mojo zanesljivost dva cesarska ruska državna uradnika pismeno, namreč državni svetnik Nikolaj Ivanovič Pavliščev in sodni svetnik Aleksander Maciejevski v Varšavi, oba znana kot zaslužna slovanska učenjaka in pisatelja, slednjič med drugimi zaslužnimi možmi tudi od Rusije že podpirani Šafarik v Pragi.¹

Toda tudi sedaj ni imel Gaj uspeha pri Beckendorfu. Njegova vsiljivost, visoka vsota, katero je zahteval, drznost, s katero je govoril o svojih političnih namenih, je naredila na načelnika ruske policije slab vtis. Knezu Paskeviču je pisal Beckendorf o Gaju: „Dasiravno je naglašal v Varšavi in v Peterburgu svojo in svojih privržencev, ilirskih Slovanov, predanost ruskemu prestolu, katero je obetal širiti z literarnimi izdajami, vendar se mi je zdelo nemogoče stopiti ž njim v kakršnokoli zvezo in radi tega sem odklonil njegove predloge.“

Vendar je pa dal grof Beckendorf Gaju priporočilo na naučnega ministra S. S. Uvarova, ki se je bolj zavzel za njegove ideje. Uvarov je pisal o

Gaju: „Doktor Ljudevit Gaj, urednik in izdajatelj slovansko-ilirskih listov „National-Blätter“ (!) in lastnik slovanske narodne tiskarne v Agramu (!), se je odločil delovati proti vedno bolj se razširjajočim protislovanskim in zlasti madžarskim elementom. Raditega je začel, ne glede na silne težave, izdajati leta 1835. politične in slovstvene liste v rodnom jeziku, a leta 1836. je razširil krog svojega delovanja na vse ilirske dežele. Izpodbujen od Šafarika in Hanke in čislan od duhovništva, a zlasti od mladine, je ustanovil z vsemi mogočimi žrtvami tiskarno in za izobrazbo mladih slavjanistov zasebno knjižnico. Iskreno želeč, da bi bolj razširil delokrog, razširiti tiskarno in jo obogatiti z rusko-slovanskimi črkami za izdajanje že navedenih listov, kakor tudi kolikor mogoče obširnega slovarja in že gotovih rokopisov starih ilirskih klasikov, katerih izdajanje bi prineslo neizmerno veliko korist slovenskemu slovstvu, — je on ne glede na to, brez vseh sredstev.“

Uvarov je vpeljal Gaja v rusko akademijo, kjer je v seji dne 25. julija predsednik Šiškov, najbrže na iniciativo ministra Uvarova, stavil predlog, naj da akademija Gaju 5000 rubljev, kar je bilo sprejeto v drugi seji, teden pozneje. Toda Gaju je bilo to premalo in odšel je iz Peterburga v Moskvo, kjer je imel priporočilo na Pogodina od Maciejevskega, v katerem ga Maciejevski na vso moč priporoča.

V Moskvi so ga Pogodin in njegov krog prijazno sprejeli, in tu je ostal Gaj nekaj časa ter je razvijal svoje nazore o Jugoslovanih v narodnem in v političnem oziru. Za nas je zanimiv njegov spis: „*Secreta arcana*“, v katerem je predložil Rusom svoje načrte. Glasi se takole:

Secreta arcana.

Ko so se v novejšem času ilirske med Donavo in Jadranskim morjem prebivajoče Slovane razdirajoči elementi tako pomnožili, da sta slovansko-ilirski, z Ogrsko združeni kraljestvi Hrvaška in Slavonija bili že na tem, da izgubita popolnoma svojo podedovano narodnost, dvignil se je, zaničujoč vse nevarnosti in ovire, dr. Ljudevit Štefan Gaj, da postavi slovanski narodni jez zoper silni pritisk tujih vplivov in vzbudi svoje rojake iz sramotne zaspanosti k obrambi njihove narodnosti. Čudoviti, nagli uspeh njegovih prizadevanj kaže, da je bil v resnici poklican, da združi avstrijske Slovane vseh dežel k skupnemu narodnemu delu in položi tako temelj nove dobe.

Njegovo literarno-narodno delovanje je že Šafarik v listu „*Ost und West*“ št. 17, l. 1838., v precej obširnem sestavku ocenil; ostane samo še, da pove nekaj o glavnem namenu in o notranjih razmerah

¹ Kulakovski: Ilirizem, Varšava 1894. Str. 084—086.

svojega delovanja, kar na nikak način ne more bit objavljeno. Vsled mojih ustnih zgodovinskih pojasnjevanj je prišla že večina rimsko-katoliških narodnjakov v Iliriji, zlasti pa številno mlado duhovništvo v semeniščih do prepričanja, da je treba vzhodno neodvisno cerkev smatrati za pravo slovansko cerkev, od katere se je nekoč odbijala večina Ilirov, deloma zapeljana od dednih sovražnikov slovanske vzajemnosti, deloma pa od njih prisiljena, in da se morejo samo po njej vsa nasprotja poravnati in duhovi zediniti v ilirskih deželah. Ker se mora vsled takih, s previdnostjo in energijo razširjevanih naukov papismus očitno umikati čistemu slovanskemu narodnjaštvu, obračajo se tudi v verskem oziru vsi pogledi narodnjakov proti oni strani slovanstva, kjer se je slovansko-narodno krščanstvo ohranilo še nepokvarjeno. S tem preobratom in izpremembo tamošnjih nazorov je, kakor vse drugo, kar nosi na sebi znake slovanskega narodnjaštva, prišel zlasti tudi slovanskoruski alfabet pri narodnjakih v rabo. Medtem ko so pred nastopom dr. Ljudevita Gaja v rimsko-katoliških semeniščih cirilski alfabet proglašali za krivoverski, se ga sedaj uče in ga ljubijo, kot paladij čiste narodnosti. S tem, da je združil različne pokrajinske pisave v enem organskem pravopisju in da je vpeljal skupni pismeni jezik, in sicer onega, katerega se poslužujejo predvsem grškoverujoči in z ruskimi črkami pišoči Ilirci, je naredil svoji latinski polovici Ilirov učenje slovanskega alfabeta za neobhodno potrebno, vsled česar mora njegovo novo pravopisje latinskim Ilrom služiti takorekoč za most od latinizma do čistega slavizma. S tem, da je na neovrgljivih načelih preosnoval narodno mišljenje, si je pridobil vsa srca, in treba je priznati, Gaj je tekom stoletij prvi človek, kateremu zaupajo brezpogojno vsi Iliri obeh cerkvâ, eni, ker izprevidijo, da jih vodi po pravi poti, drugi pa, ker vodi k njim njihove brate, vsi pa, ker se prizadeva medsebojno sovraštvo izpremeniti v medsebojno ljubezen.

Da bi mogel v svojem zelo razleglem delokrogu nastopati z dostojanstvom in avtoriteto, primerno svojemu stališču, se je moral omejiti izključno le na svoja sredstva, vsled česar je njegovo premoženje tako trpelo, da se je začel bati za daljši obstanek svojih podjetij. Katere korake je že storil, da bi dobil podporo, je razvidno iz kopije note, katero je izročil meseca julija l. 1840. grofu Beckendorfu, ki je tu priložena. Ker so bili pa vsi koraki brezuspešni, se obrača na slovansko-ruske patriote ter pričakuje od njih one pomoči, katere sme pričakovati potreben brat od svojega bolje blagoslovljenega brata.¹

Mnogo je Gaj očitno pretiraval v teh dokumentih, mnogo moremo oprostiti le z ozirom na denarno zadrego, v kateri se je nahajal. Vendar je mnogo, mnogo še v njih, kar je pri najboljši volji težko oprostiti ali razložiti na dobro stran. Predvsem nam ti dokumenti — pisani izvirno v nemškem jeziku — razderejo vse iluzije v politične in diplomatične zmožnosti Gaja in roditelj ilirskega gibanja se nam kaže v silno naivni luči. Njegova drznost pa in vsiljivost nas dirne neprijetno. Pomisliti moramo da je ob istem času bil najbolje zapisan pri avstrijski vladi in da je v presledku med prvim in drugim ruskim potovanjem dobil od avstrijske vlade zlat prstan z briljanti v zahvalo za njegove zasluge. Ali ni avstrijska vlada nič izvedela o teh Gajevih potovanjih? Ali ni morda ravno vsledtega malo pozneje prepovedala celo ime „ilirsko“? Ali ni verjetno, da je Gaj, ki je tako vsiljivo prosil denarja od ruske policije, imel tudi z avstrijsko policijo zvez in iskal od nje denarnih pomoči? Saj je bil vendar ponosen na svoje dobro ime pri avstrijski vladi in je zatrjeval, da dela za Avstrijo! Kako da se obrača Gaj s tako samozavestjo na načelnika ruske tajne policije, ako ni imel poprej še nikdar nobenih zakulisnih zvez z nobeno policijo?

Take in podobne misli se vsiljujejo čitatelju, ko bere te dokumente. Toda mi se moramo vzdržati vsake odločilne sodbe, ker je še premalo virov za kritično presojo ilirizma in njegovega voditelja objavljenih. Bog daj, da bi se posrečilo vsaj deloma rešiti tudi osebnost Gajevo in ublažiti sodbo, ki se vsiljuje iz njegovega razmerja do Miloša in Beckendorfa! Toda resnica naj se izve. Resnica nam ne more nikdar škodovati, ampak obratno: „veritas liberabit nos“.

Na podlagi teh Gajevih podatkov je pričel Pogodin zbirko za Gaja, ki je vrgla, kakor omeni Pogodin v nekem svojem govoru, 17.500 rubljev. Homjakov pravi pa, da se je zbralo 20.000 rubljev. V Moskvi je bil takrat krog slovanofilov, h kateremu so pripadali možje, kot Pogodin, Homjakov, Aksakov, K. Samarin itd. Oni so Gaja sprejeli z navdušenjem, ga vodili okrog, vabili na obede ter bili res prepričani, da bo Gaj z njihovo denarno pomočjo v kratkem vse južne Slovane združil v pravoslavju in v cirilski pisavi. Njihovo slavofilstvo je gorelo namreč najbolj za to dvoje.

Iz Moskve se je Gaj še enkrat vrnil v Peterburg, a je prosil zopet brez uspeha. Ruska policija je mislila bolj trezno ter mu je namignila, da „delo počenja nepremišljeno“. Iz Peterburga je šel v Hamburg in odtod v Prago in v Zagreb. Iz Hamburga je pisal v Moskvo Pogodinu, da je dobil samo „polovico najpotrebnejšega“.

¹ Kulakovski, Ilirizem, str. 083—084.

Kulakovski izgovarja Gaja, da je bilo njegovo početje v takratnih razmerah popolnoma naravno in razumljivo in da so tudi drugi slovanski učenjaki za svoja dela dobivali denarno pomoč iz Rusije. Kopitar n. pr. je dobil za svoj „Glagolita Clozianus“ zlato medaljo, Karadžić je dobival na leto 100 zlatnikov in še posebej znatne vsote, da je mogel izdati svoj slovar in srbske narodne pesmi, srbski publicist Pavlovič je dobil tudi zlato medaljo od akademije v priznanje za svoje časnikarsko delovanje, celo Hanka in Šafarik sta prejela po 5000 rubljev, da sta mogla dovršiti svoja dela.

Toda je neka razlika.

Kopitar n. pr. ni nikdar prosil za svetinjo, pri Gaju je pa njegova vsiljiva prošnja, kar dirne neprijetno. Dalje se ti učenjaki niso obračali na tajno policijo, ampak na znanostno akademijo, bili so slovstveniki, Gaj pa predvsem politik, tudi niso pisali takih spomenic kot Gaj, niso ob istem času bili v tako tesni politični zvezi z avstrijsko vlado in slednjič je bila tudi velika razlika v vsotah. Te okoliščine so, ki predstavljajo Gaja v drugačni luči.

Gotovo je imel Gaj mnogo zmožnosti in prirodnih darov, imel je pa tudi nekaj v svojem značaju, kar je odbijalo od njega celo njegove najožje somišljenike in kar je bilo povod, da je slednjič živel popolnoma pozabljen in zapuščen še dolgo vrsto let, da so se vsi odmaknili od njega in da njegovo delo ni imelo toliko uspehov, kot bi jih sicer imelo.

Ruski slavist Sreznjevski, ki je bil drugače velik simpatik njegovega delovanja, ga opisuje kot človeka, ki se ni odlikoval s politično daljnovidnostjo, pri tem pa trpel na malenkostnem samoljubju. V nekem pismu Stankotu Vrazu pa pravi: „Bog ga je naredil dobrega, a razmere so ga pokvarile.“ Vraz se večkrat pritožuje na intrige Gaja, ki ga je izkušal ovirati, kolikor ga je mogel pri njegovem književnem delo-

vanju in je bil pripravljen zatreti vsako, še tako dobro stvar, ako ni izšla od njega.

Vsak človek ima svoje napake in gotovo so jih imeli tudi naši narodni preporoditelji. Kadar opisujemo javno delovanje kakega moža, pridejo njegove zasebne napake samo toliko v poštev, v kolikor so vplivale na njegovo delovanje. Tudi nam se ne gre za privatno osebnost Gaja, ampak samo zato, kaj in kdo je on bil v javnosti, kaj je hotel in kaj je storil. Vpeljal je novo pravopisje in štokavsko narečje v hrvaško književnost, glasil je edinstvo Jugoslovanov, s svojo plamenečo besedo budil hrvaško mladino ter tako pripravljaj pot hrvaškemu preporodu. Dasiravno bi se vse to najbrže v ne veliko različni smeri izvršilo tudi brez njega, vendar moramo priznati njegov veliki vpliv. Ta zasluga mu ostane v kljub vsem temnim potezam o njegovem značaju. Jugoslovanska ideja, katero je glasil Ljudevit Gaj, ni izmrla in stopa vedno silneje na dan in dobiva vedno določnejše obrise. Slavje Ljudevita Gaja pomeni slavje jugoslovanske ideje in pod tem geslom se vsi Slovenci pridružujemo slavju njegove stoletnice.

* * *

Razume se, da je ta črtica o Ljudevitu Gaju samo priložnostni spis, ki nima nobenih pretensij na znanstveno originalnost. Po že več ali manj znanih virih sem hotel rojakom pokazati postavo Ljudevita Gaja. Za več nisem imel niti priložnosti, niti niso strani poljudnega mesečnika kot je Dom in Svet, za strogo znanstvene preiskave primeren prostor. Najboljše delo o tem predmetu je še vedno Kulakovskega „Ilirizem“. Šurmina „Hrvatski preporod“ je slabše delo in v glavnem posneto po Kulakovskem. Znanstvene monografije o Gaju še pričakujemo. M. Zdziechovskega „Odrodzenie Chorvacji“ je bolj poetično delo in predstavlja gibanje le v odlomkih.

Dalja — sreča.

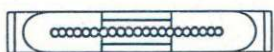
Zložil Anton Medved.

O dalja sinja, nedogledna,
kraljestvo tvoje kje meji?
Po tebi duša radovedna
iz temne sobe hrepeni.

Pa naj bi z naglico goloba
veslal svoj živi dan naprej,
nikdar bi ne prišel do roba,
nikjer do stanovitnih mej.

Razmikalo bi se obzorje,
kot bi bežalo pred menoj,
in hrepenenje vedno gorje
grenilo bi počitek moj.

O dalja, verna si podoba
nedosegljive sreče ti,
jaz — obstreljenega goloba,
ki nem na skali krvavi.

Na slovanski zemlji.

Skice s pota. — Spisal dr. Leopold Lénard.

(Konec.)

VI. Poljske stolice.

V letošnjih člankih „Dom in Sveta“, „Na slovanski zemlji“, sem govoril večinoma o Poljski in o Poljakih. Zaključujem za letos s tem, da podam karakteristiko poljskih stolic.

Zibelka poljskega kraljestva je stala ob Gopeljskem jezeru in prva poljska stolica je bila mesto Krušvica. Tu mimo je peljala velika trgovinska pot od juga proti Severnemu morju in ob tej progi so se pričela združevati slovanska plemena Poljancev ali Lehov in njihovi prvi knezi so stolovali v Krušvici.

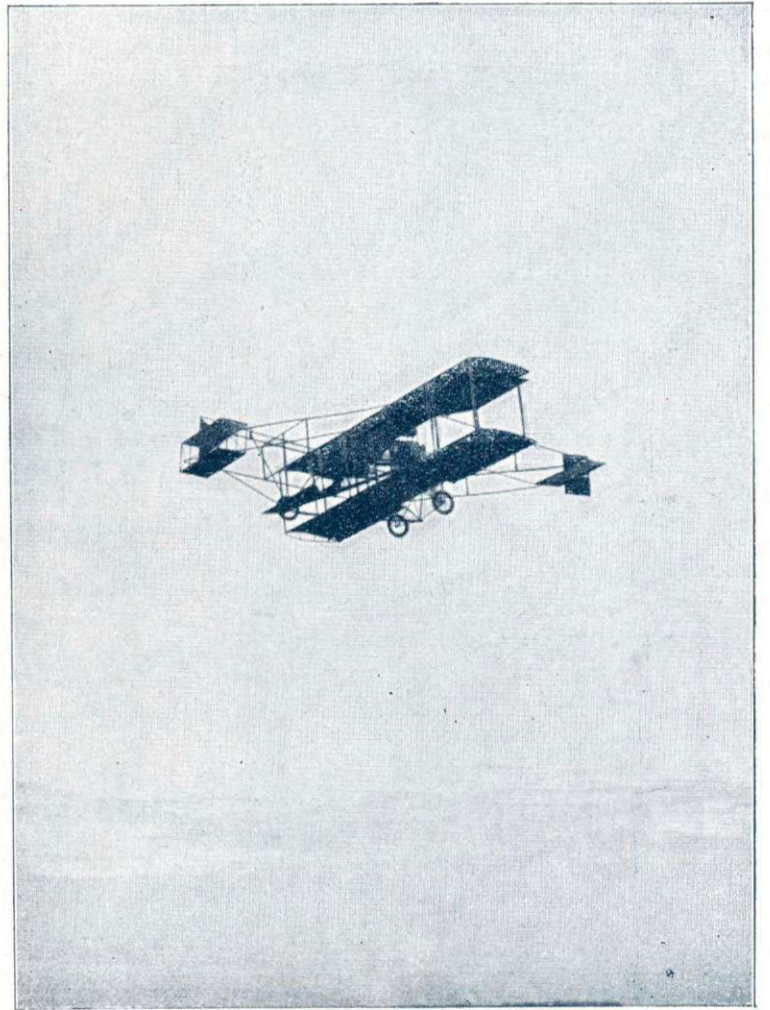
Kmalu se je pa prenesla prestolnica v mesto Gnezno, katero ime prihaja morda od Knežno, to je knezovo mesto. Tu najdemo prve poljske vladarje iz rodu Piastov, tu je stoloval ustanovitelj poljskega kraljestva, silni in blagi Boleslav Hrabri, in njegovi nasledniki. Iz Gnezna so prenesli potem poljski kralji svojo prestolnico v ne zelo oddaljeni Poznanj in odslej je bilo to mesto nekaj pokolenj glavno mesto poljskega kraljestva, za vedno je pa ostalo glavno mesto onega dela Poljske, ki se še do dandanes imenuje „Velikopoljska“, ker je bil temelj in začetek poljskega kraljestva.

Sedaj je Krušvica pozabljena, Gnezen je brez-pomembno pokrajinsko mesto, Poznanj je pa glavno mesto onega dela Poljske, ki se nahaja pod Prusi, in glavno mesto poznanjske nemške provincije. Ljudstvo je še nekoliko čez polovico poljsko, toda župan in predstaviteljstvo je nemško in vsa uprava je nemška. Poljaki pripadajo večinoma nižjim delavskim in obrtnim slojem. Trdi boj za vsakdanji kruh in za najponižnejše narodne pravice izčrpuje tako vse njihove sile, da ne morejo razvijati svojega narodnega duha in narodne kulture in se ne morejo posvečati mirnemu kulturnemu delu. Na polju znanosti in umetnosti delajo poznanjski Poljaki malo, tem več se pa trudijo za gospodarsko blagostanje, ljudsko združništvo in izobrazbo. Poznanj ima splošni značaj srednjeevropskih nemških mest.

Morda ob istem času, kot v Velikopoljski okrog Krušvice in Poznanja, so se pričele skupljati poljske zemlje na jugu okrog središča Krakova z gradom Vavelom na skali v svoji sredini. Morda je bil Krakov tedaj obmejen grad velike Svetopolkove države, morda je bila trdnjava nad Vislo,

ki je čuvala to važno trgovinsko cesto. Polagoma so pa gospodarji na Vavelu zbrali pod svojo oblast mnogo sosednjih pokrajin in ustanovili državo, ki se je v razloček od velike poljske države na severu, imenovala Malopoljska.

Ustanovitev Krakova je zavita v megle bajk. Pravljica pripoveduje o zmaju Vavelu, ki je prebival v pečeri skale, na kateri stoji zdaj grad Vavel, uni-

CURTISSOV AEROPLAN

čeval kmetom polje in kradel pastirjem živino. Prišel pa je odnekod mož Krak, ubil Vavela in sezidal na istem prostoru mesto Krakov, to je „Krakovo mesto“, s trdnjavo Vavel. Za njim je vladala njegova hči Vanda, ki se je rajša sama utopila v Visli, kakor da bi vzela za moža nekega nemškega viteza, ki ji je drugače grozil z vojno. Gomili Kraka in in Vande se kažeta še dandanes ob bregu Visle.

Pozneje sta se združili Malopoljska in Velikopoljska v eno poljsko državo pod kralji Piasti in še pozneje se je tudi stolica poljskih

vladarjev iz Poznanja prenesla v Krakov. Trajno so si pa Krakov izbrali za svojo prestolnico šele kralji iz rodu Jagelonov.

Krakov se nahaja pod avstrijsko vlado in je glavno mesto vzhodne Galicije. Ravnokar je bil potrjen sklep, da se priklopijo Krakovu še neke sosednje občine in da se tako ustvari „Veliki Krakov“, ki bo štel nad 100.000 prebivalcev.

Krakov ima čisto poseben značaj. Najbolje bi ga opisal, ako bi ga imenoval „slovanski Rim“. Mnogo samostanov in starodavnih cerkvâ — skoraj v vsaki ulici ena — mu nadevajo neki mistično-verski značaj. Razne vrste šol in posvetnih zavodov — vseučilišče, akademija znanosti, akademija lepih umetnosti, mnogo moških gimnazijev, cela vrsta ženskih licejev, trije ženski gimnaziji in mnogo drugih šol — povzročajo, da je Krakov središče in ognjišče poljske znanosti in umetnosti. Iz Krakova izhajajo in v Krakovu se porajajo vsa duševna gibanja in razne struje na poljih znanosti in umetnosti. Od tu se širijo potem valovi v vedno bolj širokih krogih po vseh prostorih nekdanje zgodovinske Poljske.

Nazunaj izgleda Krakov mrtvo, zaspano mesto. Veliki boji raznih struj se bojujejo v tesnih krogih, v zaprtih ali samo pol javnih prostorih. Zato je pa tem več življenja pod to nazunaj hladno in mrtvo površnostjo.

Drugo, kar daje Krakovu poseben in tipičen značaj, so njegove tradicije. Brez dvoma nima nobeno slovansko mesto toliko in tako živih slovanskih tradicij kakor Krakov. Tu leže v ogromnih sarkofagih davni kralji poljski, tu je njihov stolni grad Vavel z daleč se bleščečim belim orlom na pročelju, tu so skoraj na vsakem koraku ostanki poljske preteklosti in njene slave.

Sedanje glavno mesto Galicije je Levov v vzhodnem delu dežele. Morda je avstrijska vlada, ko je zasedla Galicijo, nalašč izbrala za glavno mesto Levov namesto Krakova, ker ni marala oživljati poljskih tradicij, zvezanih s Krakovom.

Levov leži že na rusinskem ozemlju, v nekdanji ruski kneževini Halič. Ustanovil ga je slavni hališki knez Danilo in ga tako imenoval na čast svojemu sinu Levu. Prebivalstvo okrog Levova je sedaj večinoma rusinsko, mesto pa po veliki večini poljsko, močno pa tudi židovsko, Rusini so zastopani v mestu primeroma neznatno. Levov nima nič one častitljivosti in starodavnosti, ki se razodeva v Krakovu. Mesto je novo, moderno, ima nekaj lepih ulic in vrtov, a tudi silno zanemarjena judovska zakotja. Levov je avstrijsko birokratično mesto. Tu se nahajajo osrednji uradi, deželni zbor itd. Na polju znanosti in umetnosti se odziva Levov veliko manj

od Krakova, zato je pa tu središče političnega življenja in političnih bojev. Tu ima svoje središče najbolj konservativna poljska stranka, takozvano „podoljsko plemstvo“, iz Levova je izšla najbolj šovinistična poljska stranka, takoimenovani narodni demokrati. Tu je bojno torišče med Poljaki in Rusini in Rusinov medsabom.

V Levovu imajo tudi največje poljske plemeni-taške rodbine svoje palače, kamor prihajajo včasih s svojih obširnih posestev v vzhodni Galiciji.

Skratka, Levov je mesto birokracije in aristokracije, torišče političnih bojev in narodnih antagonizmov.

Ko se je Poljska združila z Litvo in so se poljski državi priklopile tudi obširne ruske dežele — beloruske in maloruske — se je tudi stolica kraljestva prestavila ob Visli dalje proti severu v staro trdnjavo plockih knezov, Varšavo. Prostrane ravnine na vzhodu ob Velikopoljski in na severovzhodu od Malopoljske so tvorile nekdanj tretji del poljske države, takozvano Mazovje. Mazovski knezi so bili podložni poljskemu kralju. Njihova stolica je bila Plock ob Visli, od Varšave še dalje proti severu. Plock je sedaj glavno mesto ruske gubernije istega imena. Tudi začetek Varšave je zavrt v megle preteklosti in obdan od bajk. Najbrže je bila to prvotno trdnjava plockih knezov, ki je imela varovati vodno trgovinsko pot po Visli. Pozneje so jo poljski kralji izbrali za svojo prestolnico, ker je bila bolj v središču kraljestva. Prebivalci Mazovja, Mazuri, so najpodjetnejše in najpraktičnejše poljsko pleme. Sedaj je Varšava glavno mesto onega dela poljskega kraljestva, katerega so podse spravili Rusi, in sedež ruskega generalnega gubernatorja. Varšava je bila stolica Poljske za časa njenega upadka in pozneje središče in ognjišče poljskih vstaj in revolucij do najnovejšega časa. Nešteto krat se je prelivala kri po njenih ulicah in je bila obdana od sovražnih vojsk. Varšava je slovanski Pariz.

Varšava je veliko evropsko mesto, šteje čez 800.000 prebivalcev, med njimi nad tretjino Judov. Ima krasne ulice z velikimi palačami, a tudi silno zanemarjene in umazane judovske oddelke in delavska predmestja. Glavno mesto, kjer se nahajajo najlepša poslopja in ulice, je v središču med Marsalkovsko cesto na eni strani in vzporedno ž njo idočo cesto „Krakovsko predmestje“ in njenim podaljškom „Novi svet“ na drugi, kateri vežeta ulici Mokotovska in Miodova. V tem četverokotu se razvija vse varšavsko življenje. Ogromno delavsko predmestje je „Praga“, katero veže z Varšavo ogromen most čez Vislo, na drugi strani pa „Vola“, zapuščen in razvpit kraj, koder se potikajo „noževniki“ in razni drugi temni subjekti.

Varšava ima mnogo spominkov nekdanje slave, kraljevi grad, cerkve, „staro mesto“ z zanimivimi hišami itd. Vkljub temu je čisto moderno prometno mesto, središče mnogih železnic in trgovskega prometa med Azijo in Evropo. Varšava je most, ki veže dva dela sveta, skozi njo pelje cesta, ki družni vzhod z zahodom. Vsled te ugodne lege ima prihodnost, kot veliko trgovsko središče. Kakor je bila dolgo vrsto let središče srditega narodnega boja med Rusi in Poljaki, tako je postala v najnovšem času središče groznih in krvavih socialnih bojov med

kapitalom in proletariatom. Često se je že po njenih ulicah razlegala narodna revolucionjska himna:

„Marš, marš, Varšava,
v bitev krvavo,
sveto in pravično!“

Od nekaj let sem se pa meša s to pesmijo tudi himna socialnih revolucionarjev:

„Rdeča zastava plapola nad troni,
na njej je delavčeva kri,
a pride enkrat dan plačila,
sodniki vaši bomo mi!“

Književnost.

Slovenska.

J. M.: **Morski razbojnik**. Spisal kapitan Frederick Maryat. Iz angleščine prevel J. M. V Ljubljani, 1910. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Str. 244, cena vez. K 3'70, broš. K 2'50.

Mali lord. (Lord Fauntleroy.) Roman, angleški spisal F. H. Burnett. V Ljubljani, 1909. Založila Narodna založba. Zbirka znamenitih povesti, IV. Str. 175, cena vez. K 2'60, broš. K 1'60.

Blagor na vrtu cvetočih breskev. Mavrični ptič. Češki spisal Julius Zeyer. V Gorici, 1909. Tiskala in založila Goriška tiskarna Andr. Gabršček. Salonska knjižnica, X. Str. 223, cena broš. K 1'40.

Vladimir Levstik: **Rdeči smeh**. Odlomki najdenega rokopisa. Ruski spisal Leonid Andrejev. Preložil Vl. L. V Ljubljani, 1909. Zbirka zanimivih povesti, III. Str. 119, cena broš. K 1'40.

Kako pišejo žensko. Francoski spisal Marcel Prevost. V Gorici, 1909. Tiskala in založila Goriška tiskarna A. Gabršček. Salonska knjižnica, XI. Str. 248, cena vez. K 4.

Fr. Remec: **Zadnji rodovine Benalja**. Zgodovinska povest. V Ljubljani, 1909. Narodna tiskarna. Str. 210, cena broš. K 1'50.

M. A. Trnovca prehlad: **Gražina**, historična pesem Adama N. Mickiewicza.

Cigani, pripovedna pesem Aleksandra S. Puškina. V Gorici, 1909. Tisk in naklada Goriške tiskarne A. Gabrščkove. Str. 92, cena 80 vin.

Vodopivec Dragotin: **Igre za samoženske in samomoške vloge**. V Gorici, 1909. Založila Narodna tiskarna. Str. 170, cena broš. K 1'40.

Štoka Jak.: **Moč uniforme**, burka s petjem v treh dejanjih. Uglasbil H. O. Vogrič. V Trstu. Izdal in založil Jak. Štoka. Tiskala tiskarna Edinost.

Ker smo v tej številki v veliki zadregi s prostorom, prinesemo ocene nekaterih zgoraj navedenih knjig ob najbližji priliki. Prejeli smo tudi mnogo koledarjev raznih društev in posameznikov. Nekateri izmed njih imajo važne in zanimive članke. Važnejše ocenimo pozneje.

09630

Hrvaška.

„**Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za god. 1908.**“ 23. svezak. 8°. str. 296.

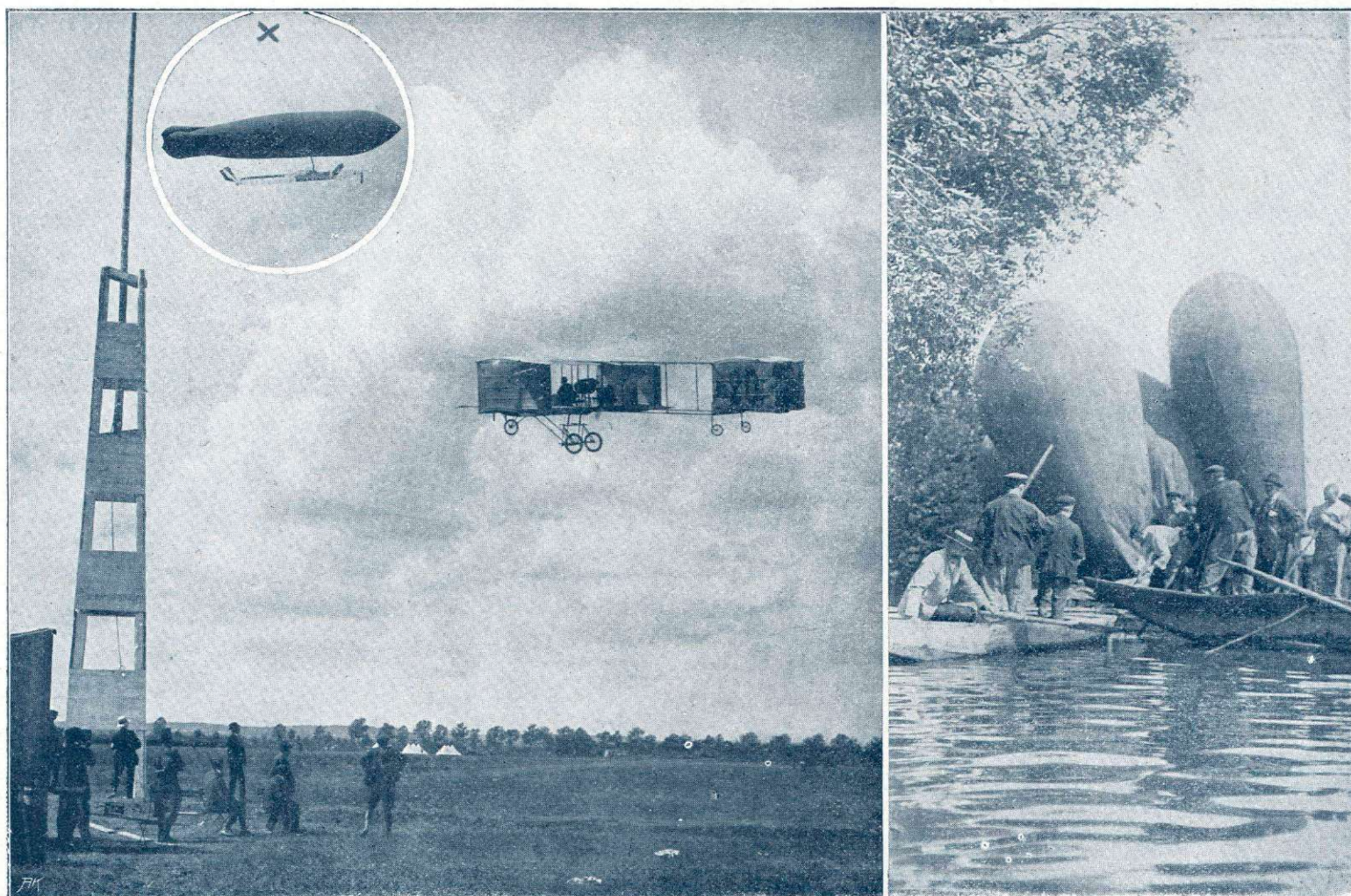
— Kakor vsako leto, je izdala Jugoslavenska akademija tudi letos svoj letopis, v katerem je opisano njeno delovanje v preteklem letu. Prvih 79 strani tega letopisa obsega društvena poročila. Mesto akademičnega pokrovitelja po smrti velikega škofa in utemeljitelja akademije J. J. Strossmayerja še ni popolneno, a predsednik akademije je Tade Smičiklas. Častnih članov ima akademija pet, pravih 21, a dopisujočih 52, med katerimi so trije Slovenci: dr. Matija Murko, Maks Pleteršnik in Ferdinand Seidl. Slovesna seja akademije bila je dne 20. marca 1909. Predsednik se je v svojem govoru spomnil dr. Ljudevita Gaja in njegovih zaslug, tajnik, sedaj že pokojni dr. Fr. Urbanič, je poročal o gospodarskih prilikah v l. 1908., a tajnik dr. A. Musić o književnem delovanju. Med knjigami za leto 1909. omenjam: „Pisma, pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sestavci (1828—1850)“, katera je zbral dr. Velimir Deželić, drugi zvezek: „Prinosa za hrvatski pravno-povjestni rječnik“ od V. Mažuranića in „Monumenta historiam Uscocorum illustrantia“, katera je nabral v rimskih arhivih dr. Karlo Horvat. Akademijski zakladi štejejo koncem l. 1909. 750.176 K 71 v, a društvene hiše so vredne 847.000 K. Utemeljen je tudi posebni zaklad „za izdavanje znanstvenih djela za opću naobrazbu i to u prvom redu iz humanističkih struka“, morda izda akademija iz dohodkov tega zaklada letos še eno delo.

V drugem delu letopisa so: „Nekrolozi“. Dr. Ivan Strohal je na prvem mestu obširno opisal delovanje in zasluge odličnega učenjaka dr. Baltazara Bogišića, ki je po svojem delu: „Opšti imovinski zakonik za knjaževinu Crnu goru“ (l. 1888.) znan po vsem učenem svetu. Bogišić se je porodil 7. decembra 1834 v Cavtatu v južni Dalmaciji. Po ljudskih šolah je obiskoval privatno šolo nekega mornarskega kapitana in se tudi učil pri domačem župniku Zafronu, ki mu je izdal privatno izpričevalo za prve štiri razrede gimnazije. Oče ni pustil, da bi sin šole nadaljeval, ker ga je želel imeti doma pri gospodar-

stvu. Šele po očetovi smrti kot dvaindvajsetleten mladenič je mogel zopet v šolo in dovršil l. 1859. v Benetkah maturo. Prava in obenem tudi filozofije se je učil na Dunaju, v Berlinu, Monakovem in v Parizu in postal l. 1862. doktor filozofije, a l. 1864. doktor prava. Najprej je prišel po priporočilu Miklošičevem v dvorno knjižnico na Dunaj, kjer je imel priliko proučiti vse, kar je bilo do tedaj o Slovanih pisanega, in kjer se je spoznal tudi z mnogimi odličnimi učenci. L. 1868. je postal šolski svetnik za banatsko sremsko Krajino v Temešvaru, a že prihodnje leto je sprejel nanovo utemeljeno katedro slovanske pravne zgodovine na vseučilišču v Odesi. Na prošnjo kneza Nikola je dobil l. 1872. dopust, da sestavi črnogorski zakonik, živel od tega časa največ v Parizu, a od

znanstvenem svetu veliko zanimanje. Ni moj namen, da navajam razne Bogišičeve razprave, izdane v raznih jezikih o pravniški znanosti, omenjam le še zgodovinsko delo: „Acta coniuurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci de Nadasdy illustrantia, e tabulariis gallicis desumpta“, (1888) in da je zbral mnogo gradiva za osvobojenje Srbov izpod turškega jarma. Z Bogišičem so izgubili južni Slovani učenjaka, ki ga je poznala vsa učena Evropa.

Na drugem mestu je očrtal dr. Fran Vrbanić glasovitega hrvaškega jurista in publicista dr. Marijana Derenčina. Derenčin se je rodil dne 24. septembra 1836 na Reki iz stare istrske rodbine. Vseučilišče je dovršil na Dunaju in postal 1860 doktor

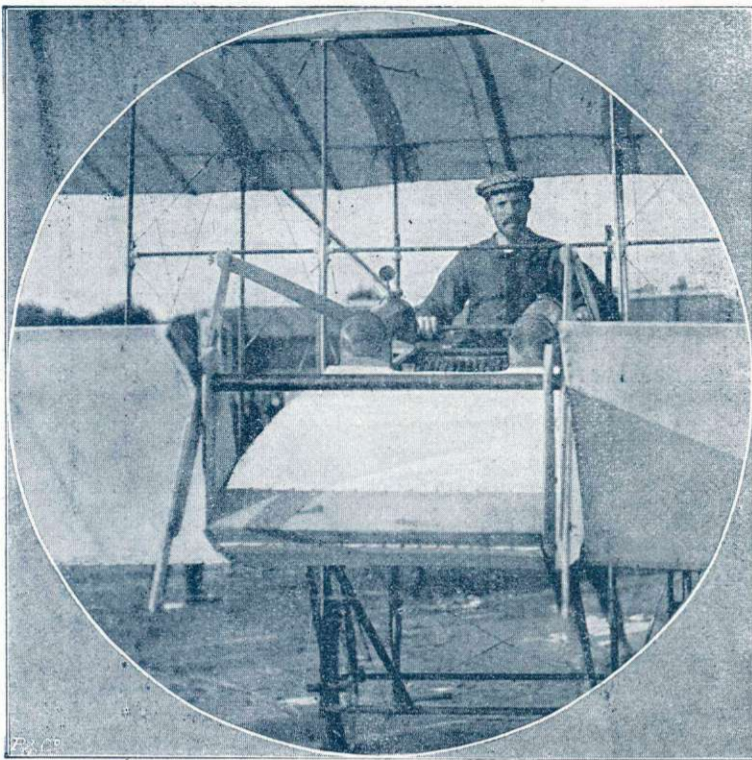

PAULHAN NA SVOJEM „VOISINU“ — X VODILNI ZRAKOPLOV „COLONEL RENARD“ — PONESREČEN

l. 1893.—1899. je bil črnogorski justični minister. Potem se je zopet preselil v Pariz in živel tam, dokler ni l. 1908. zbolel. Umrl je 24. aprila 1908 na Reki na potu v svoj rodni kraj, kamor je šel iskat zdravja. Bogišičevo znanstveno delovanje je zelo mnogostransko. Pisal je v šestih jezikih, bavil se s historijo in etnografijo, a največ s pravom. Posebno se je bavil z onim pravom, ki živi med narodom brez ozira na pisano pravo in s tem začrtal novo pot v pravni znanosti. Že l. 1867. je sestavil: „Naputak za opisivanje pravnijeh običaja, koji živu u narodu“. Na temelju lastnega proučevanja in odgovorov, katere je prejel iz raznih krajev, je izdal l. 1874. v akademiji: „Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena; knjiga prva: gradja u odgovorima iz različnih krajeva slavenskoga juga“ (str. 714), s katerim je vzbudil v

prava. Povrnivši se v domovino, je bil najprej podbeležnik reške županije, l. 1863. javni beležnik mesta Reke, a l. 1873. odvetnik za reško županijo. Že l. 1861. je bil izbran za poslanca in se je kasneje odlikoval kot govornik prve vrste. Od l. 1876.—1883. je bil justični predstojnik hrv. vlade, a potem do svoje smrti 8. februarja 1908 odvetnik v Zagrebu. O njegovem pravniškem znanju izpričujejo mnogi zakoni, ki so postali po njegovi iniciativi, mnoge strokovne razprave, predvsem pa: „Tumač k općemu austrijskomu gradjanskemu zakoniku“, katerega sta izšli žalibog samo dve knjigi (blizu 80 pol — do § 529.). To je bilo prvo veliko znanstveno delo na polju pravne hrvaške književnosti. Kot odvetnik je bil glasovit kriminalist; resnične so Vrbaničeve besede: „Njegove obrane bile su plod znanstvenoga studija, a njegovi obranbeni govori prave znanstvene ras-

prave, što ih je držao stručnjak, koji nije bio samo jurista, nego podjedno filozof, psiholog i socijolog.“ V njegovem političnem delovanju so na prvem mestu njegovi publicistični spisi, njegovi politični, državno-pravni in ekonomski članki, katerih je v teku dvaj-

HENRI FARMAN KRMARI SVOJ AEROPLAN

setih let napisal več sto v „Obzoru“. Derenčin se je zanimal pa tudi za umetnost in za lepo knjigo. Posebno se je zanimal za hrvaško gledališče in njegov razvitek. Prestavil je nekoliko francoskih in italijanskih iger in tudi sam napisal nekoliko komedij, v katerih je z ostro satiro šibal razne napake hrvaškega socialnega in političnega življenja. („Tri braka“, „Primadona“, „Slijepčeva žena“, „Ladanjska opozicija“, „Zadruha Malović“, Ivan ili Jovan“). Bogate svoje umne sile je vestno porabil v prid svoje domovine.

V letopisu poroča nadalje še prof. Ivan Milčetić o svojem dosedanem preiskovanju hrvaške glagolske književnosti. Dobil je dveletni dopust, da o tem predmetu napiše za akademijo delo in v tem svojem članku opisuje, kje je dosedaj preiskoval in kaj je našel. Na prvem mestu omenja pohvalno Ljubljano, kjer ga je iznenadila naša licealna knjižnica, katera hrani dragoceno gradivo iz starejše slovanske književnosti, posebno iz staroslovenske, hrvaško-srbske, ruske in slovenske. Za glagolico je našel obilo gradiva. Hvaležno poudarja zasluge barona Cojza, o katerem pravi, da bi mu morali Slovenci pred to knjižnico postaviti spomenik. Iz Ljubljane je odšel v Prago, kjer ni toliko našel, kolikor je pričakoval, potem na Dunaj, v Oglej, Videm, Benetke, Florenco in Rim. V Italiji je dobil prav malo gradiva, dasi so bili Hrvati z Italijani v živi zvezi. Tudi Istra ga je iznenadila; glagolski rokopisi, katerih je tukaj bilo nekdanj toliko, so izginili, kar se je dalo rešiti, sta rešila Kukuljević in naš Jakob Volčić. Milčetić je potem prepotoval Dalmacijo in nazadnje otok Krk, za katerega je prof. V. Jagić rekel, da je „vagina rerum glagoliticarum“. Naposled se je prof. Milčetić prepričal, da je glagolska književnost najbolj zastopana v arhivu

jugoslavenske akademije, za kar gre največja zasluga pok. Kukuljeviću. Če ne bi bilo njega, bi propadel znaten del tega gradiva. Vsak prijatelj naše stare glagolske književnosti pač želi, naj bi prof. Milčetić svoje delo, katerega se je z veliko ljubeznijo in trdom poprijel, čimpreje srečno dovršil.

Za poročilom o knjižnici sledi v rokopisu še opis slovesnosti devetdesetletnice častnega akademijskega člana, hrvaškega književnega veterana Ivana viteza Trnskoga, ki je bila v akademiji dne 30. aprila 1909 v slovesni dvorani pred izbranim občinstvom. Ko so zastopniki raznih književnih društev pozdravili z lepimi govori slavljenca, je predaval dr. A. Musić: „O zaslugama Iv. Trnskoga za jezik i matriku hrvašku“, a pesnik dr. Franjo Marković: „O pjesničkom radu Iv. Trnskoga“. Obe predavanji sta bili vrlo zanimivi kot priznanje temu veljaku, ki še edini združuje današnjo književnost z lepo ilirsko dobo in ki je ves čas svojega življenja z vsemi silami delal za razvitek hrvaške književnosti.

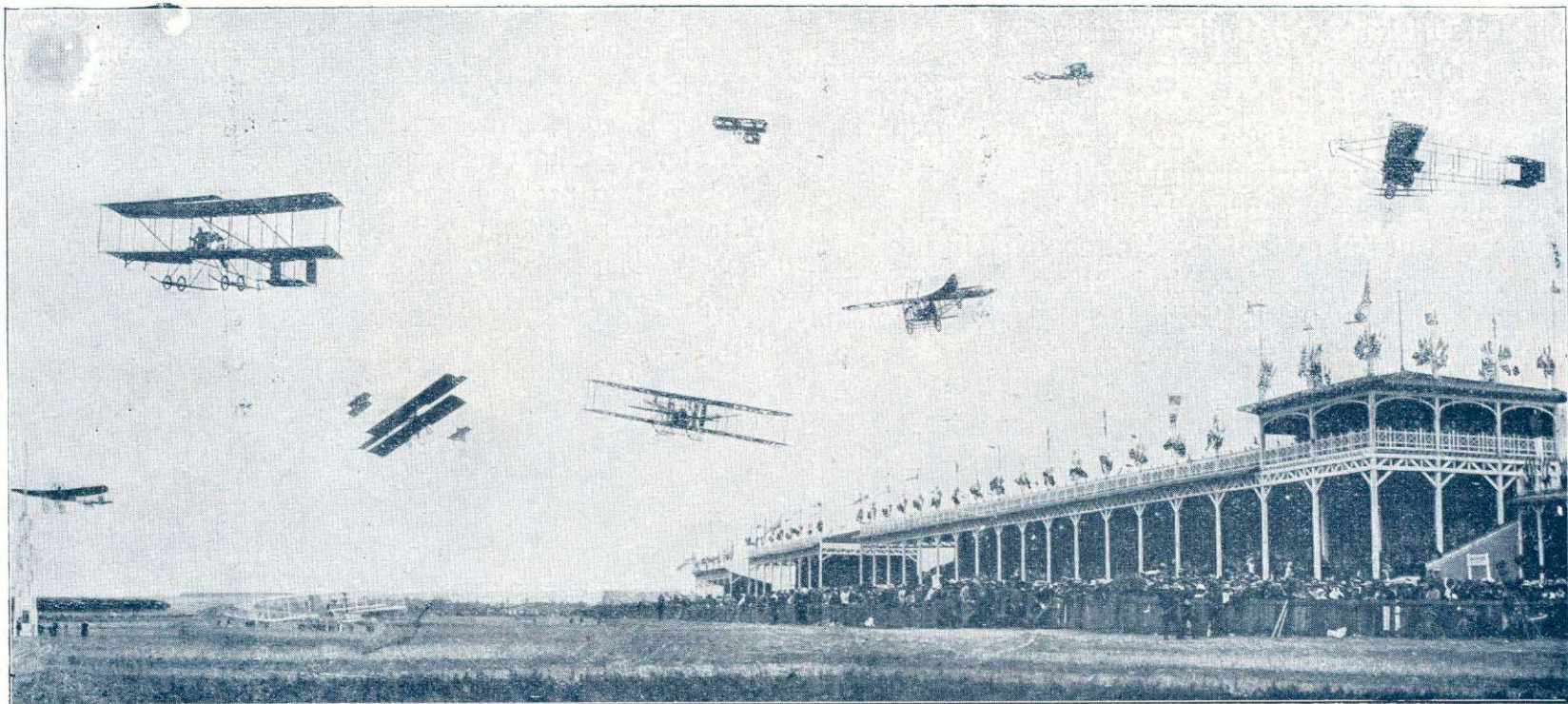
Izpregovoril sem malo obširneje, da opozorim Slovence na Jugoslavensko akademijo, ki je utemeljena tudi za nas in se vendar tako malo zanjo zanimamo. Imamo dobrih moči, ki bi se mogle oglasiti tudi v akademiji, da bo tako uresničena ideja velikega njenega utemeljitelja. Slovenski učenjaki, oglasite se tudi v akademijskih knjigah, vrata so odprta, pristrčno bode sprejeti!

Janko Barlè.

Danica. Koledar i letopis društva svetojeronimskoga za godinu 1910. — 8°, str. 358. Cena 40 vinarjev. Ta najbolje urejevani in najbolj razširjeni hrvaški koledar je tiskan letos v 50.000 iztisih, a druge društvene knjige v 30.000 iztisih. Po koledarskem delu so natisnjeni društveni poverjeniki in novi člani, ki so se zapisali v društvo leta 1908. V članih pokazalo je društvo lep napredek, kakor ni bil še nobenega leta; letnih članov, ki plačajo na leto eno kruno, zapisalo se je 9000, za 2500 več kot l. 1907., a dosmrtnih članov 1094, za 412 več kot prejšnjega leta. Iz društvenega letopisa izvemo, da je bilo v društvu mnogo življenja in da je odbor vestno izvrševal svoje dolžnosti in skrbel, da člani dobe mnogo in zdravega berila, in se trudil, da društvo med Hrvati čim bolj razširi. Društveni zakladi se lepo množe, sedaj je že 17 zakladov, katere so razni domoljubi osnovali za nagrado piscem in pa zato, da se vsako leto v raznih krajih vpiše v društvo nekoliko novih dosmrtnih udov. Ti zakladi štejejo skupaj 43.100 K 59 v, a vse društveno premoženje znaša 307.246 K 4 v.

PAULHAN OB KRMILU SVOJEGA AEROPLANA

ZRAKOPLOVNA TEKMA V REIMSU

V književnem delu koledarja je na prvem mestu lepa pesem društvenega urednika prof. F. Rožiča: „Ilirskoj zvezdi Ljudevitu Gaju“. Isti pisatelj je v članku: „Ljudevit Gaj“ obširno in poljudno opisal življenje in delovanje tega zaslužnega Ilirca. Župnik M. Hok je opisal: „Hrv. hodočašče v Lurd g. 1908“, a učitelj M. Galović svoje vtise iz razstave v Pragi. Opisuje češko varčnost, razboritost in marljivost in opozarja, naj bi v tem Hrvati Čehe posnemali. Letos je minulo sto let, odkar se je porodil prvi društveni predsednik kanonik Tomaž Gajdek. Društveni urednik je posvetil temu vrlemu možu lep sonet in potem še opisal njegovo ljubezen do hrvaškega naroda in pa zasluge, katere si je pridobil za Jeronimsko društvo. Povest: „Braća“ je zajel društveni predsednik P. Leber iz narodnega življenja. Od dveh sinov, katerih oče je padel pod Jelačičem v boju s Turki, postane eden dober in umen kmetovalec, a drugi postane po skrbi Jelačičevi častnik, ki se potem, ko je umirovljen, tudi bavi doma z gospodarstvom. Pripovedovanje je kratko in poljudno in ljubezen do naroda in njegovega gospodarskega napredka preveva ves spis. Pesnik V. Gjurić je tudi letos spesnil za „Danico“ štiri lepe: „Prigorčice“. Poljudni pisatelj župnik I. Šafran uči v članku: „Iz v o r s v e g a d o b r a“ narod, naj ne zapušča ob nedeljah in praznikih sv. maše, — potreben nauk, posebno za nekatere kraje. Dr. R. Horvat je opisal v daljšem članku junaškega hrvaškega bana Jelačiča, a urednik Rožič mu je posvetil lepo pesem: „Mjeden konjik“. Opisana sta tudi dva škofa, senjski, dr. Anton Maurović, in naslovni škof Pavel Gugler, ki je bil velik dobrotnik ne samo jeronimskega, nego sploh vseh hrvaških narodnih in prosvetnih društev. Članek: „Nova i najnovija prometna učila“ je prav umesten, naj tudi prosti narod nekaj izve o biciklih, avtomobilih, parobrodih, podmorskih ladjah, balonih in letočih strojih. Dobri gospodarski članki so: „Pravni savjeti pri trgovini marve“, „Loše i dobro uredjeno gnojište“ i „Vrijednost gnojnice“. Dr. A. Marković poučuje v dveh člankih narod, naj

se ne upira oblastim in naj se varuje pijanstva in pretepa, a članek: „Bosna i Hercegovina“ opisuje zgodovino teh dveh dežel, ki bode narod gotovo izvestno zanimala, posebno ker se je lanskega leta o tem toliko govorilo in pisalo. Iz teh kratkih obrisov lahko vsakdo spozna, da je „Danica“ skrbno in času primerno urejena, pa zato „Danico“ kakor sploh tudi Jeronimsko društvo, ki vrši med Hrvati isto zadačo, kakor naša Družba sv. Mohorja, toplo priporočamo.

OS960

Janko Barle.

Poljska.

Stefanja Laudynova: **Kwestja Polska i inne.** — Odlična poljska dama, ki prebiva v St. Peterburgu in pozna dobro rusko družbo in rusko dušo, je napisala vrsto člankov v dnevniku „Ruś“. Pozneje jih je prestavila na poljski jezik, razširila in dopolnila in izdala v posebni knjižici. V prvem članku „Stare rane“ poudarja, kako velik pomen imajo „stare rane“ za rešitev rusko-poljskega vprašanja. Dokler žive tradicije poljske, polne krvavih bojov z Rusi, dokler ima skoraj vsaka poljska rodbina med svojimi predniki ali še živečimi člani koga, ki je z lastnim življenjem posegel v oni veliki zgodovinski spor, se mora to vpoštevati, kadar se pristopi k rešitvi rusko-poljskega vprašanja. V drugem pismu zagovarja poljsko ženstvo in hvali njegove zasluge. V tretjem se obrača do ruskih žen in v četrtem do ruskega občinstva sploh. V petem pismu govori o slovanski ideji s stališča poljskega slovanofilstva, zlasti s stališča krakovskega slovanskega kluba. Zanimiva sta še zlasti deveti list, ki razpravlja judovsko vprašanje, in deseti in zadnji z naslovom: „Kje je Rusija — narod?“

V večini točk se lahko strinjamo s pisateljico. Žalibog je tudi njen glas ostal glas „vpijočega v puščavi“.

Znicz. Miesięcznik polskiej młodzieży ze szkół średnich. Poljski dijaki srednješolci imajo dobro razvito medsebojno organizacijo, katere središče je

Krakov. Razpada na dva oddelka: Čitalniška in telovadna. Čitalniška skrbi bolj za duševno stran dijaških potreb, telovadna pa organizuje telovadbo, skupne izlete in pohode in skrbi sploh za zunanje, bolj materialne stvari. Ta dijaška organizacija je pod vodstvom profesorjev v vsaki gimnaziji zase.

Glasilo omenjene organizacije je gori navedeni list, katerega urejuje Stanislaw Koneczny, sin urednika Świata Slowianskega. List izhaja mesečno na eni poli in je urejevan in pisan izključno od srednješolskih dijakov za srednješolske dijake.

Kwartalnik Etnograficzny Lud. — V Lvovu izhaja že 15. leto po štirikrat na leto časnik „Lud“, ki se peča izključno samo z ljudoznanstvom. Omenimo ga, da obrnemo pozornost Slovencev na to pri nas malo obdelavano, toda za probujanje narodnega duha in ustvarjenje narodne kulture velevažno vedo.

○●●○

Maloruska.

Literaturno-naukovij Vistnik. — Najvažnejši rusinski leposlovni list je: Literaturno-naukovij Vistnik, ki izhaja 12. leto mesečno na 192 straneh. Pri Literaturno-naukovnem Vistniku so sodelovali in sodelujejo najboljši rusinski pisatelji mlajše šole. Preveva ga duh moderne secesije, toda ne skrajnji. Stoji na stališču zahodnoevropejske kulture, je kozmopolitičen, nagiba se k socializmu in radikalizmu. V verskem oziru je indiferenten ali naravnost katoličanom sovražen.

Literaturno-naukovij Vistnik je natančen odsev duha in kulture, ki preveva sedanji rod rusinskega ukrainofilskega razumništva. Kdor se pa želi natančneje seznaniti s rusinskim slovstvom zadnjih časov, naj prebira predvsem letnike Literaturno-naukovnega Vistnika, kajti v njih je nagromadeno neizmerno mnogo materiala.

○●●○

Naše slike.

Fortuna — boginja sreče (str. 536) je izmed klasičnih kipov starega Rima v vatikanskem muzeju. — O Križni jami (str. 549) smo letos že obširneje pisali. — Nova iznajdba za orkester je takozvani „auxeto-cello“. Na cello je pritrjen zvokovod, ki prenese zračne tresljaje v rog. Na ta način se ohrani značaj cello, a zvok je poln in mogočen. Iznasel je to glasbilo Charles Parsons. Znani cellist van Biene (str. 564) je z uspehom koncertiral v simfoničnem orkestru s tem glasbilom.

Zrakoplovstvo je glavna senzacija letošnjega leta. Priznati moramo, da so dosegli zrakoplovci lepe uspehe. V današnji številki vidijo čitatelji takozvane „aeroplane“, letalne stroje brez balonov. Na raznih tekmah so zrakoplovci pokazali prednosti svojih različnih sistemov. Na Dunaju je letal Bleriot vpricho cesarja in ogromne množice. Poizkus bratov Rennerjev se ni popolnoma posrečil. Sedanji aeroplani seveda nikakor ne morejo dovršiti takih dolgih potovanj, kakor ogromni Zeppelinov balon, a dvignili so se že do 450 m v višino in po pol ure letali z veliko brzino, prosto se kre-tajoč v zraku.

Madam Curie, rojena Marija Skladowska, Poljakinja, je ena največjih učenjakov na polju fizike in kemije. Skupaj s svojim možem Pierre Curie sta iznašla novo, važno prvino „radium“ in dokazala njegova svojstva s tem, da sta določila njegovo atomno težo in črte v šaru. Za to iznajdbo sta dobila leta 1903. oba skupaj Noblovo nagrado, ki se prizna vsako leto enemu človeku na svetu, ki je storil kaj posebno važnega za človeštvo. Leto pozneje so ustanovili za gospoda Curie posebno stolico na sorbonski univerzi v Parizu. Ker ga je pa že dne 19. aprila 1906 po nesreči povozil tovorni voz in je umrl, je določil francoski naučni minister njegovo ženo za naslednico na profesorski stolici. Madame Curie je pozneje sama iznašla še drugo prvino, katero je imenovala po svoji domovini „Polonium“. Napisala je več učenih razprav, zlasti važna je „Preiskavanja o radioaktivnih substancah“. Odkrila je razna svojstva prvin „Helion“ in „Neon“ ter preiskala razne spojine lithija.

LATHAM V SVOJEM ZRAKOPLOVU